

PAP

Εὐτροπία, ἡγουν καλοτροπία, καλοηθία· καθὼς ἡ ἀστειότης, διέθεσιν ψυχῆς ἀνθρώπου, γεννημένου καὶ θραμμένου εἰς Ἄστν, ἡγουν εἰς πόλιν, ὅπου τὰ ἥθη ὑποθέτονται κομψότερα καὶ ἡμερώτερα παρὰ τῶν χωρικῶν, τῶν γεννημένων δηλαδὴ εἰς τὰ χωρία. Τὴν αὐτὴν μεταφορὰν ἐφύλαξε καὶ ἡ κοινὴ γλῶσσα. Ἀπὸ τὴν Χώραν, τὴν σημαίνουσιν τὸ Ἄστν, ἢ τὴν Πόλιν, ἐσχημάτισε τὸ Χωρατόν, ἢ Χωράτευμα (Ἀστειότητα), τὸ Χωρατεύω (Ἀστειεύομαι), καὶ τὸ Χωρατευτής, ἢ γραικοτουρκοχουδχικῶς, Χωραταρτσής (Ἀστεῖος)».

«Ἡ διάθεσις αὕτη στέκει εἰς τὸ νὰ λέγῃ τις κατ' ἄλλων, καὶ ν' ἀκούῃ ἀπ' ἄλλους σκώμματα καὶ περιπαίσματα εὐφυῆ, ἐκφρασμένα μὲ τοιαύτην χάριν (ὡς τὸ σημαίνει καὶ τοῦ Ἀστείζομαι, ἢ Ἀστειεύομαι, τὸ συνώνυμον Χαριεντίζομαι), ὥστε νὰ κινῶσιν εἰς γέλωτα, χωρὶς νὰ λυπῶσιν ἢ νὰ ταρασσῶσιν τὸν ἀκούοντα. Ἡ φυσικὴ αὕτη ἀρετὴ, διὰ νὰ ἦναι ἀληθῶς τοιαύτη, πρέπει, καθὼς καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρεταί, νὰ στέκῃ εἰς τὴν μεσότητα. Τὰ ἄκρα τῆς εἶναι, καθ' ὑπερβολὴν, ἢ Βωμολοχία, κατ' ἑλλειψιν, ἢ Ἀγροικία. Ὁ βωμολόχος λέγει καὶ ἀκούει τοιαῦτα γελοῖα, ὅποια λυποῦσι πλέον παρὰ εὐφραίνουσι τὸν ἀκούοντα· ἐξεναντίας ὁ Ἀγροικὸς, μήτε λέγει, μήτε ν' ἀκούσῃ ἀπ' ἄλλους ὑποφέρει τίποτε γελοῖον. Κυρίως Ἀγροικὸς λέγεται ὁ κατοικῶν τοὺς ἀγρούς, ἡγουν τὰ χωρία, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τὴν αὐτὴν λέξιν Χωρίον, ἐσχηματίσαμεν τὸν Χωρικόν ἢ Χωριάτην, καὶ κατὰ μεταφοράν, τὸν ἔχοντα τοιαῦτα ἥθη, ὅποια ἔχουσιν οἱ γεννημένοι καὶ θραμμένοι εἰς τοὺς ἀγρούς».

Σελ. 22,34 γραπτέον «ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥηγίου». Σελ. 291,1 γρ. «καὶ τοῦ ναντίον». Σελ. 293,20 γρ. «παρὰ Ῥούφω τῷ Ἐφεσίῳ».

383

Η ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

383

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΒΗΧΑΣ
ΕΦΟΡ. ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ

Εὐρισκόμενός ποτε παρὰ τινι φίλῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, παρόντος καὶ τοῦ γηραιοῦ καὶ ἐμπείρου διδασκάλου μεγάλης μοίρας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων τοῦ κ. Γ. Σ. . . , εἶδον αἴφνης ἀναγεννώμενον ἐκ τοῦ μηδενὸς ζήτημα, περὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἰδίως περὶ τῆς γλώσσης ἣν κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς διατριβὴν αὐτοῦ ἐλάλησεν· ἐν τούτοις ὁμως μετὰ μακρὰν ἄνωφελῇ συνδιάλεξιν τὸ πρᾶγμα ἔμεινεν ἐν τέλει παντελῶς ἄλυτον, τοῦθ' ὅπερ εὐκόλως ἠδύνατό τις νὰ προμαντεύσῃ, οὐ μόνον διότι οὔτε ὁ τόπος, οὔτε ὁ χρόνος ἦσαν πρὸς τοιαύτην συζήτησιν κατὰλληλα, ἀλλὰ καὶ διότι οὔτε οἱ μέρος εἰς τὴν συνδιάλεξιν λαβόντες ἦσαν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐντροβεῖς, οὔτε δυνατόν ἦτο, καθὼς μοι ἐφαίνετο, νὰ λυθῇ

Σπ. Κ. Παπαχρηστίου

Παπ. 2-1880

τὸ ζήτημα ἀπλῶς διὰ τῶν *Εὐαγγελίων*, ἐν οἷς (ὡς μοι συγχωρηθῇ νὰ τὸ εἶπω, ἀφ' οὗ πολλά τῶν χρυσῶν τῆς νεότητός μου ἔτῶν εἶχον θυσιάσει περὶ τὴν θεολογίαν ἀσχολούμενος) ἐγὼ ἀρκούντως ἤμην μεμυημένος. Ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος τῆς συζητήσεως ἐκείνης ἤκουσα τὸν κ. Γ. Σ. . . . λέγοντα· «ἰδοὺ θέμα λίαν ἐνδιαφέρον καὶ ἄξιον ὄντως ἐρεῦνης» τὰς λέξεις ταύτας συνέλαβον ἐγὼ καὶ ἀπελθὼν ἐκόμισα μετ' ἐμαυτοῦ οἴκαδε.

Καὶ ἐν ᾧ διηρχόμην ἐν ἡσυχίᾳ τὰς ὥρας μου ἐν τῷ γραφείῳ μου ἰδοὺ ὁποῖαί τινες σκέψεις, ὁποῖα ἰδέαι, ἐν τῇ ψυχῇ μου ἀνέβαιναν γεννώμεναι. «Ὅποσον παράδοξον πρᾶγμα τῷ ἄντι, ἔλεγον· ἐν ᾧ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τοῖς *Εὐαγγελίοις*¹ λέγει σαφέστατα, ὅτι μόνον ὡς ἄνθρωπος δύναται νὰ σώσῃ τοῦ Ἀδὰμ τὸ ἀμαρτήσαν γένος, ἐν ᾧ αὐτὸς λέγει, ὅτι ὁ θυσιαζόμενος υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μόνον ὡς τοιοῦτος φέρει τὴν σωτηρίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐν ᾧ ἐπίσης ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ (Ε', 15) λέγει τὰ αὐτὰ οὕτω· «ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῇ τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσεν» ἐν ᾧ ταῦτά περίπου καὶ ὁ Πέτρος (ἐν Β', 21), καὶ τὸ πασίγνωστον στιχηρὸν λέγουσιν· «ἄνθρωπος ἐγένετο δι' ἡμᾶς κτλ.» ἐν ᾧ τέλος σχεδὸν ἀπανταχοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης καταφαίνεται, ὅτι ὁ Χριστὸς ἦλθεν ἐπὶ τῆς γῆς «ἵνα συνκναστραφῇ μετὰ τῶν ἀνθρώπων» καὶ «μορφὴν δούλου λαβὼν» νὰ σώσῃ τοὺς ὁμοίους αὐτῷ ἀνθρώπους, ἐν τούτοις ὅμως ὡς τοιοῦτον, ὡς εἶχεν οἰκονομήσει τὰ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἐλάχιστα γινώσκουμεν αὐτόν, ἐν τούτοις ὡς ἄνθρωπον ἀσχέτως πρὸς τὴν θέλειαν αὐτοῦ φύσιν οὐδεὶς παρ' ἡμῶν ἐξήτασεν αὐτόν. Ἐν ᾧ παντοῖαι περὶ τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ φύσεως συνετάχθησαν πραγματεῖαι, ἐν ᾧ πᾶνπολλοὶ ἐξήτασαν αὐτόν ὡς Θεόν, ἢ ὡς ἄνθρωπον ἡνωμένην πᾶντα· ἔχοντα καὶ τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης, ὡς ἄνθρωπον ἀπλῶς καὶ τοιοῦτον ἀσχέτως πρὸς τὴν θέλειαν αὐτοῦ φύσιν οὐδεὶς καθ' ὅσον γινώσκουμεν ἐν τῷ ἔθνει ἡμῶν ἀνηρέυνησεν αὐτόν. Καὶ ἐν ᾧ οἱ ἡμέτεροι θεολόγοι γινώσκουσι καλῶς ὅτι «πᾶν ὅ,τι κατώρθωσεν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν, τοῦτο διὰ μόνης τῆς ἐνανθρωπίσεως ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ καὶ διὰ μόνης τῆς ἐνανθρωπίσεως κατώρθωσε», ὅμως οὐδέποτε ἀνέλαβον νὰ ἐξετάσωσιν, ὅχι τὴν ἐνανθρώπισιν αὐτήν, διότι τοῦτο θὰ διαμένῃ εἰς ἡμᾶς εἰς αἰῶνα αἰῶνος μυστήριον μόνον εἰς τὰς ἀνεξερευνήτους βουλὰς τοῦ Θεοῦ γνωστὸν ἀφ' οὗ κατὰ ὑπερφυσικὸν ὁλως τρόπον ἐγένετο, ἀλλὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Θεοῦ Λόγου, καὶ ὁποῖόν τινα διήγαγε μετὰ τῶν ὁμοίων του ἀναστρεφόμενος. Ἀλλὰ μὴ τοιαύτη τις ἐξέτασις καὶ ἐρευνα ὑπάρχει βλκθερά; Οὐδαμῶς, λέγομεν, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὠφέλιμος». — Μετὰ τοιαύτας τινὰς σκέψεις ἀνέλαβον τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀνωτέρω θέματος, ὅχι τοσοῦτον ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι τοῦτο θὰ λυθῇ δι' ἐμοῦ ἐντελῶς, ὅσον διότι ἐνόμιζον καὶ νομίζω, ὅτι οὕτω δίδοται παράδειγμα

¹ Ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἰωαν. ζ', 53—55. Πλεῖστα δὲ πολλαχοῦ ὅμοια χωρία εὕρηται.

ἀλλ' ἢ μὴ πρωτοφανές, ὁμῶς καὶ πῶς νεοφανές, πῶς δὴλον ὅτι ν' ἀνερευνῶσι πρὸ παν-
τὸς οἱ θεολογοῦντες ἡμῶν ἱστορικοὶ τὰ ζητήματα αὐτῶν, πῶς ν' ἀναπτύσσωσιν
αὐτὰ πρακτικώτερον· διότι πιστεύω ὅτι δὲν πρέπει τις νὰ ἐνδιατρίβῃ μόνον
περὶ τὴν ὑψηλὴν θεολογίαν, ὅσας τις πρόκειται μάλιστα νὰ συνεννοηθῇ μετ'
ἀνθρώπων τόσῳ χαμηλὰ κατοικούντων. Καὶ λοιπὸν φυλλομετρήσας ὀλίγα
βιβλία, ἅτινα ἦσαν «φίλοι μου ἀρχαῖοι, ὧν παρ' ὀλίγον ἀπίστως φερόμενος
ἐπελαθόμην» προσεπάθησα κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ διαλύσω ἐγὼ τὴν συζήτησιν
ἐκείνην, περὶ ἧς εἶπον ἀρχόμενος τῆς διατριβῆς μου ταύτης. Κατὰ πόσον
τοῦτο κατωρθώθη ὁ ἀναγνώστης θὰ συμπεράνῃ. Καὶ δὴ ἐκ τῆς ὀλιγοχρονίου
ἐπὶ τοῦ θέματος μελέτης μου παρατίθημι ἐνταῦθα μόνον τὰ οὐσιωδέστατα.

Τὸ ζήτημα προτείνεται οὕτω.

Α' Τίνας γλώσσας ἐλάλει ὁ Ἰησοῦς ;

Β' Τίνων γλωσσῶν εἶχεν ἔστω καὶ ἀπλὴν τινὰ γνῶσιν ;

Πρὶν ἢ ὅλως εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ πάλιν ὅτι ἐπι-
χειροῦμεν τοῦτο, ὑποτιθέμενοι ἀπλῶς τὴν «κατὰ σάρκα» φύσιν τοῦ Ἰησοῦ, ἥτοι
ἐξετάζοντες αὐτὸν ἀπλῶς μόνον ὡς ἄνθρωπον· ὡς πρὸς τὴν θεϊαν αὐτοῦ φύσιν
περὶ αὐτῆς οὐδὲν τι ἔχομεν νὰ εἰπώμεν, οὐδὲν ἀντιλέγοντες· διότι ἐν τοιαύ-
τῃ περιπτώσει ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν «αὐτὸς ὁ τὰ πάντ' εἰδὼς καὶ τὰ πάντ' ἐπιστάμε-
νος, παντογνώστης»· ὅθεν ἐνταῦθα λέγομεν καὶ ἡμεῖς τὸ τοῦ Keim ¹· «ἡ πί-
στις εἰς τὴν θεϊαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν πᾶσαν ἀνατρέπει ἀνθρωπίνην ἱστορίαν,
ἥτοι, εἰς οὐδὲν ἰσχύει πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ ἱστορία ὡς πρὸς τὴν θεϊαν τοῦ
Χριστοῦ φύσιν, διότι τότε ἀνάγκη νὰ ὁμιλῇ τις μεταφυσικῶς, ὁπότε πᾶσα ἀν-
θρώπου ἔρευνα καταρρέει». Τὸ ζήτημα λοιπὸν τίθεται καθαρῶς ἱστορικόν, οὕτω
δὲ θέλομεν νὰ μάθωμεν, «πῶς ὁμιλῶν συνανестρέφετο μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν
ἀνθρώπων συμπολιτῶν, συμφυλετῶν καὶ ξένων ὁ Ἰησοῦς ὡς ἄνθρωπος ἀπλῶς».

Τὸ δὲ πρᾶγμα θέλει ἐκτεθῇ συντομώτατα, τὸ μὲν διότι ὑλικοῦ εἰς τὴν
ὑπόθεσιν ταύτην ἀναφερομένου σπανίζομεν, οὐδεμίαν δ' ὑπάρχει συγγραφὴ περὶ
τοῦ θέματος τούτου ἐν ἐκτάσει διαλαμβάνουσα, ἡμεῖς δὲ ιδέας ἀπλῶς τῆς
φαντασίας ἡμῶν, ἐπὶ ἱστορικῶν ἀποδείξεων μὴ στηριζόμενας ἐν τοιαύταις
μάλιστα περιστάσεσι βδελυσσόμεθα, τὸ δὲ, διότι καὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι
ὀλίγισται περὶ τοῦ ὅλου θέματος ἡμῶν ὑπάρχουσιν.

Ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον. Ὅπως λυθῶσιν αἱ ἀνωτέρω δύο ἐρωτήσεις ὀφεί-
λομεν νὰ ἐξετάσωμεν τρία τινά.

α) Ὅποια τίς ἐστὶν ἡ ἀνατροφή τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὅποια τις ἡ παιδεία αὐτοῦ
ὡς ἀνθρώπου ἀπλῶς, καὶ ἐν σχέσει μόνον πρὸς τὸ ζήτημα ἡμῶν.

β) Πῶς εἶχε τότε ἡ Ἑλληνικὴ ἢ Ἑβραϊκὴ καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ (καὶ εἴ τις
ἄλλη γλῶσσα) ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, ὅπου διέτριψεν ὁ Ἰησοῦς.

γ) Ὅποιας τινὰς μαρτυρίας ἔχομεν περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ.

¹ Τόμ. Α', σελ. 421 Geschichte Jesu von Nazara in Ihrer Verkettung mit dem Gesamt-
leben seines Volkes-frei untersucht Zurich 1872.

Α' Ὅποια τις ἡ ἀνατροφή τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Αἱ περὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς πρώτης ἀνατροφῆς τοῦ Ἰησοῦ γνώσεις ἡμῶν ἄπασαι στηρίζονται ἐν γένει ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων, ἄλλας δὲ ἱστορικὰς μαρτυρίας τοιαύτας οὐδαμοῦ εὐρίσκομεν. Διὰ παντὸς δ' ἄφανές θὰ διαμένῃ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ μέχρι τῆς ὑπερτριακονταετοῦς αὐτοῦ ἡλικίας, ὅτε ἐμφανισθεῖς, μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τρία ἔτη συνανεστρέφετο, καθὼς παρέδωκεν ἡμῖν ἀρχῇθεν ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ὅμως, ὅτι τοσοῦτον σκότας καλύπτει τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Ἰησοῦ, τοῦτο οὐδαμῶς φαίνεται ἡμῖν παράδοξον· διότι ἀφ' οὗ καὶ ἄλλοθεν ὑπάρχει γνωστόν, ὅτι ἡ γέννησις καὶ ἡ ἐμφάνισις μεγάλων, ἐξόχων πνευμάτων ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συνηθέστατα ἢ διὰ πέπλου μυστηριώδους καὶ σοβαροῦ καλύπτεται π. χ. τοῦ Μ. Καρόλου, τοῦ Καίσαρος, τοῦ Ῥωμύλου κτλ., ἢ διὰ πολλῶν θαυμάτων περικοσμεῖται π. χ. τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ναπολέοντος, — ἂν τοῦτο γίνεται εἰς τὰ κοινὰ ταῦτα τῶν ἀνθρώπων τέκνα, πόσω μᾶλλον ἔπρεπε νὰ γείνη εἰς τὸν ἀνώτατον πάντων ἀνθρώπων «τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως» τὸν θεῖον ὄντως Ἰησοῦν Χριστόν; Ἐν τούτοις πάλιν, ἂν καὶ αἱ εἰδήσεις εἶνε ἐλλιπέσταται, θὰ συναθροίσωμεν αὐτάς, μικρὰ τεμάχια μεγάλου ἀτιμήτου ἀδάμαντος, καὶ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ συνδέσωμεν ἐξ αὐτῶν ἔστω καὶ ἄτεχνόν τι κόσμημα.

Καὶ δὴ τοῦ Ἰησοῦ ἡ ἀνατροφή δὲν φαίνεται, ὡς πολλοὶ ἀντίχριστοι διετείναντο, ὅλως παρημελημένη. Ἡ Ναζαρέτ κυρίως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ τόπος τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ, διότι ἐκεῖ, ὡς γνωστόν, τὸ πλεόν τοῦ βίου αὐτοῦ διέτριψεν, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας¹. Ἐνταῦθα ἀνετρέφετο συναναστρεφόμενος μετὰ τῶν πολυακρίθμων καὶ εὐφυῶν καὶ πῶς καὶ ἀνεπτυγμένων κατὰ σάρκα συγγενῶν αὐτοῦ, μετὰ μεγίστης ἅμα ἀπλότητος, καθὼς ἦτο ἀπλουστάτη καὶ τοῦ Ἰωσήφ ἡ κατοικία. Τὴν ἀπλότητα δὲ ταύτην ἐν γένει τοῦ βίου τοῦ Ἰωσήφ δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐντελοῦς περὶ αὐτῆς σιωπῆς τῆς ἱστορίας, οὔτε ἐν Ἑλληνικοῖς οὔτε ἐν Ῥωμαϊκοῖς χρονικοῖς περιωσάσης τι μέχρι ἡμῶν, τὸ δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ Ἰωσήφ «τέκτονος» ὄντος κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον². Μεταξὺ δὲ τῶν συγγενῶν, μεθ' ὧν ἀνεστρέφετο ὁ Ἰησοῦς, δυνάμεθα ὡς πιθανότατον νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι συγκατηριθμεῖτο καὶ ὁ Ἰάκωβος, ὃν ἐκ μικρᾶς ἡλικίας ἐγνώρισεν, ἀνὴρ ὄντως δικαιοτάτος καὶ εὐφυέστατος καὶ ἠθικώτατος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δεόντως ἀνεπτυγμένος καὶ ἀρκούντως πεπαιδευμένος (νομομαθής), ἐννοοῦμεν αὐτὸν ἐκεῖνον, ὅστις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου καλεῖται.³ Ἀλλ' ἡ ἀπλότης τοῦ οἴκου τοῦ

¹ Ματθ. Β' 23. Λουκ. Δ' 16 καὶ ἄλλ.

² Ματθ. ΙΓ' 55. Μαρκ. ς' 3.

³ Ἰδ. Keim αὐτόθ. τόμ. Α' σελ. 332.

ἡτοῦ δύναται προσέτι νὰ εἰκασθῇ ἔμμέσως μὲν ἄλλ' ἐπαρκῶς καὶ ἐκ τῆς μεγάλης ἀπλότητος, τῆς τότε ἐν Ἰουδαίᾳ γενικῶς ἐπικρατούσης, ὡς ἐπὶ τῆς γνωστῆς, ὅτι ὁ βίος τότε ἦτο πανταχοῦ κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας ἀπλούτατος, καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ἀσυγκρίτως πλουσιωτέρᾳ καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένη ἐπαρχίᾳ τῆς Αἰγύπτου ¹.

Καὶ περὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ εὗρηται ὀλίγισταί τινες εἰδήσεις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις. Καὶ ὁ μὲν Ματθαῖος ² λέγει «ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν· πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριάμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα; καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ». Ταῦτά σχεδὸν κατὰ λέξιν ἀναφέρει καὶ ὁ Μάρκος ³ σὺν τῇ διαφορᾷ, ὅτι παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ οἱ Ἰουδαῖοι ὀνομάζουσι τὸν Ἰησοῦν τέκτονος υἱόν, παρὰ δὲ τῷ Μάρκῳ αὐτὸν τέκτονα. Ὁ δὲ Λουκᾶς ⁴ ταῦτά ἐκτίθησι ζωηρότερον καὶ δραματικώτερον, ἐν ᾧ ὁ Ἰωάννης ⁵ ὡς πάντοτε συνειθίζει, πνευματικώτερον καὶ μυστικώτερον. Τοῦ τελευταίου τούτου αἱ λέξεις, αἱ ἰδίως ἡμῖν διαφέρουσά εἰσιν «ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἐδίδασκε· καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες πῶς οὗτος γράμματα οἶδε μὴ μεμαθηκώς; ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν· ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με, κτλ.» Ἐκ τῶν ἄνω χωρίων καὶ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν παρκτηρεῖ τις καθαρῶς, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνῶθεν ἔμαθε γράμματα, οὐδόλως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ διδασχθεὶς, ὁ δὲ θαυμασμός, ὃν ἐκδηλοῖ ἡ πατρὶς αὐτοῦ, δείκνυσι σαφέστατα ὅτι «οἱ πάντες ὑπέθετον ἢ ὥφειλον νὰ ὑποθέτωσι τὸν Ἰησοῦν αὐτοδίδακτον.» Οὕτω δ' αὐτὸς ὁ θαυμασμός καὶ ὁ σκανδαλισμός τῶν Ἰουδαίων μετὰ σκώρματος πικροῦ καὶ περιφρονητικοῦ συνδεδεμένος, ὑπάρχει ἀπόδειξις ἔμμεσος μὲν ἀλλὰ πειστικωτάτη, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνατρεφόμενος δὲν εἶχεν ἐκπαιδευθῇ ἐν σχολείοις τῆς ἐαυτοῦ πατρίδος, ἀλλ' ὅτι εἶχεν ἀνατραφῇ ὡς αὕτη ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ.

Ἀλλὰ πλὴν τούτων ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀπαντῶσιν ἕτεραι δύο εἰδήσεις, σχεῖσιν ἔχουσαι πρὸς τὸ ζήτημα ἡμῶν. Καὶ ἡ μὲν τυγχάνει ἡ τοῦ Λουκᾶ, ⁶ ἡ δὲ εἶναι ὁ τίτλος *Ραββί*, *Ραββουνί*, *Διδάσκαλε* ὁ πολλάκις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ⁷ ἀπαντῶν, καὶ τῷ Ἰησοῦ ἀποδιδόμενος. Καὶ ἡ μὲν διήγησις ἐκείνη τοῦ Λουκᾶ περὶ τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἱερουσαλὴμ διατρίβοντος δωδεκαετοῦς παιδὸς «ἀκούοντος τῶν διδασκάλων, καὶ ἐπερωτῶντος αὐτούς»

¹ Ἴδε Φίλων. λόγον εἰς Φλάκκον σ. 988 καὶ 977. Κ. Παπαρηγοπούλου Ἱστορ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους τομ. Β' σ. 357—360 καὶ 524—529. Schlosser's Weltgeschichte τομ. Γ' κτλ.

² ΙΓ', 53-56. — ³ Γ', 1-6. — ⁴ Δ', 14-23. — ⁵ Ζ', 14-36. — ⁶ Β', 41-52.

⁷ π. χ. Ματθ. ΙΒ', 38. ΙΘ', 16 καὶ πολλαχοῦ ἄλλαχοῦ.

κτλ. οὐδέν τι οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀνθρώπου, διότι οὐδ' ἀναφέρεται τι περὶ αὐτῆς τοῦλάχιστον, ἂν π. χ. ᾔθελεν ἢ ἐσκόπει νὰ διδαχθῇ τι παρὰ τῶν σοφῶν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον. Τοῦναντίον μάλιστα ὁ Εὐαγγελιστὴς προτίθεται διὰ τῆς διηγήσεως αὐτοῦ ἐκείνης νὰ παραστήσῃ ἡμῖν ὅτι ὁ νεανίας ἦτο αὐτοδίδακτος ἀρχῇθεν ἀπὸ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ καὶ παιδικῆς ἡλικίας τῶν δώδεκα ἐτῶν, ἅμα δὲ καὶ νὰ καταδείξῃ ὅτι ἠδύνατο νὰ δίδῃ μαθήματα καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐξόχους τοῦ ἔθνους αὐτοῦ διδασκάλους. Διὰ ταῦτα ὁμῶς ἀκριβῶς καὶ παρίσταται ἡ διήγησις αὕτη εἰς τοὺς ἐξετάζοντας τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ ἀπλῶς ὡς ἀνθρώπου, καθὼς καὶ ἡμεῖς τώρα (καὶ ἀνθρωπεύως ὅλως, ἥτοι ἱστορικῶς ἀσχέτως δὲ πρὸς τὴν θεϊαν αὐτοῦ φύσιν καὶ τὰς θείας αὐτοῦ ιδιότητας) ὡς συμπέρασμα ἢ ἀποτέλεσμα καθαρὸν δογματικῆς ὑποθέσεως, ὅθεν οὐδένα φέρον ἱστορικὸν χαρακτῆρα, ἀδύνατον καὶ νὰ χρησιμεύσῃ ἡμῖν ὡς μαρτυρία περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ. Ἐν ᾧ δὲ πάλιν λέγομεν ταῦτα, γινώσκουμεν καλῶς, ὅτι οὔτε ἔχομεν ἐν τοῖς Εὐαγγελισταῖς οὔτε πρέπει ν' ἀπαιτῶμεν παρ' αὐτῶν εἰδήσεις περὶ παιδείας τοῦ Ἰησοῦ ἢ ἀπλῆς καὶ στοιχειώδους αὐτοῦ διδασκαλίας, ἀφ' οὗ καὶ οἱ τέσσαρες, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ Ἐπιστολαί, καὶ ἐν γένει ἡ Καινὴ Διαθήκη ἅπασα, παριστῶσι τὸν Ἰησοῦν ὅλως θεῖον καὶ αὐτὸν τὸν Θεόν, ὑπὸ τοῦ μεγαλείου, καὶ τοῦ ὄντως θείου χαρακτῆρος τοῦ Ἰησοῦ παντελῶς ἠχμαλωτισμένοι, διὸ καὶ υἱὸν τοῦ Θεοῦ αὐτὸν κηρύττοντες, ὑπέθετον καὶ εἶχον τὴν πεποίθησιν, ὅτι οὗτος οὐδαμῶς ἔχρηζε τῆς ἀσφαλερᾶς καὶ εὐθραύστου τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων διδασκαλίας, αὐτὸς θεοδίδακτος ὢν καὶ καθ' ὃ Θεὸς παντ' ἐπιστάμενος. Περὶ δὲ τῶν τιμητικῶν τίτλων τῶν ἀποδιδομένων τῷ Ἰησοῦ *Ραββί, Ραββουνί, Διδάσκαλε* κτλ. ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ὅτε μὲν ὑπὸ τῶν ιδίων αὐτοῦ μαθητῶν, ὅτε δ' ὑπὸ ἄλλων ἀκροατῶν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, λέγομεν, ὅτι οὔτε ἐκ τούτων δύναται τις νὰ συμπεράνῃ τι ἀσφαλές καὶ βέβαιον περὶ τῆς παιδείας τοῦ «ἀκρογωνιαίου λίθου» τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Διότι τὸν τίτλον τοῦτον τοῦ «καθηγητοῦ ἢ διδασκάλου» προσεκτήσατο κυρίως ὁ Ἰησοῦς διὰ τῆς μετὰ πάντων ἀνθρώπων φιλοσόφου καὶ ὄντως σοφῆς καὶ θείας αὐτοῦ ἀνατροφῆς, καὶ διὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὸν βίον διῆγεν, ὡς παρέδωκαν ἡμῖν τὰ Εὐαγγέλια. Διὰ τῶν τίτλων δηλαδὴ ἐκείνων ἀνακηρύττει ἅπας ὁ σύγχρονος κόσμος, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἄξιος διδασκατορικοῦ πτυχίου ἀναδειχθεὶς τοιοῦτος οὐχὶ ἐντὸς σχολείου ἐπὶ θρανίων καθεσθεὶς, ἢ ἐντὸς μελετητηρίων ἐν τῇ σπουδῇ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων ἐξαντληθεὶς, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἔθνους, μετὰ πάντων ἀνθρώπων ἀναστρεφόμενος, τῶν Γραμματέων ἥτοι τῶν λογίων καὶ τῶν ἄλλων νομοδιδασκάλων, τῶν ἐξεχόντων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ σοφῶν, τῶν αἰρετικῶν, Φαρισαίων, Σαδδουκαίων, Ἑσσαιῶν,

Θεραπευτῶν ¹ κτλ., καὶ συζητῶν μετ' αὐτῶν, καὶ ἐξελέγχων αὐτοὺς πάντας, αὐτὸς πάντοτε ἀνεξέλεγκτος διαμένων. Διὰ ταῦτα, ἐπαναλαμβάνομεν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἀνθρώπου ἦτο μᾶλλον πρακτικὴ, καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς «αὐτοδιδασκαλίας» τοῦθ' ὅπερ καὶ τῇ κατὰ γωγῇ αὐτοῦ μάλιστα συνάδει, τῇ κατὰ σάρκα, ἐννοεῖται, ταπεινοτάτῃ οὔσῃ, ἅμα δὲ καὶ φυσικῶς κατὰλληλον διὰ τὸ μέρος, ὅπου πολὺν εἶχεν διατρίψει χρόνον, τὴν παντοίων ἀνθρώπων χώραν «Γαλιλαίαν τῶν ἐθνῶν» ².

Ἄλλ' ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦν αὐτοδίδακτος καὶ ἀπλούςτατα ἐν πᾶσιν ἀναγεθραμμένος, εἰκάζομεν προσέτι καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τὸ ὅποιον καὶ αὐτὸς τὸ κατ' ἀρχὰς ἠκολούθησε, δηλαδὴ τὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ³ ἐπάγγελμα, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του τοῦλάχιστον. Πάλιν δ' ὅμως τὸ τοιοῦτον οὐδόλως ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ἠδύνατο νὰ καταγίνηται καὶ εἰς εὐγενέστερα τοῦ πνεύματος ἔργα, διότι κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν συνήθειαν τοιαύτη τις ἐργασία δὲν ἀπέκλειεν ἐντελῶς καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον, ὡς σαφέστατα δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ τοῦτο ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ⁴, ὁπόθεν μανθάνομεν, ὅτι καὶ ὁ πράγματι σοφὸς καὶ λίαν πεπαιδευμένος τῶν ἐθνῶν Ἀπόστολος ἦν σκηνοποιοὺς καὶ αὐτός.

Διὰ ταῦτα πάντα λοιπὸν οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν εἶχε διδαχθῇ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν, τοῦλάχιστον τὰ στοιχεῖα τούτων ἀπλῶς, καὶ δὴ τὰ στοιχεῖα τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης, τῆς γλώσσης τῆς οἰκογενείας, τοῦ ἔθνους του, ἦτοι τῆς τότε ἐν χρήσει Ἀραμαϊκῆς, καὶ ταῦτα πάλιν κατὰ τρόπον ἀνατολικόν, ὅστις συνίσταται εἰς τοῦτο, ὁ μὲν διδάσκαλος νὰ ἐπιτάσῃ τῷ παιδίῳ ν' ἀναγινώσκῃ ἐν τῷ ἀνὰ χειρὸς βιβλίῳ «κατὰ χρόνον» ἦτοι ὡς γίνεται περίπου κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἐξαμέτρου παρ' ἡμῖν, ὁ δὲ μαθητὴς, ὅχι μόνος ὡς ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ Ὀμήρου, ἀλλὰ μετὰ πάντων τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως συγχρόνως μεγαλοφώνως ν' ἀναγινώσκῃ κινῶν ἅμα τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ σῶμα ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω μέχρι οὗ ἐντελῶς ἀποστηθήσῃ τὸ ἀνα-

¹ Περὶ ὧν Ἰδ. καὶ Ἰωσήφ. Ἰουδ. ἀρχαιολογίας βιβλ. ΙΗ' κεφ. α'.

² Ματθ. Δ' 15 καὶ ἄλλ. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν εἰρημένων πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἔτι, ὅτι ὁ Ἰησοῦς πολὺν χρόνον τοῦ βίου αὐτοῦ διήλθεν ἐν τῷ ναῶ ὡς ἦτο συνήθεια παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἐν γένει. Ἰδ. Φίλωνος ἐπιστ. πρὸς Γάϊον 1014, ὅπου λέγεται «ἐπίστατο οὖν (Αὔγουστος) καὶ προσευχὰς ἔχοντας καὶ συνιόντας εἰς αὐτὰς καὶ μάλιστα ταῖς ἱεραῖς ἐδδόμαις, ὅτε δημοσίᾳ τὴν πάτριον παιδεύοντα φιλοσοφίαν». Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν παρὰ τῷ αὐτῷ νέῳ Πλάτωνι ἐν τῷ «περὶ ἐδδόμης» σ. 1178· «τῶν ἱερέων τις ὁ παρὼν, ἢ τῶν γερόντων εἰς ἀναγινώσκει τοὺς ἱεροὺς νόμους αὐτοῖς καὶ καθ' ἐκάστην ἐξηγεῖται μέχρι δείλης ὀψίας», ὁμοίως αὐτόθι. «ἀναστὰς τις τῶν ἐμπειροτάτων ἀφηγεῖται τὰ ἄριστα καὶ συνοίσοντα». Κατὰ τὰς ὥρας δὲ ταύτας τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς πολλάκις ἤκουσε τῶν σοφῶν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἐρμηνευόντων τί ἐστὶ καθήκον, τί ὑποχρέωσις πρὸς τοὺς γονεῖς, τοὺς συγγενεῖς, τὸ ἔθνος, τίνες δ' οἱ ἐθνικοὶ μεγάλοι καὶ ἐλπίδος μεστοὶ σκοποὶ τοῦ ἔθνους, τίς ὁ ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου Ἰεχωβά προορισμὸς αὐτοῦ κτλ. κτλ. κτλ.

³ Ἰδ. Μαρκ. γ' 1—6.

⁴ ΙΗ'; 3. ΚΒ', 3.

γνωσκόμενον μέρος (περίπου ως σήμερον εἶναι ἡ ἀνέγνωσις ἐν χρήσει πρὸ παντός κατὰ τὴν Συρίαν καὶ Φοινίκην παρὰ τε τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς Μωαμεθανοῖς). Περὶ τούτων ἄλλως ἄμεσοι ἱστορικαὶ ἀποδείξεις δὲν ὑπάρχουσιν, ἀνὰ δηλαδή ἡκροάσατο τῶν πρώτων μαθημάτων τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς· ὑπάρχει ὁμῶς γνωστὸν, ὅτι τότε ὑπῆρχον ἐκεῖ σχολεῖα καὶ Ἑλληνικὰ καὶ Ἑβραϊκὰ οὐκ ὀλίγα, ὡς δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Ἰωσήφῳ. Ἀλλ' ἄρα γε καὶ μετὰ τὰς τόσον ὀλίγας στοιχειώδεις γνώσεις ἠδύνατο ὁ Ἰησοῦς νὰ ἐννοῇ τὸ πρωτότυπον τῶν Γραφῶν; τοῦτο ἀγνοεῖται, καὶ μάλιστα, διότι βλέπομεν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ βιογράφοι τοῦ Ἰησοῦ, οἱ Εὐαγγελισταί, παραθέτουσιν ἐκάστοτε τὰς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην παραπομπὰς αὐτῶν κατὰ τὸ Ἀραμαϊκόν ¹.

Τὰς ὀλίγας ταύτας εἰδήσεις ἔχομεν περὶ τῆς κατ' ἄνθρωπον μόνον ἀνατροφῆς καὶ παιδείας τοῦ Ἰησοῦ, αἵτινες ἀρκούντως νομίζομεν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦν μᾶλλον αὐτοδίδακτος, καὶ διὰ τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἀνατροφῆς μᾶλλον ἢ διδασχθεὶς ἀνεπτύχθη. Ὅποιοι λοιπὸν ἦσαν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, καὶ τίνες γλώσσας ἐλάλουν; Τοῦτο εἶναι τὸ Β' μέρος, εἰς ὃ τῶρα εἰσερχόμεθα.

Β' Πῶς εἶχον τότε ἡ Ἑβραϊκὴ, ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ γλῶσσα ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, ἐν αἷς διέτριψεν ὁ Ἰησοῦς;

Καὶ ἐνταῦθα ἐπίσης ἐλλείπουσιν ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀκριβεῖς. Τὰ ὀλίγα, ἅτινα ἠδυνήθημεν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ νὰ συναθροίσωμεν εἰς τὰ ἐξῆς.

Γνωστότατον καὶ παρὰ πᾶσιν ἀποδεκτὸν ὑπάρχει ², ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ γλῶσσα δὲν ἦτο μὲν τόσον διαδεδομένη, ὥστε νὰ ἐπικρατῇ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν Συρίαν, ἀλλ' ὁμῶς εἶχε τάξιν ὅχι ἄσημον, ἀπανταχοῦ μετὰ τῶν δημασίας θέσεις κατεχόντων ὑπαλλήλων ἐπικρατοῦσα, καὶ πρὸ πάντων τῶν λειτουργῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς καίσαροκρατίας. Ἡ δὲ ἰσχυρὰ τῶν Ῥωμαίων πολιτικὴ καὶ ἡ μεγίστη αὐτῶν ἐπιρροὴ ἐν ταῖς κοιναῖς ὑποθέσεσιν ἐπέβαλλεν εἰς πάντα ὅπωςδὴποτε ἀνεπτυγμένον τὴν μάθησιν τῆς Ῥωμαϊκῆς γλώσσης ³. Τόσαῦτα ἀρκοῦσι περὶ αὐτῆς· περὶ δὲ τῶν ἄλλων, αἵτινες ἰδίως ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς, συντόμως ἀναφέρομεν τὰ ἐξῆς.

α') Πρὸ παντός ἄλλου οὐχὶ ἀνωφελές θὰ ἦτο, ἀν τις παρέβαλλε τὰς δύο τοῦ γηραιοῦ τῆς φιλοσοφίας καθηγητοῦ ἐν τῷ Βερολινεῖῳ πανεπιστημίῳ συγγραφέας, τοῦ Zeller, τὴν γνωστὴν «φιλοσοφίαν τῶν ἐλλήνων», καὶ τὴν «ἀνάπτυξιν τοῦ μονοθεϊσμοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν» ⁴, ἐξ ὧν δύναται τις νὰ παρα-

¹ Ματθ. ΚΖ', 46. Μάρκ. ΙΕ', 34 καὶ πολλαχοῦ.

² Ἰδ. Κ. Παπαρηγ. Ἰστ. τοῦ Ἑλλ. ἔθνους. τόμ. Β' σελ. 532.

³ Ἰδ. Keim τομ. Α' σελ. 173—203 καὶ 300—304.

⁴ Zeller Philosophie der Griechen 1868. — Die Entwicklung des Monotheismus bei den Griechen 1862.

τηρήσῃ, ὅτι ὡς αἱ ἐλληνικαὶ ιδέαι οὕτω καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦσαν πράγματα ὅχι παντελῶς ἐν Ἰουδαίᾳ ἄγνωστα.

β') Οὐ μόνον οἱ Σαδδουκαῖοι, οἱ Ἑσσαῖοι καὶ αἱ ἄλλαι αἱρέσεις, θρησκευτικαί τε καὶ πολιτικαὶ εἶχον προσλάβει πλεῖστα ξένα, μάλιστα δ' ἐλληνικὰ στοιχεῖα ἀναπτύξεως καὶ πολιτισμοῦ¹, ἀλλὰ προσέτι καὶ μετὰ μεγάλης εὐκολίας δύναται τις νὰ καταδείξῃ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς παιδείας τὴν ἀδελφικὴν σχέσιν, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀνάμιξιν τῶν δύο τούτων γλωσσῶν, ἀπὸ τοῦ πολυμαθοῦς Ἀντιγόνου τοῦ Σόχου (τῷ 200 π. Χ.), ὅστις καὶ τοι Ἰουδαῖος ὑπάρχων ἐλληνικὸν ἔφερεν ὄνομα, μέχρι τοῦ Ῥαββίνου Γαμαλιήλ τοῦ διδασκάλου τοῦ Παύλου.

γ') Ἄν καὶ δυνάμεθα δὲ πάλιν νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀληθές, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Ἱερουσαλὴμ οὔτε ἐδιδάσκετο οὔτε ἐμανθάνετο μετὰ ζήλου ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, μάλιστα διότι ἡ Ἑλληνικὴ σοφία καὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἐνομίζοντο ὑπὸ τῶν σοφῶν τοῦ Ἑβραϊκοῦ ἔθνους, τῶν Γραμματέων καὶ τῶν ἄλλων νομομαθῶν (ἀπάντων ὅμως φανατικῶν) λίαν ἐπικίνδυνα, καὶ ὡς τοιαῦτα ἐκηρύττοντο ἀνὰ πᾶν τὸ Ἑβραϊκὸν ἔθνος, εἰ καὶ γνωρίζομεν ὅτι οἱ πεπαιδευμένοι Ἰουδαῖοι ὀλίγιστα ἐτίμων πᾶν ὅ,τι ἦν ἐλληνικόν, παιδεῖαν, γράμματα, ἐπιστήμας, τέχνας, παντοίαν σοφίαν εἰ καὶ γνωστὸν ὑπάρχει, ὅτι οἱ νομομαθεῖς καὶ οἱ ἄλλοι διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους κατηρῶντο ἴσα τῷ πατρὶ τῷ διδάσκοντι τὰ ἴδια αὐτοῦ τέκνα τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τῷ βόσκοντι χοίρους (ἦτοι ὡς παρανόμους καὶ ἀκαθάρτους καὶ θεοστυγεῖς ἀμφοτέρους)²· εἰ καὶ γινώσκομεν, τί ὁ Ὠριγένης λέγει ἐν τῷ κατὰ Κέλσου¹ ὅτι δηλαδή ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα τότε ἐθεωρεῖτο στολισμὸς ἀπλῶς τῆς ἀνωτέρας τῶν ἀνθρώπων τάξεως καὶ «τοῦ συρμοῦ» διὰ τὰς ὑψηλῆς περιωπῆς γυναικας, εἰ καὶ γνωρίζομεν, ὅτι ἐν Ἱερουσαλὴμ σοφοῦ ἀνδρὸς Ἰουδαίου ἀρκοῦν, κύριον συστατικὸν ἦτο ἡ τοῦ νόμου σπουδὴ μελέτη καὶ ἐκμάθησις³· εἰ καὶ ἐπίσης γνωστὸν ὑπάρχει τὸ ἀνέκδοτον ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ ἐλευθερόφρων καὶ πῶς ἀχαλίνωτος, ἀλλ' ἐπίχαρις καὶ θελγήτρων πλήρης συγγραφεὺς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Ῥενὰν μετὰ ὄντως παρισιακοῦ ἁλατος ἡμῖν παρατίθῃσιν¹ καὶ τέλος εἰ καὶ δυνάμεθα ἐν γένει νὰ παραδεχθῶμεν ἀναμαρτήτως, ὅτι ὁ Ἰησοῦς καὶ τὸν ἐλληνισμόν πῶς ἠγνόει, ὡς ἠγνόει τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν αὐτὸν ἀκριβῶς (ὡς παραδεχόμεθα ὅτι εἶχεν ἐπίσης ὀλιγίστας γνώσεις περὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ αὐτῶν μεγαλείου, καὶ τῆς τότε πολιτικῆς ἰσχύος)²—πάλιν ὅμως καὶ μετὰ τὴν γνῶσιν τούτων ἀπάντων κλίνομεν νὰ πιστεύωμεν, οὐχὶ τυφλῶς εἰς τὴν ὁρμὴν ἡμῶν τὴν φίλαυτον καὶ φιλέλληνα ὑπείκοντες, ἀλλ' ἐκ τῆς γενικῆς

¹ Ἰδ. Ἰωσ. ΙΗ', 1. καλλ.— ² Β' 34.

³ Ἐρωτηθεὶς ποτε Ῥαββίνός τις ἐν Ἱερουσαλὴμ πότε ἦτο καταλληλότερον νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν, ἀπήντησεν «οὔτε ἡμέρας οὔτε νυκτός» διότι γέγραπται ἐν τῷ νόμῳ «μελετήσῃ τοῦτον ἡμέρας καὶ νυκτός.»

τῶν πραγμάτων καταστάσεως τῆς τότε φερόμενοι, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐ-
γίνωσκε πῶς καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἣτις (μεθ' ὅλας τὰς ἀνωτέρω ἐ-
ναντίας μαρτυρίας) ἀρκούντως ἦν ἐν Ἱερουσαλὴμ διαδεδομένη· διότι ἐνταῦθα
πρὸ παντὸς ἢ ἀλλαχοῦ που ἐν Παλαιστίνῃ κατωρθοῦτο εὐχερέστερον τῆς
Ἑλληνικῆς γλώσσης ἢ διάδοσις διὰ τῶν Ῥωμαίων ἐπαρχῶν, καὶ τῶν ἄλλων
πολυπληθεστάτων ὑπαλλήλων τῆς Ῥώμης, οἵτινες ἢ ἅπαντες ἢ οἱ πλεῖστοι
ἐγίνωσκον τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ διότι ἐνταῦθα μεγάλως συνέτεινον εἰς τὴν
διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ σοφίας οἱ Ἡρωδιανοὶ καὶ τὸ ἄλλο πλῆθος
τῶν αἰρέσεων, οἵτινες ἅπαντες τὴν Ἑλλάδα εἶχον διδάσκαλον καὶ θησαυ-
ρὸν ἀκένωτον τῶν μεγάλων αὐτῶν ἰδεῶν καὶ ὑψηλῶν θεωριῶν ¹. Ἐνταῦθα ὑ-
πομιμνήσκουμεν τὸν ἀναγνώστην καὶ τινὰς ἐν τοῖς «Μακκαβαίοις» φράσεις τὴν
διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν γένει ὑποδεικνυούσας· π. χ. ἐν δευτέρου ζ', 8
πόλεις ἑλληνίδες· αὐτόθι ια', 23, ἐν τρίτου γ', 8 ἀκμὴ τις ἑλληνισμοῦ, ἐπι-
μῖξα κτλ.— Παρὰ δὲ τῷ Στράβωνι ΙΓ'. β', 34. πόλεις ἑλληνίδες, οἰκου-
μένη (χώρα) ὑπὸ φυλῶν μικτῶν κτλ.

δ') Ἀλλὰ καὶ ἐν Γαλιλαίᾳ, ὅπου τοσοῦτον χρόνον εἶχε διατρίψει ὁ Ἰη-
σοῦς ² τὸ νὰ λαλῇ τις μάλιστα δὲ νὰ ἐννοῇ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, δὲν ἦτο
πρᾶγμα ὅλως ξένον, ἀφ' οὗ αὕτη εἶναι ἡ χώρα, ἐν ᾗ ἀνάρητον πλῆθος ξένων
κατῴκει· διὸ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις «Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν» ὠνομάσθη.
Τοῦτ' αὐτὸ δὲ λέγομεν καὶ τι πλέον μάλιστα, περὶ τῶν Γαδάρων. Ἐν τῇ
πόλει δηλ. ταύτῃ παντὸς ἄλλου φυλετικοῦ στοιχείου ὑπερίσχυε τὸ Ἑλλη-
νικόν. Διότι τὰ Γάδαρα, ὡς μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἰωσήπου ³ μητρόπολις οὔσα
τῆς Περσίας καὶ περὶ τὰς 30 χιλ. κατοίκων τότε ἔχουσα, διὰ τοῦ Πομ-
πηίου τῷ 64 π. Χ. ἀνοικοδομηθεῖσα, ἔσχυε καὶ ἦν πράγματι ἑκτοτε πό-
λις ἑλληνικωτάτη, διότι ὑπερίσχυε μὲν αὐτόθι ὁ ἑλληνισμὸς, ξένοι δ'
ὅλως καὶ ἀλλόφυλοι ἐθεωροῦντο οἱ Ἰουδαῖοι, ὀλίγιστα τιμώμενοι. Ὁμοίως
ἐτιμᾶτο καὶ οὕτως εἶχεν ἡ πόλις καὶ ἐπὶ Αὐγούστου ἔτι· καὶ βραδύτερον ἀκό-
μη ὡς τοιαύτη διετέλει. Ταῦτα πάντα ἐκ πολλῶν διατρανοῦνται μαρτυρίων,
καὶ ἐκ πολλῶν μέχρι ἡμῶν περισωθέντων τῆς πόλεως νομισμάτων, φερόν-
των ὅτε μὲν Δία τὸν Τύριον, ὅτε δὲ τὸν Ἡρακλέα. ¹

ε) Καὶ ἐν ᾧ οὐδόλως δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν τὰς μεγάλας δυσκολίας, ἃς οἱ
Ἰουδαῖοι πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐδοκίμαζον, ² πάλιν δεόν νὰ
ὑποθέσωμεν, ὅτι μέχρι τινὸς κατῴρθουν νὰ ὑπερπηδῶσι τὰς δυσκολίας ταύτας

¹ Ἰωσήπου Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολ. ΙΗ' α. ΙΖ' ια', 4. καλλ.— Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἱεροσο-
λυμιάδα ἥτοι Ἱστορίαν ἐπίτομον τῆς Ἱερουσαλὴμ. τμήμ. Α'. κεφ. ε. καὶ ζ'. Β'. α, 6. ἢ σελ.
155—296.

² Ἰδ. Ματθ. Δ', 12—25. Λουκ. Δ', 14, 31. καλλ.

³ Ἰουδ. ἀρχ. ΙΖ', ια', 4. «Γάζα καὶ Γάδαρα καὶ Ἴππος ἑλληνίδες εἰσὶ πόλεις» Δ', ζ', 3.—
Πλιν. Ε', 16.

⁴ Εὐσεβ. 133, 171. Πλιν. Ε', 16.

⁵ Ἰωσ. Κ'. ια', 2.

αναγκαζόμενοι ἄλλως νὰ μανθάνωσιν αὐτήν, διότι ἦτο πλέον καὶ πρακτικῶς τῷ βίῳ χρήσιμος.¹

ε') Ἐκ τῶν προηγούμενων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἠδύνατο ἐπίσης, ὅτε προεχώρησέ πως τῇ ἡλικίᾳ, νὰ ἐννοῇ τοῦλάχιστον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τοῦτο μόνον παραδεχόμενοι, δυνάμεθα καὶ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἄμεσον αὐτοῦ συνεννόησιν καὶ σχέσιν μετ' ἀνθρώπων ὅχι Ἰουδαίων, οἵαν οὐκ ὀλίγα τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρία μᾶς παρουσιάζουσι.³ Οὐτῶν τινὰ κατωτέρω (§ ια.) ἀναφέρομεν μνημονεύοντες ἐνταῦθα μόνον τοῦ ἀπαρὰ τῷ Ἰωάννῃ ὅπου ἐκτίθεται ἡ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Ποντίου συνδιάλεξις ἐντὸς τοῦ Πραιτωρίου.² Ἐξηγουμαι. Ὅτε ὁ Ἰησοῦς εἰσῆλθῃ εἰς δίκην τὰ πράγματα εἶχον οὕτω· ὁ μὲν Πόντιος ἐν πομπῇ ἐκάθητο ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ ἑδρας· δεξιᾷ δὲ καὶ ἀριστερᾷ τοῦ ἡγεμόνος ἐπὶ ταπεινοτέρων ἑδρῶν ἐκάθητο οἱ ἄλλοι δικασταί, οἱ σύεδροι assessores, κτλ. καὶ ἐν γένει τὸ consilium. Ἐν τῇ αἰθούσῃ, ὅπου διεζήγοντο αἱ δίκαι, ὑπῆρχον καὶ καθίσματα διὰ τοὺς Ῥωμαίους πολίτας, ὧν τινες ἦσαν συνήθως παρόντες ἀκροαταί, ἐπίσης ὑπῆρχον τοιαῦτα διὰ τε τὸν κατήγορον καὶ τὸν κατηγορούμενον. Ὅτε ἐν τούτοις ὁ Ἰησοῦς ἐδικάζετο, ὑποθέτομεν ὅτι ἴστατο, ὡς συνείθιζον, καὶ ὑπεχρεοῦντο μάλιστα νὰ ἴστανται ὀρθοὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι τῶν Ῥωμαίων ὑπήκοοι, οὐχὶ ὁμῶς καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ὑπόδικοι, δι' οὓς κυρίως ὑπῆρχον αἱ ἑδραὶ ἐν τῇ δικαστικῇ αἰθούσῃ. . . . Ἀλλὰ τοιοῦτον Ῥωμαϊκὸν δικαστήριον ἐν τε τῇ Συρίᾳ, τῇ Μ. Ἀσίᾳ, καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ οὐδένα εἶχε διερμηνέα, οὐδὲ προσελάμβανε τοιοῦτον κατὰ τὰς δίκας οὐδέποτε, διότι οἱ δικάζοντες, πρὸ παντὸς δὲ μάλιστα οἱ σύεδροι ἐγίνωσκον ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν, ὡς ἦτο συνήθεια εἰς τοὺς τὰς τοιαύτας δημοσίας θέσεις καταλαμβάνοντας Ῥωμαίους, ἅμα δὲ καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς Ῥωμαίους ἐπάρχους τῆς Ἀνατολῆς ἀπάσης, ὑποχρεομένους ἀνεξαιρέτως νὰ γνωρίζωσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόφευκτον. Κατὰ ταῦτα δὲ δεόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐνόει τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἤδη ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἀφ' οὗ ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν δικαστῶν καὶ τοῦ Πιλάτου (ἀφ' οὗ οὗτος μὲν ἠγνόει ὡς ὀφόμεθα, τὴν Ῥωμαϊκὴν, ἐκεῖνοι δὲ τὴν Ἑβραϊκὴν.) Τοῦτο δὲ τοσοῦτο πιθανότερον καθίσταται, καθ' ὅσον, ὡς καὶ ἄνωτέρω ἐλέγομεν, καὶ αὐτὸς

1 Ἰωάνν. ΙΗ, 33—37· Πρβλ. καὶ Ματθ. ΚΖ', 11. Μαρκ. ΙΕ', 2. Λουκ. ΚΓ', 3.

2 Πράξ. τῶν Ἀποστόλων κεφ. ΚΑ', 37—38, ΚΒ'. 2. Ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι οἱ ἀκροαταὶ τοῦ Παύλου ἐν Ἱερουσαλὴμ ἠτοιμάζοντο ν' ἀκούσωσιν αὐτοῦ Ἑλληνιστὶ λαλοῦντος, ἐν ᾗ γλῶσση θὰ ἦτο εὐνοητότερος.

3 Ὁμοίως βλέπομεν καὶ ἐκ τοῦ Ἰωσήπου βιβλ. ΙΗ', γ', 3. ὅτι ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς ἄμεσον καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας σχέσιν· τὸ χωρίον ἔχει οὕτω. «Ἀνὴρ σοφὸς (ὁ Ἰησοῦς), εἶγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή· ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής. . . . καὶ πολλοὺς μὲν Ἰουδαίους, πολλοὺς δὲ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο.» ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος, ὁ Βασίλειος καὶ ἄλλοι ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Ἰησοῦς «πολλοὺς Ἕλληνας προσηγάγετο» ὡς καὶ ὁ ὑπολαμβάνουσί τινες τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἰωσήπου ὑποβολιμαῖον.

ὁ Ἰησοῦς ἡλικιωθεὶς ἡσθάνετο βεβαίως τὴν ἀνάγκην τῆς γλώσσης ταύτης, ἅμα δὲ καὶ τὴν πρακτικὴν αὐτῆς ὠφέλειαν.¹

ζ') Μεταβῶμεν νῦν καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ χαρραχθεῖσαν ἐπιγραφὴν, ἣτις καὶ αὐτὴ δύναται πῶς νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μαρτυρία τῆς μεγάλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης διαδόσεως κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας, καὶ οὕτως ἐμμέσως νὰ δώσῃ ἡμῖν τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσωμεν ὡς πιθανὸν τοῦλάχιστον, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζε τὴν Ἑλληνικὴν. Καὶ δὴ ὁ μὲν Λουκᾶς² λέγει. αἶψα δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς. «Οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» Ὁ δὲ Ἰωάννης³ περὶ τοῦ αὐτοῦ συμβάντος λέγει «ἔγραψε δὲ τίτλον ὁ Πιλάτος καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἦν δὲ γεγραμμένον αἰ Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστί, Ῥωμαϊστί» οἱ δ' ἄλλοι Εὐαγγελισταὶ ὁ Ματθαῖος,⁴ καὶ ὁ Μάρκος,⁵ βραχυλογώτεροι ὄντες, οὐδέν τι περὶ τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ συνετάχθη ἡ ἐπιγραφὴ, ἀναφέρουσιν· ὁ τελευταῖος μάλιστα, ὡς εἴθισται, προσπαθεῖ ν' ἀνταποδώσῃ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὴν Ῥωμαϊκὴν φράσιν.⁶ Ἐν τοῖς δύο πρώτοις Εὐαγγελισταῖς ἕκαστος παρατηρεῖ, ὅτι ἡ τάξις τῶν γλωσσῶν διαφέρει, καὶ ὅτι ὁ μὲν Λουκᾶς προτάσσει τῶν ἄλλων τὴν Ἑλληνικὴν, ἐν ᾧ ὁ Ἰωάννης τὴν Ἑβραϊκὴν, ἣτις παρ' ἐκείνῳ κατέχει τὴν τελευταίαν θέσιν. Ποία δ' ἡ ὀρθότερα κατὰ τάξιν ἀδυνατοῦμεν ν' ἀποφανθῶμεν· οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ τὰ Εὐαγγέλια εἰδημόνων ἀποφαίνονται ὑπὲρ τῆς τοῦ Ἰωάννου δηλ. πρῶτον Ἑβραϊστί εἶτα Ἑλληνιστί καὶ τέλος Ῥωμαϊστί, προστιθέντες· «καθ' ὅσον μάλιστα καὶ περὶ σταυρωθέντος Ἑβραίου προῦκειτο», ἡμεῖς ἀπλῶς ἐμμεθα ὑπὲρ τῆς τοῦ Λουκᾶ κατατάξεως τῶν γλωσσῶν· πρῶτον δηλαδὴ ἔχαρχθη ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ Ἑλληνιστί εἶτα Ῥωμαϊστί καὶ τέλος Ἑβραϊστί· καθ' ὅτι οὐ μόνον παράδοξον θὰ ἐφαίνετο νὰ τεθῇ τελευταία τὴν τάξιν ἡ τοῦ κυριάρχου ἔθνους γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ διότι ἐν ἄλλαις παραλλασσοῦσαις περιστάσεσι βλέπομεν, ὅτι ὅτε μὲν καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν ἡ Ἑλληνικὴ, ὅσον ἐν Ἰωσήπου βιβλίῳ ΙΔ', 10, 2, ἐν ᾧ λέγεται «βούλομαι δὲ καὶ Ἑλληνιστί καὶ Ἑβραϊστί ἐν δέλτῳ χαλκῇ ἀναθῆναι (τὸ ἀντίγραφον)», ὅτε δὲ προηγεῖται ἡ Ῥωμαϊκὴ καὶ ἔπεται ἡ Ἑλληνικὴ π. χ. αὐτόθι ΙΔ', 12, 5. «διάταγμα ἐμὸν (Μάρκου Ἀντωνίου) ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς (τοὺς ἄρχοντας Τυρίων), περὶ οὗ βουλευόμαι⁷ ὑμᾶς φροντίσαι, ἵν' αὐτὸ εἰς τὰς δημοσίους ἐντάξῃτε δέλτους γράμμασι Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑλληνικοῖς, καὶ ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ ἔχητε αὐτὸ γεγραμμένον, ὅπως ὑπὸ πάντων ἀναγινώσκεσθαι δυνησεται» κτλ., ἐξ οὗ χωρίου δῆλον πρὸς τούτοις καθίσταται, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι, ἵνα γίνωνται τοῖς πᾶσι καταληπτοὶ, καὶ Ἑλληνιστί τὰ διατάγματα αὐτῶν ἐδημοσίεον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς τοῦ κράτους χώραις τοῦ-

1 Πρβλ. Keim Α', σ. 366. — 2 ΚΓ', 38. — 3 ΙΘ', 20. — 4 ΚΖ', 37. — 5 ΙΕ', 27. — 6 Keim ἐνθ' ἄνωτ. — 7 γρ. β ο ὑ λ ο ῦ μ α ι.

τάχιστον, τοῦθ' ὅπερ ἐκ πολλῶν ὁμοίων τοῦ Ἰωσήπου χωρίων νὰ ἐξαγάγωμεν δυνάμεθα, σὺν τῇ ἀπλῇ ἐξαίρεσει, ὅτι ἐν ταῖς τοιαύταις περιστάσεσι συνθῶς ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀρχὴ ἀπένευε τὴν πρώτην τάξιν τῇ Ῥωμαϊκῇ γλώσσῃ, ἡ γλώσσῃ τοῦ κυριάρχου ἔθνους, τῆς κυβερνήσεως, ἣτις πάντοτε συνείθιζε δημοσιεύει τὰ διατάγματα αὐτῆς καὶ τὰς ἀποφάσεις ἐν πολλαῖς γλώσσαις, τοῦ κατὰ τόπους ἐπικρατεστέρας. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν Ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, ἣν ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ σημειωθέντι χωρίῳ ἐπίτηδες φαίνεται τονίζων, εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οὐδαμῶς ἐνοεῖτο ὑπὸ τῶν ταπεινοτέρων ὑπηρετῶν τοῦ Πιλάτου, τῶν δουλικῶν καὶ τυρλῶν ἀπλῶς ἐκτελεστῶν τῶν διαταγμάτων αὐτοῦ, ὡς κατωτέρω καὶ τοῦτο καταδειχθήσεται. Ἄλλως ἐκ τῶν ἀνωτέρω πάντων βλέπομεν, ὅτι τὴν πρώτην θέσιν πάντοτε καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ σταυροῦ διημφισβήτησεν ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, δι' οὐδένα ἄλλον λόγον βεβαίως, ἢ ὅτι ὑπῆρχε λίαν διαδεδομένη ἐν τοῖς τόποις ἐκεῖνοις.

η) Τὴν διὰδοσιν ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης δύνανται ἐν τοῖς πρώτοις νὰ ἐπιμαρτυρήσωσι καὶ αἱ ἐν τῷ προκυλίῳ τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ εὑρισκόμεναι Ἑλληνικαὶ καὶ Ἰουδαϊκαὶ ἐπιγραφαί, καὶ νῦν ἔτι σωζόμεναι.¹

θ) Ἀλλὰ πάντες οἱ περὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ πεπαιδευμένοι καὶ σοφοί, ἔζων ἐν ἀτμοσφαίρᾳ Ἑλληνικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Οὕτω καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ σοφοῦ τῶν ἐθνῶν Ἀποστόλου, τοῦ Ἑλληνιστοῦ τοῦ πρώτου τῶν πρώτων σεβαστῶν προσώπων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Γαμαλιήλ, ὁ ἐλευθερόφρων καὶ πολυμαθὴς καὶ μέγας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διδάσκαλος ἐγίνωσκεν ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ συχνάκις τὴν αὐτὴν τῶν Ῥωμαίων ἐπεσκέπτετο. Οὗτος, καλὸν προσέτι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἂν μὴ ἔσχε μαθητὴν αὐτοῦ τὸν Ἰησοῦν (ἀφ' οὗ τοιοῦτόν τι οὐ παρεδόθη ἡμῖν, οὔτε πιθανότητος ἔχειται οὐδεμιᾶς) ὅμως ἐγνώρισε τὸν εὐφυῆ νέον, καὶ προσωπικῶς βεβαίως· τοῦλάχιστον τοῦτο φαίνεται τὸ πιθανότατον· διότι τοῦ Γαμαλιήλ ἡ φήμη εὐρέως εἶχε διαδοθῇ, ὥστε ἀδύνατον νὰ μὴ εἶχεν ἀκούσει τι ὁ ἕτερος περὶ τοῦ ἑτέρου θαυμάσιον ἢ ἀξιέπαινον.

ι) Τὴν μεγάλην διὰδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης μαρτυρεῖ προσέτι καὶ τὸ ἀπόκρυφον τοῦ Θωμᾶ εὐαγγέλιον (ἵνα τὰ λοιπὰ ἀπόκρυφα παραλίπωμεν). Ἡ μαρτυρία τοῦ εὐαγγελίου τούτου, ἂν καὶ μικρὸν βεβαίως φέρει ἐν ἑαυτῇ κύρος, ὅμως πάλιν δείκνυσιν, ὅτι εὐθὺς μετὰ Χριστὸν ὀλίγου χρόνου παρελθόντος, ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἤρξατο ὄχι πλέον διαδιδόμενη, ἀλλ' ὑπερισχύουσα καὶ πρωταγωνιστοῦσα «παιδεύσω, λέγει τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ, Σὲ (δηλ. τὸν Ἰησοῦν) τὰ ἑλληνικὰ, ἔπειτα τὰ ἑβραϊκά.»

ια) Νῦν δὲ μεταβαίνομεν νὰ ὑποδείξωμεν τινὰ τῶν χωρίων ἐκείνων τῆς ΚΔ, ἃτινα παρουσιάζουσιν ἡμῖν τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντα εἰς σχέσιν ἄμεσον πρὸς τοὺς ἄλλοεθνεῖς (δηλ. οὐχὶ Ἑβραίους, ἀλλ' ἢ Ῥωμαίους ἢ Ἑλληνας) π. χ.

Ματθ. ΚΖ'. — Μαρκ. Ε', ὅπου ἐκτίθεται ἡ ἐν τῇ ἑλληνικωτάτῃ χώρᾳ τῶν

¹ Ἰδ. Παλαμᾶ Ἱεροσολυμιάδα καὶ Ἰωσήπου ΙΓ', α.

Γαδαρηνῶν διατριβὴ τοῦ Ἰησοῦ. Ἔτι δὲ Λουκ. Δ', 14. Ἰωάν. ΙΒ', 19. ΙΗ', καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ.

Εἶτα ἔχομεν ἀνάλογα χωρία μέγιστα τὸ ζήτημα ἡμῶν διαλευκαίνοντα καὶ τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν ὑποστηρίζοντα, τὰ ἐξῆς·

Πράξεων Β', 7—8. Ε', 33, ς'. ΚΑ', 47. ΚΒ', 2—3. καὶ ἀλλαχοῦ.

Παραβληθῆτω δ' ἡ τῶν δύο τελευταίων χωρίων ἐρμηνεία Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐν Στρωματέων λόγῳ Α', 29, 181, καὶ λόγῳ ς', 5, 39 — 41, καὶ 15, 128. — Τὰ δύο ταῦτα τελευταῖα τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων χωρία μάλιστα τρανῶς ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ ἐλλ. γλῶσσα ἦτο παρὰ πάσας τὰς ἄλλας ὀλίγον τι μετὰ Χριστὸν διαδεδομένη. Καὶ ἡ ἐρώτησις δ' ἐκείνη ἡ πρὸς τὸν Παῦλον ὑπὸ τοῦ χιλιάρχου γενομένη «ἐλληνιστὶ γινώσκεις;» ὡς καὶ ὀλίγον τι κατωτέρῳ «ἀκούσαντες δ' ὅτι τῇ ἐβραϊδὶ διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς *μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν*» δείκνυσιν ὅτι ὄχι μόνον ἀπροσδοκῆτως ἤκουσαν τοῦ Παύλου ἐβραϊστὶ ἦτοι Ἀραμαῖττι ὁμιλοῦντος, ἀλλὰ προσέτι, ὅτι καὶ ὁ χιλιάρχος καὶ οἱ ἄλλοι ἅπαντες ἄριστα ἐγίνωσκον τὴν Ἑλληνικὴν, οἱ δ' ἀκροαταὶ εὐχερέστερον ταύτην ἠδύναντο νὰ ἐννοῶσιν ἢ τὴν ἐβραϊκὴν. Ἀλλως δ' ἐκ τοῦ κεφ. ΚϚ', 14 τῶν Πράξεων δύναται τις πῶς νὰ εἰκάσῃ προσέτι, ὅτι τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης (ἦτοι τῆς Ἀραμαϊκῆς) ἐγίνετο χρῆσις ὑπὸ τῶν ἐβραίων κατὰ προτίμησιν εἰς ἐπισήμους μάλιστα περιστάσεις οἷον λιτανείας, ἱερὰς πομπὰς, θυσίας, μυστικὰς μετὰ τοῦ Θεοῦ συνδιαλέξεις τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως κτλ. Ὅθεν καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἀπόστολος ἐπίτηδες ἐποιήσατο χρῆσιν τῆς Ἀραμαϊκῆς, ἵνα δείξῃ ὅτι τὸ περὶ οὗ προέκειτο μέγαλὴν ἐκέκτητο σπουδαιότητα· διὸ καὶ παρέσχον *μᾶλλον ἡσυχίαν*, οὐ μόνον ὅπως εὐχερέστερον τὸ πρᾶγμα κατανοήσωσιν, ἀλλὰ καὶ ὅπως κάλλιον τοῦ Παύλου λαλοῦντος ἀκροασθῶσιν.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐν τῷ Β' μέρει λεχθέντα δέον, νομίζω, νὰ παραδεχθῇ τις, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπὶ Χριστοῦ ἦτο κατὰ τὰς χώρας ἐκεῖνας λίαν διαδεδομένη, ὡς ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὡς καθαρὰν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ὅτι καὶ ἡ Ἑλληνικὴ σοφία παρὰ πᾶσαν ἄλλην κατὰ τὰς χώρας ἐκεῖνας ἐπεκράτει.¹ Οὕτω δὲ πιθανότατον καὶ σχεδὸν βέβαιον δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐγίνωσκε, καὶ ἐλάλει τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, βεβαίως ὄχι μετὰ τοσαύτης ἐντελείας καὶ εὐχερείας, μεθ' ὅσης τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, τὴν τοῦ ἔθνους του, ἔτι δὲ βεβαιότερον ὅτι ἐγίνωσκεν ἐλληνιστὶ ν' ἀναγινώσκῃ. Ἀπλῶς δὲ τόσον μόνον λέγομεν, οὐδὲ προχωροῦμεν περαιτέρω, π. χ. νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνεγίνωσκε τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μεταφράσει, ὡς τινες ἐγνωμάτευσαν, ἢ ἄλλας τινὰς ὁμοίας ὑποθέσεις νὰ κάμωμεν. Τὰ τοιαῦτά εἰσιν ἀπίθανα, καὶ ἀπαράδεκτα. Διότι ἀληθεύει μὲν ὅτι πολλοὶ, καὶ οὗτοι οὐχ ὅλως ἄσημοι, παρασυρθέντες, ἀγνοῶ πῶς, ὑπὸ Ἑλληνικοῦ ἔσως ἐνθουσιασμοῦ, ἠξίωσαν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνέγνωσε τῆς

¹ Κ. Παπαρ. Ἰστ. Ἑλλ. ἔθνους τόμ. Β'. σελ. 530 κέξ. — Schlosser αὐτόθι.

Ἑλληνιστῶν Διαθήκης τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν, καὶ ταύτην μόνην ἐμελέτησεν· ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ὑπάρχει ὅλως ἀναπόδεικτον, ἐν ᾧ ἀπλῶς δυνάμεθα νὰ ὑπο-
 θωμεν, ὅτι δὲν ἡγνόει ὅλως καὶ τῶν Ὁ' τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν, ἀλλ'
 οὐδὲν πλέον. Ἡ οὕτως ἢ ἄλλως ὅμως καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πάντοτε
 κρίνεται, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦτο ὅλως ἄγνωστος
 Ἰησοῦ.

Ἀλλὰ τοῦτο θὰ διασαφηνισθῇ ἐντελῶς διὰ τοῦ τρίτου μέρους, εἰς ὃ νῦν
 μεταβαίνομεν.

*Γ' Ὅποιαί τινές εἰσιν αἱ περισωθεῖσαι ἡμῖν περὶ τῆς γλώσσης
 τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρίαι ;*

Τοιαῦταί εἰσι διτταί·

α) Ἀμεσοί,

β) Ἑρμεσοί.

Καὶ ἄμεσοι μὲν μαρτυρίαι, ὡς περὶ τῶν ἄλλων δύο πρώτων μερῶν, οὕτω
 καὶ περὶ τούτου ὑπάρχουσιν ὀλίγισται. Αὗται δ' εἰσὶ.

1) Ἡ τοῦ Ἰωσήπου μαρτυρία ἐν Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίᾳ βιβλίῳ *Ἰ*, 2,
 1, καὶ *Ε'* 9, 2, ὅπου λέγεται «Ἑβραΐζων, πατρίῳ γλώσση λαλῶν.»

2) Ἡ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ματθαίου ἀπαντῶσα, ἐν κεφ. *ΚΖ'*, 46—47,
 ἐνθα λέγεται «περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ με-
 γάλῃ, λέγων, «Ἡλί, Ἡλί, λαμὰ σαβαχθανί»· τοῦτ' ἔστι, Θεέ μου, Θεέ μου,
 ἵνα τί μὲ ἐγκατέλιπες; τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἐστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον,
 ὅτι Ἡλίαν φωνεῖ οὗτος.» Αἱ λέξεις αὗται εἰς τὴν μητρικὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐξ-
 νέχθησαν γλῶσσαν, χρῆσιν ταύτης ποιησαμένου κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην
 στιγμὴν. Γνωστὸν δ' ὅτι δὲν εἶναι λέξεις ἀρχαῖαι Ἑβραϊκαί, ἀλλ' ἔχου-
 σαι ἐν τῷ ψαλμῳδῷ, παρ' οὗ ἐλήφθησαν, ἀλλὰ τῆς Συροχαλδαϊκῆς διαλέ-
 κτου ἢ Ἀραμαϊκῆς, ἣν γλῶσσαν οἱ τότε Ἰουδαῖοι ἐλάλουν. Ἐκ τῶν λέξεων
 τούτων τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, πρὸς ἃς καὶ αἱ τοῦ Μάρκου παραβλητέαι κεφ.
ΙΕ', 33—36, μανθάνομεν προσέτι ὅτι ἡ πᾶτριος τοῦ Ἰησοῦ γλῶσσα δὲν
 ἦτο τοῖς πᾶσι καταληπτὴ, διότι τινὲς τῶν ἐστώτων ἐκεῖ παρὰ τὸν σταυ-
 ρωθέντα, πιθανότατα Ῥωμαῖοι, ἢ φύλακες ἢ ἄλλοι τῶν ἀρχῶν τῆς Ἰου-
 δαίας ὑπάλληλοι, μὴ ἐννοήσαντες ἔλεγον, ὅτι «Ἡλίαν φωνεῖ ὁ Ἰησοῦς,
 συγχέαντες τὸ *Ἡ.λὶ* καὶ τὸ *Ἡλία*· ὅθεν καὶ τὸ «ἄφες, ἴδωμεν, εἰ ἔρχεται
 Ἡλίας σῶσων αὐτόν»¹.

Ἑρμῆς δὲ μαρτυρίας περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ ἔχομεν.

1) Ἐκεῖνο τὸ πολλάκις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἐπαναλαμβανόμενον «οὐκ
 ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς», οὗ χρῆσιν ποιεῖται ὁ Ἰησοῦς, ὅτε μὲν πρὸς τοὺς

¹ Πρόλ. Keim αὐτόθι.

σοφούς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἀποτεινόμενος, ὅτε δὲ πρὸς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἐν γένει, ὅπερ τρανῶς καταδείκνυσιν, ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκριβῶς ἐκείνας εἶχεν ἀναγνώσει τὰς γραφάς, ὅς καὶ ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνεγίνωσκεν. Ἐκ τούτου δ' ἐπεταί, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶχε γνῶσιν τῆς γλώσσης, καθ' ἣν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἦτο συντεταγμένη, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι ἐγίνωσκε καλῶς τὴν τε ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν τῆς τότε ἐν χρήσει γλώσσης ἥτοι τῆς Συροχαλδαϊκῆς· τοῦθ' ὅπερ καὶ πιθανότερον· διότι τότε εἰς αὐτὴν ἦτο μετεγλωττισμένη ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. Πρβλ. Keim τομ. Α', σ. 429, καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ Winer, Schreibkunst, ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ ἔσχυεν, ὅχι ὥς τινες ἐνόμισαν, ἡ Ἑβραϊκὴ—Φοινικικὴ γλῶσσα, ἀλλ' ἡ Ἀσσυριακὴ καὶ αὕτη πάλιν μόνον ἐν τῇ γραφῇ, ἐν ᾧ ἐν τῇ ὁμιλίᾳ κυρίως τότε ἔσχυεν ἡ Ἀραμαϊκὴ, ἐν ᾗ ὅμως γλῶσσα καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἦν μετεγλωττισμένη, ὅπως ἐννοῖται παρὰ πάντων, καὶ ὁ Ἰησοῦς (δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὡς πιθανότατον τοῦτο) ἀνεγίνωσκεν αὐτήν. (πρβλ. Ματθ. Ε', 18 καὶ ἄλλ.)

2) Τὸ χωρίον τοῦ Ἰωάννου (Δ', 5—27,) ὅπου ἐκτίθεται ὁ γνωστὸς διάλογος τῆς Σαμαρείτιδος μετὰ τοῦ Ἰησοῦ παρὰ τὴν πηγὴν τοῦ Ἰακώβ. Ἐν αὐτῷ παρατηροῦμεν, τὸ μὲν ὅτι ἡ γυνὴ ἀποκαλεῖ αὐτὸν Ἰουδαῖον· «πῶς Σὺ Ἰουδαῖος ὢν, παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, οὗσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις,» τὸ δὲ καὶ ὅτι ἄριστα συνεννοεῖται μετ' αὐτῆς, καίπερ μὴ Ἰουδαίας· ἐπομένως ἡ ἥς ἐγένετο χρήσις γλῶσσα δέον νὰ ὑποτεθῇ ἡ τότε λαλουμένη κοινῶς ἥτοι ἡ Ἑβραϊκὴ Ἀραμαϊκὴ ἢ ἡ Συροχαλδαϊκὴ ἄλλως λεγομένη. Ἄρα ὁ Ἰησοῦς ὠμίλει τὴν γλῶσσαν ταύτην.

3) Νόμος Ἰουδαϊκὸς θρησκευτικὸς ὑπῆρχεν ἀπαιτῶν νὰ ἐπισκέπτηται τις τακτικῶς καὶ καθ' ὠρισμένας ὥρας τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ¹. Διὰ ταῦτα, πρὸς ἃ καὶ τῶν Εὐαγγελίων ἡ μαρτυρία συμφωνεῖ² εἰκὸς καὶ ἀναγκαῖον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς, ὡς Ἰουδαῖος, διῆλθε χρόνον οὐκ ὀλίγον ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν συμφυλετῶν του, καὶ ἐπομένως δέον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καλῶς ἐγίνωσκε τὴν γλῶσσαν, ἐν ᾗ οἱ σοφοὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἐδίδασκον³.

4) Ἦδη δ' ἀναμφισβήτητον πλέον ὑπάρχει, ὅτι αἱ ιδέαι καὶ ἐν γένει ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐκηρύττετο πρὸ παντός ἐν μέσῳ τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἔστι τῶν Ἰουδαίων. Ἀλλὰ τοῦτο προϋποτίθησιν εἰς τὸν διδάσκαλον τὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης, ἣν ὁ διδασκόμενος λαὸς ἐνόει, ἥτοι τῆς Ἀραμαϊκῆς².

5) Καὶ τῷ ἐπιτροχάδην τὰ Εὐαγγέλια διερχομένῳ καταφανέστατον καθίσταται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐ μόνον ἀνέγνω τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀλλὰ καὶ

¹ Ἰδ. Φίλωνος περὶ ἀρετῶν καὶ πρεσβείας πρὸς Γάϊον σ. 1014.

² Ματθ. ΚΔ'. 1. Λουκ. ΚΑ' 5. καὶ ἄλλ.

³ Ἰδ. Keim τομ. Α'. σ. 143 ὅπου πολλαὶ συνελέγησαν μαρτυρίαι τὴν ιδέαν ἡμῶν ταύτην ὑποστηρίζουσαι.

² Keim Α', 116.

τι ἄριστα εἶχε μελετήσει αὐτήν, καὶ ἀπὸ στήθους σχεδὸν ἐκμάθει, ὡς το παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις συνήθεια. Ἐκ τοῦ τρόπου μάλιστα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ πᾶς ἕκαστος εὐδιακρίτως παρατηρεῖ τὴν ἐμβριθὴ περὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην μελέτην. Ἀλλ' ἄρχε γε ἐν πρωτοτύπῳ ἀνεγνώ αὐτήν ἢ ἐν μεταφράσει; τὸ δεύτερον εἶναι τὸ πιθανότατον, τὸ βέβαιον. Ἀλλ' ἐν τίνι μεταφράσει; ἐν Ἀραμαϊκῇ πιστεύομεν· διότι καὶ αἱ εἰς αὐτήν παραπομπαὶ, ἵνα τὰς λοιπὰς ἀποδείξεις παραλίπωμεν, κατὰ τὸ Ἀραμαϊκὸν γίνονται, οὐχὶ δ' ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει, ὡς τινες ἠθέλησαν νὰ ὑποθέσωσιν. Ἀλλ' ὡς δὲ γινώσκομεν, ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν Ο' ὑπῆρχεν ἤδη πολὺ πρότερον τοῦ Χριστοῦ, μάλιστα καὶ μετὰ τοῦ ὀνόματος Δημητρίου τοῦ Φαληρέως συνδεομένη, κακῶς μὲν ἀλλ' ἀρκούντως τὸ ἀρχαῖον τῆς μεταφράσεως τῆς εἰδήσεως μαρτυρούσης.¹

6) Τέλος δὲ συλλέγομεν καὶ τινὰς μαρτυρίας ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης ἡμῶν γνώμης, ὅτι δηλ. τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πάντα, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, ἐν Συροχαλδαϊκῇ ἢ τοι Ἀραμαϊκῇ ἢ τοι Ἑβραϊκο-φοινικικῇ, διεξήγοντο διαλέκτῳ.

α') Ἐκ τοῦ Ματθαίου

Κεφ. Ε', ¹: ὅπου προεισαγωγικῶς εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους διδασκαλίαν λέγεται «ιδὼν δὲ τοὺς ὄχλους (τὸ μέγα πλῆθος, τὸ ἀνάριθμον) ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος . . . καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς λέγων.»

Κεφ. ΙΓ'. Ὅπου γραφικώτατα ἐκτίθεται μέγα παραβολῶν πλῆθος «τοῦ μὲν Ἰησοῦ ἐπὶ τοῦ πλοίου καθημένου, τῶν δὲ ὄχλων πολλῶν συναχθέντων πρὸς αὐτὸν καὶ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν ἐστηκότων.»

Κεφ. ΚΓ'. Ἐνθα εὐθὺς ἐν ἀρχῇ λέγεται «ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ λέγων» ὅτι δ' οἱ ὄχλοι οὗτοι ἦσαν Ἰουδαῖοι, δηλοῦσιν αἱ εὐθὺς ἐπιφερόμεναι λέξεις· «πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν (οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι) τηρεῖν, τηρεῖτε, καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε· λέγουσι γὰρ καὶ οὐ ποιοῦσιν.»

β') Ἐκ τοῦ Μάρκου

Κεφ. Α', 21.—Β', 13.—Ε'.—ΙΒ', 13, 18, 28.

γ') Ἐκ τοῦ Λουκᾶ

Κεφ. Β', 41. Ὅπόθεν βλέπομεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐκάθητο ἐν τῷ ἱερῷ ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἤκουεν αὐτῶν· καὶ ἐπηρώτα αὐτούς, ὅτε ἐξίσταντο πάντες οἱ ἀκούοντες ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.

Κεφ. Δ', 31.—ΙΒ'.

Ἐκ τῶν δύο τούτων χωρίων βλέπομεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς «ἐδίδασκε τοὺς ὄχλους κατὰ μυριάδας ἐπισυναγομένους καὶ ἀλλήλους καταπατοῦντας.»

1) Ἰδ. τὰ λείψανα Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ S-J Légrand καὶ F. Tychon «Mémoire sur Démétrius de Phalère, δημοσιευθεῖσα ἐν τοῖς Mémoires de la Littérature de l'Académie Royale tom. XXIV—Bruxelles 1852.

Κεφ. ΙΘ', 45—47, κτλ.

δ') Ἐκ τοῦ Ἰωάννου·

Κεφ. Δ', 5—27.—ς', 24—25 καὶ 59.

Κεφ. Η'. κτλ.]

Τοιαῦτα ὅμοια χωρία μαρτυροῦντα, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει τὴν τότε ἐν χρήσει παρὰ τῷ λαῷ γλῶσσαν, εὗρηνται ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πλεῖστα. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀρκούμεθα εἰς τ' ἀναγραφέντα, διότι ταῦτά εἰσι καὶ τὰ οὐσιωδέστατα.

Συμπέρασμα.

Οὕτω λοιπὸν λέγομεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἰς ἀνώτερα σχολεῖα δὲν ἐφοίτησεν, ἀλλὰ μόνον ἐν μικροῖς, προκαταρκτικοῖς ἐμαθήτευσεν — ὅτι ἦτο μᾶλλον αὐτοδίδακτος, καὶ πρακτικὸς ἐγένετο διδάσκαλος ¹ — ὅτι ὑπερίσχυε μὲν πως τότε κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐν γένει ἡ Ἑβραϊκὴ (ἡ νέα δηλαδὴ Ἀραμαϊκὴ) γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἦν λίαν διαδεδομένη, — ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει καὶ ἔγραφεν ἄριστα (ἐκ πείρας μᾶλλον διδαχθεὶς) τὴν Ἀραμαϊκὴν, ὡς τὴν μόνην μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, καὶ ἐν αὐτῇ δημοσίᾳ ἐδίδαξεν, — ἀλλὰ καὶ ὅτι ὠμίλει καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπίσης, γινώσκων ἅμα νὰ γράφῃ καὶ ν' ἀναγινώσκῃ, ὅχι βεβαίως μετὰ τοσαύτης εὐχερείας μεθ' ὅσης τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γλῶσσαν, ἀλλὰ τόσῳ μόνον, ὥστε ἐν ἀνάγκῃ εὐκόλως καὶ ταύτης νὰ ποιῇται χρῆσιν, — καὶ τέλος ὅτι τὴν Ῥωμαϊκὴν . . . ἀλλὰ κατὰ πόσον αὕτη ἡ γλῶσσα ἦτο γνωστὴ τῷ Ἰησοῦ, περὶ τούτου μεγάλως ἔχομεν τὰς ἀβεβαιότητας, καὶ οὐδέν τι νὰ εἴπωμεν ἱστορικῶς ἀποδεικτὸν δυνάμεθα, καθ' ὅτι μάλιστα καὶ ὁ Ἰησοῦς αὐτὸς δὲν παρουσιάζεται, ἀνθρωπίνως ἐννοεῖται, πολλὰς ἔχων γνώσεις περὶ τῆς τότε Ῥωμαϊκῆς ἰσχύος καὶ πολιτικῆς δυνάμεως.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΠΑΠΑΖΗΣ δ. φ.

Ἐν Χίῳ κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1879.

Παράρτημα.—Μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως συνέβη νὰ ἴδω τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1874 τοῦ κ. Εἰρηναίου Κ. Ἀσωπίου, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δημοσιευθεῖσαν βραχεῖαν πραγματείαν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Λαμπρύλλου, «ἃν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐλλήνιστί», ἣν μετὰ προσοχῆς διεξελθὼν, παρετήρησα ὅτι ἐν τισι μὲν συνεφωνοῦμεν, ἀλλ' ὅμως ἐν πολλοῖς ἀεσκέψεις τοῦ κ. Λαμπρύλλου καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἐρμηνείαις τινῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρίων, πρὸς τὸ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ θέμα ἡμῶν σχετιζομένων, ἦσαν πάντῃ σφαλεραί. Καὶ γνωρίζω μὲν ἄλλως, ὅτι τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον πᾶν ἄλλο δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν βιβλίον, ἀλλ' ὅμως δὲν νομίζω ἄκαιρον μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκθεσίν μου νὰ

¹ Ἰδ. Λεσιγγίου «ἀνατροφή τοῦ ἀνθρωπίνου γένους» §. 60.

ἐπιφέρω ὀλιγίστας λέξεις εἰς ἀνασκευὴν τινῶν τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Λαμπρύλλου γραφέντων καὶ μάλιστα καθ' ὅσον γινώσκω, ὅτι ἡ κυρία, οὐσιώδης ἰδέα τῆς μνημονευθείσης μικρᾶς τοῦ 'Ημερολογίου πραγματείας τυγχάνει καὶ ἡ κυρίως ἐν 'Ελλάδι σφαλερῶς παρ' ἅπασιν, ἢ τοῦλάχιστον τοῖς πλείστοις ὑπερισχύουσα.¹ Καὶ δὴ.

α) Ὁ κ. Λαμπρύλλος ἐν § 2 γενικῶς ὁμιλῶν λέγει «κοινὴ γλῶσσα ἡ τοῖς πᾶσι γνωστὴ, καὶ ἀπολύτου ἐπικρατήσεως τυχοῦσα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παρὰ πᾶσι τοῖς Ἀσιατικοῖς ἔθνεσιν ἦτο ἡ Ἑλληνική.»

Τοῦτο μερικῶς μόνον ἀληθεύει. Διότι μεγάλως μὲν εἶχε διαδοθῇ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τοῦ Μ. Μακεδόνα, ἀλλ' ὅμως οὐδαμῶς οὐδέποτε μέχρι Χριστοῦ ἠδύνατο νὰ θεωρῇται ὡς ἡ κοινὴ καὶ τοῖς πᾶσι γνωστὴ γλῶσσα, τοῖς κατὰ τὴν Συρίαν, Παλαιστίνην καὶ Αἴγυπτον ἔθνεσι. Διότι ὑπῆρχον μὲν πόλεις κατὰ τὰς χώρας ταύτας σχεδὸν παντελῶς Ἑλληνικαί,² ἀλλ' ὅμως ὑπῆρχον πόλεις ἕτεραι, ἐν αἷς ὀλιγίστα ἰσχυρὴ Ἑλληνικὴ γλῶσσα,³ ἐπίσης δὲ καὶ ἄλλαι ἐκ διαφόρων γλώσσας λαλοῦντων ἐθνῶν κατοικοῦμεναι, περὶ ὧν δὲν ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, τίς τῶν γλωσσῶν, ἢ ποῖον ἔθνος γλωσσικῶς ἐκεῖ ὑπερίσχυεν (ἀκριβῶς, ὡς δύνανταί τις σήμερον νὰ εἴπῃ ὁμοίον τι περὶ Βηρυττοῦ ἢ Ἀλεξανδρείας, ἐν αἷς αἱ ξέναι γλῶσσαι, οἷον ἡ Γαλλικὴ, ἡ Ἰταλικὴ τοσαύτην ἔχουσιν ἐπέκτασιν, ἰσχύν.) Εἰς τὰς τελευταίας ταύτας, ἐν παρόδῳ εἰρήσθω, κατατακτέα καὶ ἡ Γαλιλαία (ἐθνῶν χώρα, ἐπαρχία ἐθνῶν). Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ τὸ ἐν τῇ αὐτῇ § γενικὸν τοῦ κ. Λαμπρύλλου συμπέρασμα ἀπὸ τούτου καθίσταται φανερόν, ὅτι καὶ οἱ Ἀπόστολοι ὡς Γαλιλαῖοι ἐγνώριζον καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν δὲν φαίνεται τόσον ἀσφαλές, ἅπαξ ἐπὶ βάσεως οὐχὶ στερεῶς οἰκοδομηθέν⁴.

1 Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρω τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκτενέστερον ὑπὸ τοῦ Βρυεννίου ἐκτεθέντα. Ὁ κ. Λαμπρύλλος παραπέμπει περὶ αὐτῶν εἰς τὸν α' καὶ β' τόμον τοῦ Β' ἔτους τῆς Ἑπταλόφου. Ἀλλ' ἀναφυλλομετρήσας τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἅπαν, οὐδὲν ἀνεύρον.

2 Ἰδ. μέρος Β' τῶν προεκτεθέντων.

3 Ὡς π. χ. αὕτη ἡ Ἱερουσαλήμ.

4 Ἴσως τινὲς τῶν Ἀποστόλων ἐγνώριζον ἀρχῇθεν τὴν Ἑλληνικὴν πρὸς τῇ μητρικῇ αὐτῶν γλώσσῃ. Ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ οὐδεμία κυρωτικὴ μαρτυρία ἱστορικὴ τοιαύτη εὑρεταί, καὶ ἐπειδὴ οἱ πλείστοι τούτων ἦσαν ἄνθρωποι ἀμαθεῖς τὸ πρῶτον, ὅτε ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ (Ἰδ. Ματθ. Ι', 1—4. Α. Κορ. 26—31), ἀνατεθραμμένοι ἀναλόγως τῆς ταπεινῆς αὐτῶν καταγωγῆς, διὰ ταῦτα πιθανότατον, ὅτι ἀπλῶς κατ' ἀρχὰς τὴν ἰδίαν μητρικὴν γλῶσσαν ἐγίνωσκον ἥτοι τὴν τότε ἐν χρήσει Συροχαλδαϊκὴν, εἶχον δ' ἐπιδοθῇ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς βραδύτερον, ὡς π. χ. ὁ Ἰάκωβος. Ἰδ. Κ. Κοντογόνου εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς. Ταῦτα δὲ πάλιν λέγοντες οὐδόλως ἐννοοῦμεν νὰ διαμφισβητήσωμεν ἀπάντων ἀνεξαίρετως τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς τὴν γνῶσιν. Διότι πασίγνωστον ὑπάρχει, ὅτι πολλοὶ τούτων ἰδίως βραδύτερον ἐγνώριζον καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρκούντως. Οὕτω καθ' ὃν χρόνον εἶχε καταβῇ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὅτε «οἱ μαθηταὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἐτέραις γλώσσαις,» ὑποθέτομεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι ὠμίλησαν τότε καὶ Ἑλληνιστί, μάλιστα, διότι βλέπομεν, ὅτι καὶ οἱ κατοικοῦντες Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν Αἴγυπτον . . . καὶ Παμφυλίαν ἤκουον ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλοῦντων τῶν Ἀποστόλων. Τέλος

Ε') Εἶτα διατείνεται ὁ κ. Λαμπρύλλος, ὅτι οἱ λόγοι οὗς πρὸ τῆς κατελεύσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ὁ Πέτρος ἀναστὰς ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν, ὡς καὶ ἡ δημηγορία, ἣν μετὰ τὸ θαῦμα τῆς Πεντηκοστῆς ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἱερουσαλὴμ, καθαρῶς Ἑλληνιστὶ ἐξηνέχθησαν. Καθ' ἡμᾶς, οἵτινες πρὸς τούτοις οὐδαμῶς ἀσφαλῶς γνωρίζομεν, ἂν ὁ Πέτρος ὠμίλει τότε τόσον καλῶς τὴν Ἑλληνικὴν¹, ἡ γνώμη αὕτη ὑπάρχει ὅλως ἀμφισβητήσιμος, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι οὐδὲν τοιοῦτο δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς Β' τοῦ Λουκᾶ συγγραφῆς. Δυνάμεθα δηλ. ἀπροσκόπτως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Πέτρου ῥηθέντα ἀπηγγέλθησαν ὅχι ἑλληνιστὶ, ἀλλ' ἐβραϊστὶ, ἥτοι ἐν τῇ τότε ἐν χρήσει Συροχαλδαϊκῇ γλώσσῃ. Ἄν ὅμως ἡ ἔκθεσις γίνεται ἑλληνιστὶ, τοῦτο προῆλθεν ἕνεκα τοῦ συγγραφέως, ἐλλόγως τὴν ἑλληνικὴν προκρίναντος, ἀφ' οὗ ἡ γλῶσσα αὕτη ἦτο ἡ τότε ὅτε συνέταττε τὸ δεύτερον αὐτοῦ ἔργον τοῦτο ὁ Λουκᾶς ἀπασῶν τῶν ἄλλων ἐπικρατοῦσα, καὶ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ διότι καὶ αὐτὸς ὁ Λουκᾶς ἀρχῆθεν ἄριστος ἑλληνιστῆς ἐγένετο. «Καὶ ἐν τούτοις, εἰπόν τινες, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀποδείξεων (;) ὅτι ὁ πρὸ τῆς κατελεύσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος λόγος τοῦ Πέτρου¹ ἐγένετο ἑλληνιστὶ, εἶναι καὶ ἡ εἰς τὸ ἑλληνικὸν μετάφρασις τῆς Συροχαλδαϊκῆς λέξεως «Ἀκελδαμα» ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῆς λέξεως μετάφρασις οὐδὲν περὶ τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ ὁ Πέτρος ὠμίλησε μαρτυρεῖ. Ἐξηγοῦμαι ὁ κ. Λ ἐν § 13 θαυμασίως πῶς ἐρωτᾷ ὧδε «διατί πολλαχοῦ τοῦ Εὐαγγελίου ἀπαντῶμεν (;) ἐν μέσῳ τοῦ ἑλληνος λόγου παρεννευρόμενας καὶ τινὰς λέξεις ἐβραϊζούσας ὧν τὸ πλῆθος μεθερμηνεύεται εἰς τὸ ἑλληνικόν, καὶ δὲν τίθεται ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε καὶ ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτό;» πρὸς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπαντᾷ ἔτι θαυμασιώτερον ὡς ἐξῆς «διότι λέγει, ὁ ἐξιστορῶν εὐαγγελιστῆς ἐφρόνει ὅτι ἐλάλουν μὲν ἑλληνιστὶ οἱ ἐρωτῶντες ἢ πράττοντες καὶ λέγοντες (!) καὶ συναναστρεφόμενοι, καθ' ἃ πάντες ἐβραῖοι, οὐχὶ ὅμως καθαρῶς καὶ ἀμιγῶς, ἀλλ' ἀνεμίγνυον καὶ λέξεις καὶ φράσεις ἐβραϊζούσας, διὰ τοῦτο ἐξέθηκεν ἀπαραλλάκτως, ὅπως ἤκουσεν ἢ ἔμαθεν ὅτι ἐλέχθησαν ταῦτα». Ὅταν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον συλλογίζηται τις, τότε βεβαίως ὅλα κατὰ θεῖαν τινὰ μοῖραν θὰ φαίνωνται, ὅτι συντρέχουσιν εἰς τὸ ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι πάντα τότε ἐπὶ Χριστοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱε-

ρωτῶμεν τὸν κ. Λαμπρύλλον, «διατί ἄρα γε ὁ μὲν Ἰωάννης παρίστησι τὸν Ἰησοῦν φωνοῦντα τῷ Λαζάρῳ ἑλληνιστὶ, ἐνῷ ὁ Μάρκος τῇ θυγατρὶ τοῦ Ἰαείρου ἐν τῇ τότε ἐν χρήσει Συροχαλδαϊκῇ γλώσσῃ «Ταλιθα κουμι;» Καὶ διὰ τί ὁ μὲν Θεολόγος καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὁ Λουκᾶς (ἰδίως ἐν ταῖς Πράξεσι) παραλείπουν τὰς ἐβραϊζούσας λέξεις, οἱ δὲ ἄλλοι Εὐαγγελισταὶ ποιοῦνται αὐτῶν χρήσιν συχνῶς; (Ἰδ. Ματθ. ΚΖ'. 46—47. Μάρκ. Ζ' 82—86 κτλ. δι' οὐδὲν ἄλλο βεβαίως ἢ ὅτι 1) οἱ μὲν πρῶτοι ἱεροὶ συγγραφεῖς ἐγίνωσκον κάλλιον τῶν ἄλλων τὴν Ἑλληνικὴν καὶ 2) διότι ὅτε οὗτοι (ὁ Λουκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης) συνέγραφον ἡ Ἑλληνικὴ εἶχεν ἑντελῶς τῶν ἄλλων γλωσσῶν ὑπερισχύσει (Λουκ. ΙΑ' 43 Πράξ. Θ' 36—40) Ἰδ. πλείονα ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Keim.

¹ Διότι οὐδεμία τοιαύτη μαρτυρία εὑρεταί.

² Πράξ. Α, 15—23.

οὐσαλήμ καὶ πανταχοῦ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας ἦσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἑλληνικά, καὶ ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἔτι, ὅτι γνήσιος τὰ φρονήματα καὶ τὴν γλῶσσαν Ἑλλήν ἐγένετο, καὶ ὅλως τῶν ἄλλων ἐθνικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν ξένος. Ἀλλ' ὅποια παράφθορος πλάνη! διότι τὰ πάντα ἐβραϊστὶ διεδραματίσθησαν, ἐξαίρουμένων τῶν σκηνῶν ἐκείνων, εἰς ἃς ἔλαβον μέρος ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι ἢ ἐν γένει ἁλλοεθνεῖς (ὅχι δηλ. ἐβραῖοι). Ἄν δὲ παρατηροῦνται λέξεις τινὲς ἐβραϊκαί, εἰς τὸ ἐλληνικὸν μεταφραζόμεναι, δι' ἃς τοσοῦτον ἀπορεῖ ὁ κ. Α. τοῦτο ἀκριβῶς προέρχεται ὅλως ἐκ τούναντίον ἢ ὡς ὑποθέτει αὐτὸς ὁ κ. Α. Ἐπειδὴ δηλ. τῶν Εὐαγγελίων οἱ συγγραφεῖς καὶ ἐν γένει τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶχον εὐθὺς κατανοήσει, καὶ καλῶς παρατηρήσει ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, καθ' ὃν χρόνον ἐπεχειρίζοντο τὰς συγγραφὰς αὐτῶν, δὲν ἔμελλε πλέον νὰ ὑπερισχύσῃ, ἀλλ' εἶχεν ἤδη κατισχύσει τῶν λοιπῶν,¹ καὶ ἐπομένως ἐκτὸς τῶν ἄλλων τῆς γλώσσης ταύτης ἐμφύτων οὕτως εἰπεῖν ἰδιοτήτων καὶ προτερημάτων, ὅτι ἦτο ἡ μόνη ἱκανὴ εἰς διάδοσιν τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν καὶ τῆς θείας τοῦ Χριστιανισμοῦ φιλοσοφίας,² διὰ ταῦτα μετέδιδον ἑλληνιστὶ πᾶν ὅ,τι περὶ Χριστοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ἐγνώριζον, ἀλλ' ἀκριβῶς καὶ πιστότατα· οὕτω δ' εἰς αὐστηροτέραν τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν τούτων τήρησιν, ἀνέφερον ἔστιν ὅπου καὶ τινὰς λέξεις εἰς τὴν πρωτότυπον γλῶσσαν, ὑποδηλοῦντες οὕτω τὴν μεθ' ἧς ἔγραφον ἀκρίβειαν. Δυστυχῶς αἱ λέξεις αὗται αἱ κυρίως τὴν ἐν ἧ διεδραματίσθησαν τὰ ἱστορούμενα γλῶσσαν ἡμῶν δεικνύουσαι εἰσιν ὀλίγισται.³ Ἐπειδὴ δ' αὗται ἦσαν πλέον, ὡς πρὸς τὴν ἤδη ἐπικρατήσασαν ἑλληνικὴν, ξενότροποι καὶ οὕτω εἰπεῖν ἀπηρχαιωμέναι καὶ διὰ τοὺς μέλλοντας ἑλληνιστὶ ν' ἀναγνώσῃ τὰ ἱστορούμενα ἴσως ἀκατανόητοι, διὰ τοῦτο καὶ μετεφράζοντο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ἀκριβῶς ὡς καὶ σήμερον πολλάκις ἐν ὁμοίαις περιστάσεσι συμβαίνει π. χ. ἐν τῇ σχετικῶς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ὀλιγότερον παρ' ἡμῶν διαδεδομένη Γαλλικῇ γλώσσῃ, οὕτω λέγομεν.

«Καὶ πάλιν εἰς Ἀθήνας ἐπανεκαμφαν οἱ sans-culottes, τοῦτ' ἔστιν οἱ ἀβράκωτοι.»

Τοιαύτη εἰς τὸ ἐλληνικὸν μετάφρασις τοῦ γράφοντος ἢ λαλοῦντος ἑλληνιστὶ ἐπιτρέπεται· ἐν ᾧ τὸ ἐναντίον ὅχι βέβαια, ἐντὸς ἃν ἡ ἐναντία γλῶσσα ὑπάρχει ἐπικρατεστέρα. Τόσαῦτα ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰς τὸ ἐλληνικὸν μετάφρασιν τῆς λέξεως «Ἀκελδαμά». — Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἐρμηνευτέα καὶ τὰ ἐν ταῖς § § 14, 15, 16 ὑπὸ τοῦ κ. Α. ἀναφερόμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρία.

γ') Ἀλλ' ἐπίσης οὐχὶ ὀρθὴ τοῦ κ. Α. ἰδέα εἶναι καὶ ἡ ἐν § 6. «ὅ,τι λέγω

¹ Σημειούσθω ἐνταῦθα ὅτι διὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ τὰ συγγραφέντα ἅπαντα συνετάχθησαν ἑλληνιστὶ π. χ. τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου, αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, αἱ πλεῖσται ἵνα μὴ εἰπω ἅπασαι αἱ ἐπιστολαὶ κτλ.

² Ἰδ. Κ. Παπαρρηγ. Ἱστορ. Ἑλληνικοῦ ἔθνους τόμ. Β' σελ. 529—533.

³ Ἰδ. π. χ. Μαρκ. Ζ', 82. Ματθ. ΚΖ', 4. καὶ ΚΖ', 6, καὶ ἄλλ.

περί τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἄλλων μαθητῶν, τοῦτ' αὐτὸ ἀρμολογεῖ (;) λεγόμενον καὶ περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐποικούντων Ἰουδαίων· ὑποθέτω μάλιστα, ὅτι καὶ τινες τῶν περικλούντων οὐδ' ἐγνώριζον ὅλως τὴν ἐβραϊκὴν. » Ὁ κ. Α δὲ λ. θέλει νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπικρατεστέραν γλῶσσαν ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ, καὶ παρὰ πολλοῖς τῶν ἐβραίων τὴν μητρικὴν παρὰ γέννησιν οὕτω δὲ νὰ ἐξαγάγῃ, ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐγνώριζεν ἀριστα τὴν Ἑλληνικὴν. Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα παρὰ βληθῆται ἡ § γ' τοῦ Β' μέρους τῶν προεκτεθέντων, ἐξ ἧς ἀρκούντως καταφαίνεται· πῶς εἶχον οἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐβραῖοι πρὸς τὰ ἑλληνικά. Ἀλλ' ὁ κ. Α λέγει ὅτι ὑποθέτει τοῦτο· ὅταν ὅμως τις ὑποθέτῃ, τότε ὀφείλει ν' ἀναφέρῃ καὶ τοὺς λόγους τοῦ ἐν ᾧ ὁ κ. Α οὐδένα τοιοῦτον ἀναφέρει. Ὅτι δ' ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ Χριστοῦ εἶχεν ἐν ἑαυτῇ πλείστους ἄλλοεθνεῖς, τοῦτο ἐκτὸς τῶν ἄλλων πολλῶν μαρτυριῶν, ἃς καὶ ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων καὶ ἀλλοῦθεν νὰ συναθροίσωμεν δυνάμεθα, ἐπιμαρτυρεῖ καὶ τῶν τοσούτων ἐθνῶν ἡ παρουσία κατὰ τὸ θαῦμα τῆς Πεντηκοστῆς, ἀλλ' ὅμως ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν οἱ πολυπληθέστατοι, ὅθεν καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἡ τότε ἐπὶ Χριστοῦ κοινοτέρα, τοῦτο καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων ἀποδείξεων ἐπικυροῦται, καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ Ἱερουσαλὴμ ἦτο ὁ τόπος ὁ ἱερός, ὅπου συνεκεντροῦντο, καὶ ὁπόθεν ἤλπιζον νὰ παρουσιασθῇ ὁ κοσμικὸς αὐτῶν βασιλεὺς καὶ ν' ἀνεγείρῃ πάλιν τὸ βασιλεῖον τοῦ Ἰσραὴλ,¹ ὥς καὶ σήμερον ἔτι φαντάζονται τοῦτο διὸ καὶ προτιμῶσι τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ διαμονήν, αὖξοντες οὕτως ἐκεῖ ἀριθμητικῶς.

δ') Καθ' ὅμοιον τρόπον, τουτέστι σφικλερῶς, ἐσκέφθη ἐπὶ τοῦ χωρίου ΚΖ', 46—49. ὁ κ. Α § ἐν 6 ὅπου ἐκτίθενται οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ Χριστοῦ, οὓς ἐν μεγάλῃ φωνῇ περὶ τὴν ἐνάτην ὥραν ἐβόησεν, ὅτε « τινὲς τῶν ἐκεῖ ἐστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος » κτλ. « Ἴδου Ἑβραῖοι, λέγει ὁ κ. Α, εὐρισκόμενοι ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐδόλως ἐννοοῦντες τὰ ἐβραϊκά, καὶ δυνάμενοι πρὸς πάντα φθέγγεσθαι ἑλληνιστί. Ἀλλ' ὅμως 1) αἱ λέξεις αὗται, αἵτινες ἐξηνέχθησαν ἐν τῇ μητρικῇ τοῦ Ἰησοῦ γλώσσῃ, καὶ ὡς πρωτότυποι μεγίστην ἀποπνέουσι χάριν καὶ ζωηρότητα, εἰσὶν οὐχὶ Ἑβραϊκαὶ ἀλλὰ Συροχαλδαϊκαὶ (Ἴδε μέρος Γ' τῶν προεκτεθέντων) καὶ 2) οἱ τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ παρανοήσαντες δὲν ἦσαν Ἑβραῖοι ἀλλὰ βεβαιότατα ἄλλοεθνεῖς, καὶ δὴ ἢ Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι οἵτινες ἐν ταῖς δημοσίαις θέσεσιν, ἃς καταλάμβανον δὲν εἶχον τὴν ἀνάγκην τῆς Ἑβραϊκῆς, ὅσον τῆς Ἑλληνικῆς (ἧς τὴν γνῶσιν νόμος τοῖς δικασταῖς ἐπέβαλλε,) καὶ ἰδίως τῆς Ῥωμαϊκῆς. Ἀλλ' ὁ κ. Α διατεινόμενος, ὅτι ἦσαν οἱ παρανοήσαντες τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ Ἑβραῖοι, φέρει ὡς λόγον ἀρκούντως ἰσχυρὸν τὸν δε· « ὅτι δ' οἱ περιστῶτες (;) ἦσαν ὅχι ἄλλοεθνεῖς, ἀλλ' Ἰουδαῖοι τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς ἱστοριογνωσίας τοῦ Ἠλιοῦ ἀναρπασθέντος εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐν σώματι καὶ πάλιν κατελευσομένου (ὥραία μὲν τὴν ἀλήθειαν ἀπόδειξις), ἐκ παραδόσεως, λέγω,

¹ Ἴδ. ὁλόκληρον τὸ Β' κεφ. τοῦ Ματθαίου.

γνώστου εἰς τοὺς παροικοῦντας ἐκεῖ ἄλλοεθνεῖς». Παρατείνων δ' οὕτω τὰς ἡθέν ἀποδείξεις του λέγει «ἵνα δὲ μὴ μακρηγορῶ, παρενείρω τὰ τοῦ Εὐαγγελίου αὐτόθι ἐδάφ. 39—44 εἰρημένον, ὅθεν δέικνυται τρανῶς (;), ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν παραπορευομένων ἢ καὶ παρισταμένων ἦσαν Ἰουδαῖοι». — Ἀλλ' ὅμως 1) ἄλλοι ἦσαν οἱ «παραπορευόμενοι,» καὶ ἄλλοι οἱ παρκνοήσαντες τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ τὸ «Ἡλὶ, Ἡλὶ, κτλ.» οἵτινες ἴσταντο ἐκεῖ που πλησίον. Ἐπειτα 2) ἐκ τοῦ μνημονευθέντος τούτου χωρίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου δέικνυται καθαρότατα ὅτι οἱ «ἐκεῖ ἐστῶτες» ἦσαν ἢ στρατιῶται Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι, καὶ ἐν γένει ἄλλοεθνεῖς. Ὡς τοιοῦτοι δὲ ἦκιστα εἶχον αὐτὴν τῆς ἐβραϊκῆς, διότι ἐν μὲν ἐδαφίῳ 27 τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελιστοῦ λέγεται «τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς πὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν», ἐν δὲ τῷ 31 «καὶ ἀπήγαγον (δηλ. οἱ στρατιῶται) αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι». — ἐν δὲ τῷ 33. «καὶ ἐλθόντες (οἱ στρατιῶται ἢ καὶ ἄλλοι Ῥωμαῖοι ὑπάλληλοι) εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανείου τόπος, ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον», ἐν δὲ τῷ 35 σταυρώσαντες δ' αὐτὸν (δηλ. οἱ ἄνθρωποι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας) διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ», ἐν δὲ τῷ 36, «καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.» Μετὰ δὲ ταῦτα πάντα ἀντιθετικῶς τίθεται τὸ ἐν τῷ 39. «Οἱ δὲ παραπορευόμενοι», ἐν οἷς πάλιν ἐννοητέους καὶ ἄλλοεθνεῖς, πρὸ παντὸς ὅμως Ἰουδαίους, διότι καὶ Ἰουδαῖος ἦτο ὁ σταυρούμενος, πρὸς δὲ καὶ διότι οἱ Ἰουδαῖοι ἦσαν οἱ πολυπληθέστεροι ἐν Ἱερουσαλὴμ, ὡς δύνανται τις εὐκόλως νὰ συμπεράνῃ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν λέξεων, ὅς μετὰ ψυχρότητος ἅμα καὶ σκώμματος κατὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλωθέντος ἐξετόξευον, ἀναφερομένας εἰς τὸν ἐθνικὸν αὐτῶν ναὸν τοῦ Σολομῶντος, καὶ τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν παραδόσεις ¹. Ἐπειτα πάλιν πρὸς τοὺς «παραπορευομένους», ὅχι ἀντιθετικῶς, ἀλλ' ἐν χρήσει μεταβατικῇ τίθεται τὸ ἐν ἐδαφίῳ 47. «τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἐστώτων ἀκούσαντες, ἔλεγον ὅτι Ἡλίαν φωνεῖ οὗτος». Ὅτε δηλ. παρῆλθεν ἡ ὥρα τῆς σταυρώσεως, καὶ οἱ παραπορευόμενοι» ἱκανοποίησαν τὴν περιέργειάν των, καὶ οἱ ξένοι πάντες ὁμοίως τότε ἀπῆλθον, ἀφέντες ἐκεῖ μόνους τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐξουσίας, οἵτινες ὤφειλον νὰ φυλάττωσι τοὺς καταδίκους, μέχρις οὗ τελείως ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐκπνεύσωσιν ². Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ Ῥωμαῖοι ἢ καὶ ἄλλου τινὸς ἔθνους π. χ. Ἕλληνες κτλ., πάντοτε ὅμως ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας (μά-

¹ Ἰωάν. Β, 19. Ματθ. Κς. 61, ΚΖ', 39—43. «Ὁ καταλύων τὸν ναὸν καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σώσον σεαυτὸν· εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπιζόντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἔλεγον κτλ.

² Ἰδ. Μάρκου τὰς λέξεις τοῦ ΙΕ, 44—45 «Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς τὸν Πιλάτον, καὶ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· ὁ δὲ Πιλάτος ἰθαμάμασεν εἰ ἡ δὲ τέθνηκε καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντηρίωνα, ἐπερώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντηρίωνος, ἔδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ κτλ.

νον ὅχι Ἑβραῖοι), οἵτινες τὴν τότε ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις Συροχαλδαϊκὴν οὐδόλως ᾔσαν εἰς θέσιν νὰ ἐννοῶσι, διὸ καὶ ἐπόμενον ὅτι οἱ τοιοῦτοι εὐκολώτατα νὰ παρανοήσωσι τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ ἠδύναντο. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὅτι ᾔσαν ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας γίνεται καταφανέστατον καὶ ἐκ τοῦ κεφ. ΚΖ, 48—49 τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ὁπόθεν διδασκόμεθα, ὅτι εἰς αὐτῶν «λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλὰ μὴν ἐπότιζεν αὐτόν (τὸν Ἰησοῦν) οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον» ἄρες, ἴδωμεν, εἰ ἔρχεται Ἡλίας σώσων αὐτόν.» τοιαῦτα ἔργα ἠδύναντο μόνον ἐκεῖνοι ν' ἀναλαμβάνωσιν, ὅσοι ἐξεπροσώπουν ἐκεῖ τὴν ἐξουσίαν, μόνον καθῆκον ἔχοντες ὡς φρουροὶ νὰ γινώσκωσι τὰ διατρέχοντα ὅπως εὐρίσκωνται ἔπειτα εἰς θέσιν νὰ δίδωσι περὶ πάντων λόγον τοῖς ἀνωτέροις αὐτῶν.— Οὕτω δὲ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὸ «ἐστῶτων» ἰσοδυναμεῖ τῷ «καθημένων καὶ τηρούντων τὸν Ἰησοῦν ἐκεῖ», τουτέστι τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐξουσίας οἵτινες καὶ παρενόουν τοῦ Ἰησοῦ τὰς λέξεις.

ἐ) Ἀλλὰ πάλιν καὶ ἂν ἠθέλομεν πρὸς ὦραν ὑποθέσει τοὺς λόγους τοῦ κ. Α ὡς ὀρθῶς ἔχοντας, μὴ ἄρα διὰ τούτων μαρτυρεῖται τι ἀμέτῳ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς γλωσσομαθείας αὐτοῦ; ἢ μὴ τυχὸν, ἂν τις ἀποδείξῃ, ὅτι τῶν Ἀποστόλων τινὲς ἐγνώριζον τὴν Ἑλληνικὴν ἢ ἔστω καὶ ἅπαντες, ἀποδεικνύει ταῦτο χρόνως; ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐγνώριζε καὶ ἐλάλει αὐτὴν ἐπίσης; Ὁχι βεβαίως.— Πάντες ὁμως οἱ λόγοι τοῦ κ. Α ἀποδεικνύουσιν ἐν καὶ μόνον ἀληθέστατον, ὅπερ καὶ ἐν τῷ Β' μέρει τῆς πραγματείας ἡμῶν κατεδείχθη, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο καὶ ἐπὶ Χριστοῦ ἀρκούντως διαδεδομένη ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις, καὶ μάλιστα εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὅτι εἶχεν ὑπερισχύει ἀπαστῶν τῶν λοιπῶν. Τοῦτο καὶ μόνον ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνομεν, ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τῶν §§. 7, 8, 9, 10, 11 κτλ. τοῦ κυρίου Α, καθὼς καὶ ἐξ ὅσων ἡμεῖς ἀνωτέρω εἶπομεν, ὅθεν καὶ παραδεχόμεθα τοῦτο ἀπλῶς, χωρὶς ἐνταυτῷ νὰ διατεινόμεθα, ὡς ὁ κ. Α ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζεν ἀπὸ παιδὸς ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καθὼς καὶ πάντες τῆς Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἑβραῖοι, ὧν πολλοὶ οὐδὲ τὴν ἐβραϊκὴν ἐγνώριζον, τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν! ἰδ. § 17 τοῦ κ. Α. Καὶ τέλος πάντων τὰ μέγιστα θὰ ἤμεθα εὐγνώμονες τῷ κ. Α ἂν μετὰ τὰ ἐν § 12 ἀναφερόμενα λόγια ταῦτα «ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ δείγματα ἐξ αὐτῶν τῶν Εὐαγγελίων, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ἐν αὐτοῖς τῆς Ἱεροσολύμοις ἐλάλει τοῖς Ἰουδαίοις ἐλληνιστί», ὑπεδείκνυσεν ἡμῖν τοιαῦτά τινα δείγματα ὀλίγιστα, μόνον διότι, ἐκ τῶν Εὐαγγελίων πηγάζοντα μέγα θὰ εἶχον τὸ κύρος ἐν ἑαυτοῖς, καὶ πᾶσαν ἄλλην μαρτυρίαν περιττὴν θ' ἀπεδείκνυσον. Ἐν τούτοις ὁ κ. Α οὐδὲν τοιοῦτο δεῖγμα ἀναφέρει· διὰ τί δέ; Ἄς ἀπαντήσω ἐγὼ ἀντὶ τοῦ κ. Α διότι τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀδύνατον, ἀφ' οὗ οὐδόλως τοιαῦτα δείγματα ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὑπάρχουσι.— Πόθεν λοιπὸν περήχθη ὁ κ. Α εἰς τὰς τοσοῦτον ὑπερβολικὰς αὐτοῦ σκέψεις; Βε-

αίως ἐξ ὧν αἰτίων καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πα-
 ῥήχθησαν τοῦτ' ἔστιν ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ φιλοπατρίας, καὶ τοῦ θερμοῦ
 αὐτοῦ ζήλου, πῶς νὰ παραστήσῃ τὸν Χριστὸν ἐλληνικώτερον. Τὸν ζῆλον τοῦ-
 ον ἄλλως πάντοτε ἐσεβάσθημεν, διότι εἶναι τιμιώτατος μάλιστα ἐν Ἑλλη-
 νικῇ καρδίᾳ ἐμφωλεύων, οὐδεμίᾳ ὁμῶς ἀνάγκῃ, οὐδὲ πρέπει μέγρις, ἀνωφε-
 λοῦς ὑπερβολῆς νὰ καταντᾷ.

Μετὰ τὴν ἔκθεσιν καὶ τῶν ὀλίγων τούτων μένομεν πάλιν ἀκριβῶς πιστοῖ
 εἰς τὸ προηγούμενον ἡμῶν συμπέρασμα.

Κ. Α. Π.

ΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟΝ

Τὸ Ἀρτεμίσιον κεῖται παρὰ τὸν λαιμὸν τοῦ Εὐβοϊκοῦ κόλπου, τὸν σχη-
 ματιζόμενον ἐκ τοῦ Τισαίου ὄρους καὶ τῆς ἀπέναντι παραλίας τῆς Εὐβοίας,
 καὶ καλεῖται οὕτως ὁ ὑπὲρ τὸν Ὠρεὸν μέχρι τοῦ χωρίου Ἑλληνικῶν αἰγιαλός,
 ὡς καὶ τὸ ἐκεῖ ἀκρωτήριον.¹

Πρὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου ὑψοῦται ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσ-
 σης, ὥσπερ μῦς τις νησίδιον, Μυόνησος μὲν τὸ πάλαι² Ποντικόνησος δὲ τὴν
 σήμερον καλούμενον, ἔρημον καὶ ἀκατοίκητον.³

Τὸ στενὸν τοῦτο τῆς θαλάσσης μέρος ἐκρίθη κατάλληλον ὅπως ναυμα-
 χήτῃ τῷ 480 π. χ. ὁ ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην Ἑλληνικὸς στόλος, ἐκ 271 τριή-
 ρων καὶ ἐξήκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν συγκείμενος, μετὰ τοῦ τὸν Ξέρξην πα-
 ρακολουθοῦντος Περσικοῦ στόλου.

Ὁ Πλούταρχος, βοηθούμενος ἐξ ὅσων ὁ Ἡρόδοτος καὶ Φαντίας ὁ Λέσβιος
 ἔγραψαν, διηγεῖται εἰς τὸν βίον τοῦ Θεμιστοκλέους τὰ κατὰ τὴν ναυμαχίαν
 ταύτην, καταλήγων οὕτως.

«Αἱ δὲ γενόμεναι τότε πρὸς τὰς τῶν βαρβάρων ναῦς περὶ τὰ στενὰ μάλ-
 »χαι, κρίσιν μὲν εἰς τὰ ὅλα μεγάλην οὐκ ἐποίησαν, τῇ δὲ πείρᾳ μάλιστα
 »τοὺς Ἕλληνας ὤνησαν, ὑπὸ τῶν ἔργων παρὰ τοὺς κινδύνους διδασθέντας,
 »ὡς οὔτε πλήθη νεῶν, οὔτε κόσμοι καὶ λαμπρότητες ἐπισήμων, οὔτε κραυγαὶ
 »κομπῶδεις, ἢ θάρβαροι παιᾶνες, ἔχουσί τι δεινὸν ἀνδράσιν ἐπισταμένοις εἰς
 »χεῖρας ἰέναι, καὶ μάχεσθαι τολμῶσιν· ἀλλὰ δεῖ τῶν τοιούτων καταφρο-
 »νοῦντας, ἐπ' αὐτὰ τὰ σώματα φέρεσθαι καὶ πρὸς ἐκεῖνα διαγωνίζεσθαι συμ-

¹ Ἑλλην. Ἱστορ. Παπαρ. Τομ. Α'. Σελ. 422.

² «Εἶτα Μυόνησος νησίδιον». Στράβ. Βιβλ. Θ. § 14.

³ Ὁ Κος Λάνδερερ (Περιγ. Λουτ. Αἰδηψοῦ Σελ. 68) λέγει ὅτι τῷ 1758 δι' ἰσχυροτά-
 του σεισμοῦ μικρὰ τις νήσος πρὸς ἄρκτον τῆς Εὐβοίας χειμένη καὶ Πόντικος ὀνομαζομένη
 κατέδυσεν εἰς τὴν θάλασσαν. Ὑπῆρχεν ἄρα γε καὶ ἄλλη τις νήσος ἐκτὸς τῆς σωζομένης ταύ-
 τώνυμος;

»πλακέντας. Ὁ δὴ καὶ Πίνδαρος οὐ κακῶς ἔοικε συνιδῶν, ἐπὶ τῆς ἐπ' Ἀρ-
»τεμισίῳ μάχης εἰπεῖν.

... Ὅθι παῖδες Ἀθηναίων
ἐβάλοντο φαεινὰν
κρηπίδ' ἐλευθερίας.

« Ἀρχὴ γὰρ ὄντως τοῦ νικᾶν τὸ θαρρεῖν. Ἔστι δὲ τῆς Εὐβοίας τὸ Ἀρτε-
μίσιον ὑπὲρ τὴν Ἑστιάειν αἰγιαλὸς εἰς βορέαν ἀναπεπταμένος· ἀντιτείνει δὲ
αὐτῷ μάλιστα τῆς ὑπὸ Φιλοκτήτη χώρας γενομένης Ὀλιζών. Ἐχει δὲ ναὸν
οὐ μέγαν Ἀρτέμιδος ἐπὶ κλισίῳ Προσηῶς καὶ δένδρα περὶ αὐτὸν πέφυκε,
καὶ στηλαὶ κύκλῳ λίθου λευκοῦ πεπήγασιν· ὁ δὲ λίθον τῇ χειρὶ τριβόμενος,
καὶ χροᾶν καὶ ὁσμὴν κροκίζουσιν ἀναδίδωσιν. Ἐν μιᾷ δὲ τῶν στηλῶν ἐλε-
γεῖον ἦν τότε γεγραμμένον. »

Παντοδαπῶν ἀνδρῶν γενεὰς Ἀσίας ἀπὸ χώρας
παῖδες Ἀθηναίων τῷ δὲ ποτ' ἐν πελάγει
Ναυμαυχίῃ δαμάσαντες, ἐπὶ στρατὸς ὤλετο Μήδων,
Σήματα ταῦτ' ἔθεσαν παρθένῳ Ἀρτέμιδι.

« Δείκνυται δὲ τῆς ἀκτῆς τόπος ἐν πολλῇ τῇ πέριξ θινὶ κόνιν τεφρώδη
καὶ μέλαιναν ἐκ βάθους ἀναδιδούς, ὥστερ πυρίκαυτον, ἐν ᾧ τὰ ναυάγια καὶ
τοὺς νεκροὺς καῦσαι δοκοῦσιν. »

Ἐπισκεφθέντες ἐπ' ἐσχάτων τὴν βορειανατολικὴν παραλίαν τῆς ἐπαρχίας
Ξηροχωρίου, παρετηρήσαμεν ὅτι εἰς πᾶν ἰσχυρὸν μέρος εἶχε κτισθῇ φρού-
ριον ¹.

Εἰς ἀπόστασιν δὲ τεσσάρων ἀπὸ τῆς Ἰστιάας ὥρων περίπου καὶ εἰς τὴν
θέσιν Παναγίᾳ ἢ Παλιῷ χωρίῳ τοῦ χωρίου Ἀγριοβοτάνου δείκνυνται ἐπὶ ἐκ-
τάσεως μεγάλης ἐρείπια πόλεως ἀρχαίας· ἐκεῖ εὐρίσκουσιν οἱ χωρικοὶ νομίσ-
ματα Ῥωμαϊκὰ καὶ Ἑλληνικὰ, ὧν τινὰ εἶδομεν ἔχοντα τὴν Ἀρτέμιδα· σώ-
ζονται δὲ καὶ οὐκ ὀλίγα ἐρείπια ναοῦ τιμωμένου σήμερον ἐπ' ὀνόματι τῆς
Παναγίας.

Τὸ μέρος τοῦτο, ἔχον ἄποψιν μαγευτικὴν, ὥς ἀπὸ σκοπιᾶς δὲ ὑψηλῆς κα-
τοπτεῦον, ἀφ' ἐνὸς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, ἀφ' ἑτέρου τὸν Παγασαῖον καὶ πρὸς
τῆς Ὀρθρουοῦ τὸν Μαλιακὸν κόλπον, ἔχει πρὸς ἀριστερὰ εἰς θέσιν, Πλα-
τανιᾷ λιμενίσκον ² καὶ εὐρίσκεται κατέναντι τῆς ἐπὶ τοῦ Τ'ισαίου ὄρους
Ὀλιζῶνος.

Μίαν ὥραν μακρὰν τοῦ Ἀγριοβοτάνου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ἀπὸ τῆς
θαλάσσης ὥρας κεῖται τὸ χωρίον Ἑλληνικὰ, ἔνθα φρανοῦσιν ὅτι ὑπῆρχεν ἡ
πόλις τοῦ Ἀρτεμισίου. Τῷ ὄντι εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου τούτου, ἐν

¹ Οὕτω καὶ πρὸς τὴν παραλίαν τοῦ σημερινοῦ χωρίου Καστρὶ ὑπάρχουσιν ἐρείπια φρου-
ρίου (Κάστρου) ἐπὶ ὑψώματος. (5) Ἐκεῖ ἔδειξαν ἡμῖν δύο παμμεγέθεις καὶ χονδροῦς πίθους
κεχωσμένους εἰς τὴν ῥίζαν τῆς εὐκῆς ἀνευρεθέντας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκεῖθεν διαβάσεώς μας.

² Ἐκεῖ πλησίον εἶπεν ἡμῖν ὅτι εὐρέθη καὶ κεραμοποιεῖον ἀρχαίον.

οὐντάς με συμβόλαιον, δι' οὗ ὑπεχρεώθην νὰ μείνω ἐνταῦθα ἐπὶ δέκα ἀκόμῃς μέρας.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἀγαπῶ τὴν κυρίαν Πάλμην καὶ οὔτε δύναμαι οὔτε θέλω νὰ τὴν ἀγαπήσω. Ἡ περὶ αὐτῆς γνώμη μου μετεβλήθη ἐξ ὀλολήρου καὶ τὴν θεωρῶ ἤδη ὡς καλὴν γυναῖκα, καὶ πῶς ἐλαφροκέφαλον, διαγωγῆς δὲ, ἂν οὐχὶ ἀμέμπτου, πολὺ τοῦλάχιστον τῆς ὑπολήψεως αὐτῆς καλλιτέρας καὶ πρὸ πάντων ἀγαθωτάτης καρδίας. Πρὸς τὴν κυρίαν ταύτην τρέφω ἤδη ἱκανὴν φιλίαν καὶ πατρικὸν οὕτως εἶπεῖν αἶσθημα, οὐδὲν ὅμως περισσότερο ἢ δυνάμενον νὰ ἐλαττώσῃ τὴν μεταξὺ ἡμῶν ἀπόστασιν.

Ἡ ιδέα νὰ γείνω σύζυγός της μοὶ φαίνεται γελοία, ἤθελον δὲ θεωρήσει ὡς ἀσυνεῖδητον ἔργον νὰ λάβω αὐτὴν ὡς ἐρωμένην, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὴν πιστεύω ὑπὸ τὸ κράτος φαντασιοπληξίας μᾶλλον ἢ αἰσθήματος σοφωτέρου, κλίνω δὲ καὶ νὰ συμμερισθῶ τὴν ιδέαν τῆς κυρίας Μαλουέ, καθ' ἣν ἡ μικρὰ κόμησσα οὐδὲν ἄλλο ἐπεθύμει καταδιώκουσά με μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς εἰμὴ μόνον νὰ συμπεριλάβῃ καὶ ἐμὲ ἐν τῷ κομβιολογίῳ της. Περαιῶν τὴν μακρὰν ταύτην ἐπιστολὴν δὲν εἶναι ἔσως περιττὸν νὰ σ' ἐνθυμίσω ὅτι δὲν εἶμαι αὐτάρεσκος. Ἡ αὐτάρεσκεια δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐννοῇ τις ὅτι ἔτυχε ν' ἀρέσῃ εἰς γυναῖκα, ἀλλ' εἰς τὸ νὰ ἐπαίρεται διὰ τοιοῦτο εὐτύχημα, λησμονῶν πόσον σπανίως συμβαίνει τοῦτο εἰς τοὺς ἔχοντας ἀληθῆ ἀξίαν. Καλὴν νύκτα. (ἀκολουθεῖ)

ΕΠΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Ἐν τῷ τελευταίῳ φυλλαδίῳ τοῦ *Παρνασσοῦ* τῆς 31 Μαΐου ὁ κ. Κ. Α. Παπαζῆς ἐπὶ τέλος τῆς πραγματείας αὐτοῦ ἐπιγραφομένης «Ἡ Γλωσσομάθεια τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», προσθέτει ὡς παράρτημα ἐπίκρισιν τοῦ ἐν τῷ Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ 1874 ἀρθριδίου μου περὶ τοῦ «Ἄν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐλληνιστί. Διὸ παρακαλῶ τοὺς κ. ἐκδότας τοῦ *Παρνασσοῦ* ἵνα καταχωρήσωσι τὴν ἐμὴν ἀπάντησιν σύντομον οὖσαν ὅσον τὸ δυνατόν.

Ὁ κ. Παπαζῆς ἀρχόμενος λέγει «Μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως, συνέβη νὰ ἴδω τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δημοσιευθεῖσαν βραχεῖαν πραγματείαν ὑπὸ τοῦ κ. Λαμπρύλλου *Ἄν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐλληνιστί*, ἣν μετὰ προσοχῆς διεξελθὼν, παρετήρησα ὅτι οὐκ ἔστιν οὐδὲν τῶν ἐν τῇ ἐκθεσὶ συμφωνοῦμεν, ἀλλ' ὅμως αἰσχύνης τοῦ κ. Α. καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἐρμηνείαις τινῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρίων, πρὸς τὸ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ σχετιζομένων ἦσαν πάντα σφαλερά». Ἀδιάφορον ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος, ἐὰν τοῦτο συνέβη πρὶν ἢ μετὰ. Ὡς πρὸς αὐ-

τὴν ἀπαντῶ, ὅτι ἐν γένει μὲν συμφωνοῦμεν, ἡ δὲ διαφωνία συνίσταται ἐν τῇ ἐντάσει τῆς σημασίας ἣν δίδει ἐπὶ τῶν ἐκφράσεών μου καὶ οὕτως εὐρίσκει σφαλερὸν τὸ νόημα αὐτῶν. Οὐδαμοῦ ἐγὼ ὑπεστήριξα ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζεν ἀπὸ παιδὸς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, μὴδ' ὅτι ἄριστα, ὡς λέγει ἐν τῇ ε' παραγράφῳ, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι ἐγνώριζε καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἡττολοῦμένην δὲ μόνον διὰ διαφορῶν ὧν ἀνέφερον περιστατικῶν πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ τοῦ ΚΑΙ.

Ἐν τῇ αὐτοῦ παραγράφῳ α' ὁ κ. Π. παραδέχεται τὰ τοῖς πᾶσι γνωστὰ περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης παρὰ τοῖς ἀσιατικοῖς ἔθνεσι θέλει ὅμως αὐτὴν οὐχὶ τοσοῦτον ἀπόλυτον ὅσον ἐγώ. Δὲν εἶπον ἐγὼ ἐκεῖ τὸ ἀπόλυτον ἀλλὰ τὸ λέγω τώρα, οὐχὶ καθὼ κατὰ πνίξασαν καὶ κατασβέσασαν τὰς ἐπιτοπίους γλώσσας, ἀλλὰ καθὼ μέσου καὶ ὀργάνου ἀνεφίκτου συνεννοήσεως, μετὰ τῶν παντοίων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἐθνοτήτων καὶ φυλῶν ἐνισχύομαι δ' εἰς τοῦτο ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων ἃ θέλω ἀναφέρει ἐν τῷ τέλει τῆς παρούσης διασαφήσεως.

Παρακαλῶ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τῶν παραγράφων 3 καὶ 4 τοῦ πονηματίου μου. Διὰ τὴν ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, ἀναφέρων τὰς γλώσσας, ἃς ἐλάλησαν οἱ Ἀπόστολοι συνεπεία τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δὲν συγκαταλέγει ὡς ἐγὼ παρατηρῶ ἐκεῖ καὶ τὴν Ἑλληνικὴν; Διὰ τί ἄλλο εἰμὴ ἐκ τοῦ ὅτι ἦτο πεπεισμένος ὅτι προηγουμένως ἐπαρκῶς ἐγνώριζον αὐτὴν; Τὸ θαυματουργὸν τοῦτο ἐπειτόδιον ἃς ἐρμηνεύσωσιν ἄλλοι ὅπως θέλωσιν, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι πανταχοῦ οἱ Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν ἐλληνιστί. Ὁ κ. Π. λέγει ὅτι βραδύτερον ἐγνώρισαν ἀρκούντως τὴν Ἑλληνικὴν, αἱ πράξεις ὅμως δὲν δεικνύουσι βραδύτερόν τι ἀλλὰ τὸ ἄμεσον. Οὗτοι μόνις παρελθόντων τινῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς σταυρώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἤρχισαν διασπειρόμενοι ἐπὶ τῆς γῆς πῶς εἶναι δυνατόν νὰ προέβησαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ἐν τῷ βραχυτάτῳ διαστήματι ἔστω καὶ ἐνός ἔτους οὐχὶ μόνον πρὸς τὸ συναναστρέφεσθαι ἀπλῶς ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ κηρύττειν, συζητεῖν καὶ πείθειν; Τὸ περὶ μεταγενεστέρως κατισχύσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης δὲν εἶναι ἰσχυρὸν καθότι ἐν τοσοῦτῳ μικρῷ χρόνῳ διαστήματι δὲν ἠδύναντο νὰ προέλθῃ τοσοῦτο σημαντικὸν ἀποτέλεσμα. Ὅστις μετὰ προσοχῆς παρατηρήσει διαφοροὺς περιπετείας τῆς ἱστορίας τῶν Μακκαβαίων θέλει εὑρεῖ ὅτι καὶ 130 ἔτη πρὸ Χριστοῦ ἡ τοιαύτη ὑπερίσχυσις προῶδευε γιγαντιαίαις βήμασι.¹

Τὸ περὶ τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Πέτρου, ὡς γενομένης ἐλληνιστὶ τὸ κεῖμενον τῶν Πράξεων δὲν λέγει τοῦτο ῥητῶς, ἀλλ' ἐξάγεται ἐκ λογικοῦ συμπεράσματος. Ἐὰν ὁ Πέτρος ἠγόρευεν ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει ἐβραϊστὶ τίς ἢ ἀνάγκη νὰ λέγῃ τοῖς ἀκροαταῖς ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ

¹ Ὅρα τὰ περὶ τῶν Ὁ' Ἑρμηνευτῶν τῆς παλαιᾶς Γραφῆς ὑπὸ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων 1845 ἐν τ. Β σελ. 576—578, ἐκτάδην προσαγόμενα.

αὐτῶν (τῶν Ἑβραίων) διαλέκτῳ Ἀκελδαμά, τουτέστι χωρίον αἵματος ; ἢ ἔαν ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων ἐννόει ὅτι μεταφράζει ἐλληνιστὶ τοὺς λόγους τοῦ Πέτρου δὲν ἦτο πλέον ἀνάγκη νὰ παρενεύρῃ τὴν ἐβραϊκὴν λέξιν ἀλλ' ἀπλῶς τὸ σημαίνονμενον ὑπ' αὐτῆς.

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι λέγω περὶ τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Παύλου καὶ τῆς ἄλλης πορείας αὐτοῦ ἐν ταῖς παραγράφοις 7-11, πρὸς οὓς ἀναπέμ.πω τὸν ἀνγκνῶπτην ἵνα μὴ τὰς σελίδας τοῦ Παρνασσοῦ παρὰ πληρῶ. Συμπέρασμα γενικὸν τοῦ λόγου μου ἦτο: ἄφοῦ συνέβαιεν ἐνίοτε οἱ Ἀποστόλοι νὰ ἀποτείνωνται πρὸς τοὺς Ἑβραίους καὶ ἐλληνιστὶ τί τὸ παράδοξον ἔαν καὶ ὁ Ι. Χριστὸς ἐποίει τὸ αὐτό ; Καὶ ἄφ' οὗ ἀναντιρρήτως πρὸς τοὺς Ἕλληνας διαφόρων πόλεων πρέπει νὰ ἐλάλει ἐλληνιστὶ, ὡς παρατηρεῖ ὁ κ. Hug (ὃν ἀνέφερον ἐν τῇ παραγράφῳ 12) τί τὸ παράλογον ἔαν τὸ αὐτὸ ἐποίει καὶ πρὸς τοὺς παμπληθεῖς Ἑβραίους Ἑλληνιστάς ; Εἶπον ὅτι ὑπάρχουσι δείγματα ἐξ αὐτῶν τῶν Εὐαγγελίων ὅτι καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Ἱεροσολύμοις ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει τοῖς Ἰουδαίοις ἐλληνιστὶ, ὁ δὲ κ. Π. μὲ ζητεῖ νὰ ὑποδείξῃ αὐτά. Δὲν πρόκειται περὶ ἀποδείξεων ἀλλὰ περὶ δειγμάτων. Ταῦτα εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν παραγράφων 15 καὶ 16. Εἰς ταῦτα προσθέτω ὅτι ἐκτὸς τριῶν ἢ τεσσάρων ἐκ τῶν ἐβδομήκοντα ἀποστόλων οὓς ἀπέστειλεν ὁ Κύριος ἵνα προαγγείλωσιν τὴν διάβασιν αὐτοῦ (Λουκᾶ κεφ. I) πάντες, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἔφερον ὀνόματα ἐλληνικὰ, (περιττὸν δὲ νὰ ἀντιγράφω ταῦτα ἐνθάδε) ὃ ἐστὶ ἀνῆκον εἰς γονεῖς πενιχροῦς μὲν ἀλλὰ συναλιζομένους μετὰ τῶν ἐλληνιστῶν καὶ γινώσκοντας μετὰ τῆς ἐβραιοκραμαϊκῆς τὴν διάλεκτον αὐτῶν. Τί παράδοξον ἔαν πρὸς διαφόρους ἐξ αὐτῶν καὶ ἐν διαφόροις περιστάσεσιν ὁ Ἰησοῦς ἀπετείνετο πρὸς αὐτοὺς καὶ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ;

Ἐν τῇ παραγράφῳ 6 ἔλεγον, ὑποθέτω μάλιστα ὅτι καὶ τινες τῶν παροικούντων Ἰουδαίων οὐδ' ἐγνώριζον ὅλως τὴν ἐβραϊκὴν, καὶ σημειωτέον ὅτι οὐχὶ περὶ τῶν οἰκούντων ἀλλὰ τῶν παροικούντων δηλαδὴ τῶν νεωστὶ ἐρχομένων ἵνα ἐγκατασταθῶσιν ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἀλλ' ὅταν τις ὑποθέτῃ λέγει ὁ κ. Π. τότε ὀφείλει νὰ ἀναφέρῃ καὶ τοὺς λόγους του, ἐν ᾧ ὁ κ. Α. οὐδένα ἀναφέρει. Ἀνέφερον ἤδη τὸ παράδειγμα τινῶν τῶν ἐν τῇ σταυρώσει παρευρεθέντων ὅπερ ὁ κ. Π. μὲ ἀμφισβήτη. Ἀς ἐξετάσωμεν ἐκ νέου αὐτό. Πάντες οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐβραϊκοῦ ἔθνους ἀσχολούμενοι γνωρίζουσιν ὅτι πᾶς πολλοὶ τῶν Ἑβραίων τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ ἀπώλεσαν τὴν γνῶσιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν διαλέκτου τῆς ἐβραιοκραμαϊκῆς, λαλοῦντες πλέον διὰ τῆς γλώσσης τοῦ τόπου, ἐν ᾧ κατεστάθησαν, διαφερόντως δὲ τῆς διεθνoῦς ἐλληνικῆς ἐπόμενον εἶναι ὅτι ἐκ τῶν ὅσων ἐπανήρχοντο ἵνα κατοικήσωσιν ἐν Ἰουδαίᾳ καὶ Ἱερουσαλὴμ, ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ προσκυνήσωσιν οἱ πλεῖστοι δὲν ἐγνώριζον αὐτήν. Μάλιστα δ' ἐγὼ ἐκεῖ δὲν ἔλεγον ὅτι οἱ πλεῖστοι ἀλλὰ τινές. Ἐκ τούτων ὑπέθετον ὅτι ἦσαν οἱ παρευρεθέντες ἐν τῇ σταυρώσει οἵτινες δὲν ἐννόησαν τὰς

ἑβραϊοαραμαϊκὰς λέξεις (ἃς ἐξεφώνησεν ὁ Ι. Χριστὸς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ) Ἡλὶ Ἡλὶ λαμὰ σαβαχθανί. Πρὸς τοῦτο ἀντιτείνων ὁ κ. Π. λέγει ὅτι οἱ ἐκεῖ παριστάμενοι δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι ἄλλοι εἰμὴ στρατιῶται Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπ᾿ ἄλληλοι καὶ ἐν γένει ἄλλοεθνεῖς ὡς ἀναφέρονται ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ. Περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία καθὼς ἐκτελεστῶν τῆς καταδίκης. Εἰς τοιαύτας σκηνὰς ὅμως δὲν παρευρίσκοντο μόνον τὰ πρόσωπα τῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ ἕτερα οἷον οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν γραμμικτῶν καὶ πρεσβυτέρων, ὡς λέγει ὁ αὐτὸς Εὐαγγελιστής, καὶ ἕτεροι παραπορευόμενοι καὶ ἕτεροι ἐστῶτες, ἵνα ἴδωσι τὸ θέαμα τῆς ποινικῆς ἐκτελέσεως ὡς συμβαίνει πάντοτε καὶ πανταχοῦ. Ἐκ τούτων ἦσαν οἱ μὴ ἐννοήσαντες τὴν ἐπιφώνησιν τοῦ Ἰησοῦ καὶ νομίσαντες ὅτι « Ἡλίαν καλεῖ ». Ἐκ τούτων καὶ οἱ λοιποὶ οἵτινες εἶπον « Ἄρες ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἡλίας σῶσων αὐτόν ». Τώρα ἐρωτῶ ἐὰν οὗτοι ἦσαν Ῥωμαῖοι ἢ ἄλλοι ἄλλοεθνεῖς, ποῦ εἵξευρον τὸν Ἡλίαν καὶ τὰ περὶ Ἡλιοῦ, ὡς ἤθελεν ἡ ἑβραϊκὴ παράδοσις ὅτι ἀνδρῆστος ἐγένετο ἐν οὐρανοῖς καὶ ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ κατέλευσις αὐτοῦ; Ἄρα ἦσαν Ἑβραῖοι, ἀλλὰ Ἑβραῖοι μὴ γινώσκοντες τὰ ἑβραϊοαραμαϊκὰ. Ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις, οὐχὶ μόνον ὠραία ὡς ἀστειεύεται ὁ κ. Π. ἀλλὰ καὶ ὠραιοτάτη.

Καλλίτερον νομίζω ἤθελεν εἶσθαι ἐὰν ἐν τῷ τέλει τῆς σπουδαίας πραγματείας αὐτοῦ, ἀντὶ τοῦ περὶ τῆς προσέθετον ἐν σημειώσει. « Ἐπιθι καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Δεῖνα ἐκτεθέντα ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ ἔτους 1874, καὶ τὰ ἐν τῇ Ἐπταλόφῳ μετενεχθέντα τοῦ κ. Hug μετὰ σημειώσεων τοῦ κ. Βρυενίου », πρὸς ὃν οὗτος παραπέμπει συνεχῶς.

« Δυστυχῶς, λέγει ὁ κ. Π. ἐν σημειώσει τῆς σελίδος 375, δὲν ἠδυνήθην νὰ εὕρω τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκτενέστερον ἐκτεθέντα. Ὁ κ. Α. παραπέμπει εἰς τὸν α' καὶ β' τόμον τοῦ Β' ἔτους τῆς Ἐπταλόφου. Ἀλλ' ἀναφυλλομετρήσας τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἅπαν οὐδὲν ἀνεῦρον ». Δὲν καταλαμβάνω εἰς ποῖον λάθος περιπίπτει ὁ κ. Π. λέγων ταῦτα, ἐπειδὴ ἡ μετᾶφρασις αὕτη τῶν τοῦ Hug ὑπὸ τοῦ Βρυενίου εὐρίσκεται πραγματικῶς ἐν τῷ α' τόμῳ τοῦ Β' ἔτους ἐν ταῖς σελίσιν 161-204, καὶ ἐν τῷ β' ἐν σελίσιν 45-81. Τὸ περιοδικὸν τοῦτο εὐρίσκεται ἐν τῷ προδόμῳ τοῦ ἀναγνωστηρίου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καὶ ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐνδιαφερόμενος δύναται τάχιστα νὰ πληροφορηθῇ.¹

Κ. ΔΑΜΠΡΥΛΛΟΣ.

¹ Σὺν τούτοις χρήσιμα εἶναι καὶ τὰ ἀκόλουθα συγγράμματα.

Diodatus, De Cristo graece loquenti. Neapolis 1767.

Binterim, Epistola catholica Interlinealis de lingua original N. T.

Wiseman Horae Syriacae. Romae vol. 1 p. 109 et seq.

Retisch, ἐν τῷ Ephemerides exegetico-theolog in fasc. 3. (Gisae 1824).

Paulus, Verosimilia de Judaeis Palestinis, Iesu etiam et Apostolis non Aramaica dialecto. . . sola, sed graeca quoque aramaizante locutis. 1803.

Discussion on the Gospel by Alexander Roberts, edit. 2 Cambridge and London 1864.

καθήκοντα αὐτῆς ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀνακήρυξιν τοῦ συζύγου αὐτῆς ὡς Ἀρχοντος Βασιλέως. Ἡ ἐορτὴ τῶν Ἀνθεστηρίων ἐτελεῖτο ἐπὶ τεῖς συνεχεῖς ἡμέρας, 11—12—13 Ἀνθεστηριῶνος, αἵτινες συμπίπτουσι πρὸς τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου μηνὸς τῆς καθ' ἡμᾶς χρονολογίας. Κατὰ Μάρτιον λοιπὸν μῆνα ἀνέβαινον οἱ νέοι Ἀρεοπαγῖται εἰς τὰς ἑδρας αὐτῶν. Ταῦτα ἐξάγονται ἐκ τοῦ Δημοσθένους.¹

Τοιοῦτό λοιπὸν κατεστάθη τὸ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ συνέδριον ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Δημοθέτου Σόλωνος ἐξωτερικῶς, ἢ κατὰ τὴν συγκρότησιν. Μετ' ὀλίγον θέομεν ἶδει τίνα καὶ ὅποια ἦσαν τὰ ἔργα τὰ ἀνατεθειμένα αὐτῷ καὶ ὅποιαν ἐξέσιν κατεῖχεν ἐν τῷ λαμπρῷ πολιτεύματι τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων.

ΚΩΝΣΤ. Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ

Ἐν τῷ 5' τεύχει τοῦ Παρνασσοῦ ἀνέγνωμεν πραγματείαν τοῦ κ. Παπᾶζη περὶ τῆς τοῦ I. Χ. Γλωσσομαθείας, ἐν ᾗ ὁ συγγραφεὺς κατέληγεν εἰς τὸ ἐξῆς συμπέρασμα, ὅτι δηλ.: «Ἐπειδὴ ὑπερίσχυε μὲν κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐν γένει ἡ Ἑβραϊκὴ, ἡ νέα δηλαδή ἀραμαϊκὴ, ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει καὶ ἔγραφεν ἄριστα τὴν ἀραμαϊκὴν, ὡς τὴν μόνην μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, καὶ ἐν αὐτῇ δημοσίᾳ ἐδίδασκε», καὶ ὅτι «ὠμίλει καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἐπίσης». Ἐν παραρτήματι ὁ αὐτὸς κ. Παπᾶζης ἀνασκευάζει -ὄν κ. Λαμπρύλλον φρονούντα ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει ἑλληνιστὶ, γνώμην, ἣν ἄλλοτε ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ προσεπάθησε νὰ ὑποστηρίξῃ. Ἐν τῷ ἐπομένῳ Ζ' φυλλαδίῳ τοῦ Παρνασσοῦ ἀπαντᾷ ὁ κ. Λαμπρύλλος τῷ κ. Παπᾶζι, καὶ μετρίᾳ μὲν πως, φαίνεται, τὸν ἰσχυρισμὸν του, ἐπιμένει ὅμως κατ' οὐσίαν τὰ αὐτὰ φρονῶν.

Ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦ κ. Παπᾶζη εἶναι ὀρθόν, οὐδεμίᾳ ἀμφισβολία. Πλὴν ἀνεξαρτήτως τοῦ τελικοῦ συμπεράσματος, πολλὰ ἔχει τὰ ἡμαρτημένα ἢ πραγματεία. Εἰς ἔτι δὲ πλείονα σφάλματα ὑποπίπτει ὁ κ. Λαμπρύλλος. Περὶ τούτων ἐπιτραπήτωσαν ἡμῖν, φίλοις τῆς ἀκριβείας, αἱ δὲ αἱ παρατηρήσεις.

Καὶ εὐθὺς μὲν ἐν ἀρχῇ παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ πειρώμενος νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα διὰ μόνης τῆς Γραφῆς, ἢ μᾶλλον τῆς Κ. Δ. ἀποτυχάνει· ἡ Κ. Δ. οὐδὲν λέγει περὶ τούτου· αἱ δὲ παρ' ἀμφοτέρων τῶν κυρίων Π. καὶ Λ. ἀναφερόμεναι ῥήσεις τῆς Κ. Δ, δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀποδείξεις, εἰμὴ θελήσῃ τις νὰ βιάσῃ τὸν νοῦν αὐτῶν τὸν ἀπλοῦν. Ὡς πρὸς τὰς παραπομπὰς δὲ καὶ σημειώσεις ἰδίᾳ τοῦ κ. Παπᾶζη παρατηροῦμεν ὅτι, ἐκτὸς ὀλίγων, αἱ

¹ Δημοσθ. κ. Νεαίρας 1370. 74 κ.ε).

λοιπαὶ ἐδημοσιεύθησαν τότε κακῶς καὶ λελανθοσμένως, ὥστε εἰς οὐδὲν χρησιμεύουσιν.

Ὡς πρὸς τὴν οὐτίαν αὐτὴν τοῦ ζητήματος ὀρθῶς ἀποφκίνεται ὁμολογούμενως ὁ κ. Παπάζης ὅτι ὁ Ι. Χ. ἐλάλει τὴν γλῶσσαν δι' ἧς ἔπρεπε νὰ γίνῃ καταληπτὸς τοῖς ὀχλοῖς, οὐκ ἐδίδατκε. Ὅταν ὁμῶς ὁ κ. Π. ἔρχεται εἰς τὸν ὄρισμὸν τῆς γλώττης ταύτης ποιεῖται φοβερὰν σύγχυσιν, ὡς καὶ ὁ κ. Λαμπρύλλος, ὡς ὀψόμεθα. Ἐὰν ὁ Ι. Χ. εἶχεν ἢ μὴ γνώτεις τῆς ἐλληνικῆς γλώττης, ἐὰν αἱ γνώτεις αὗται ἦσαν περισσότεραι ἢ ὀλιγώτεραι, ἐὰν τινες τῶν ἀποστόλων ἐγνώριζον ἢ μὴ τὴν ἐλληνικὴν, ἐὰν μέχρι τούτου τοῦ βαθμοῦ ἢ ἐκείνου ὁ ἐλληνισμὸς ἦτο διχθεδομένος ἐν Παλαιστίνῃ, ταῦτα εἶναι ζητήματα, ἅτινα αἱ ὀλίγα καὶ τῆδε κακεῖσε ἀπαντῶσαι ἐκφράτεις τῆς Γραφῆς δὲν ἀρκοῦσι μόναι νὰ λύσωσιν, οὔτε συντελοῦσι πολὺ εἰς τὴν λύσιν τοῦ κυρίου θέματος. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ι. Χ. δὲν ἀπετείνετο μόνον πρὸς τὸν Πέτρον ἢ τὸν Ἰωάννην ἢ τοὺς ὀλίγους τοὺς τυχὸν γινώσκοντας τὴν ἐλληνικὴν, ἀπετείνετο πρὸς τὰ πλήθη, πρὸς τὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα πλήθη τῆς Παλαιστίνης, τὰ ὑπὸ τσοῦτων καίρικῶν περιστάσεων κατὰβλημένα, πρὸς τοὺς ὄχλους, πρὸς τὰ παιδία, πρὸς τὰς γυναῖκας ἐλάλει πρὸς τοιοῦτους λοιπὸν ἀποτεινόμενος, ἐλάλει φυσικῶς τὴν γλῶσσαν τὴν καταληπτὴν τῷ λαῷ, τὴν κοινῶς ἐν χρήσει. Συνεζήτει τοῖς διδασκάλοις ἐν τῷ ἱερῷ; μετεχειρίζετο φυσικῶς τὴν τῷ ἱερῷ καὶ τοῖς διδασκάλοις ἀρμόζουσαν ἱερὰν λεγομένην γλῶσσαν (διὸ ἐκίνει καὶ τὸν θαυμασμὸν αὐτῶν) διότι, ὡς θέλομεν, ἴδῃ κατωτέρω συνέβαιεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ι. Χ. ἐν Παλαιστίνῃ, περίπου ὅ,τι καὶ ἐν Ἑλλάδι σήμερον· ἄλλη γλώτση ἐχρῆτο ὁ λαὸς καὶ ἄλλη ἐχρῶντο οἱ λόγιοι· ἦσαν καὶ παρ' αὐτοῖς, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον, δύο γλῶτται, ἢ μάλλον πλειότεραι. Ἐδικάζετο ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου ὁ Ἰησοῦς; ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀπαντᾷ (εἰμὴ διὰ διερμηνέως) εἰς τὴν ἐπὶ δικαστηρίου ἐν χρήσει διάλεκτον. Ὡς τὸ ζήτημα αὐτὸ περὶ τῆς γλώττης, ἣν ἐλάλει ὁ Ι. Χ. κακῶς τίθεται.

Ἀπορεῖ ὁ κ. Α, διατὶ ὁ Λουκᾶς, ἀναφέρων τὰς γλώσσας, ἃς ἐλάλουν οἱ ἀπόστολοι συνεπεία τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, δὲν συγκαταλέγει καὶ τὴν ἐλληνικὴν. Ἐν πρώτοις σημειοῦμεν ὅτι αἱ γλῶσσαι, ἃς ἀναφέρει ὁ Λουκᾶς, ἐπισταμένως ἐξεταζόμεναι, περιορίζονται εἰς ἀριθμὸν πολὺ μικρὸν, διότι αἱ πλεῖσται εἶναι μόνον διάλεκτοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώττης. Ἐπειτα, τίς ἄλλη ἦν ἢ τῶν Κρητῶν γλῶττα, ἢ ἡ ἐλληνική; Οἱ κατοικοῦντες δὲ κατὰ τὴν Αἴγυπτον δὲν εἶχον ἐπίσης ἐξελληνισθῇ; Περίεργος δὲ εἶναι ὁ λόγος ὃν φέρει ὁ κ. Α. περὶ τῆς ἀποσιωπῆσεως τῆς ἐλληνικῆς παρὰ τοῦ Λουκᾶ «διότι, λέγει, ὁ Λουκᾶς ἦτο πεπεισμένος ὅτι ἐγνώριζον οἱ ἀπόστολοι αὐτὴν ἐπαρκῶς». Ἀλλὰ περὶ τῆς διαλέκτου τῶν τότε Ἰουδαίων, ἣν ἀναφέρει ὁ Λουκᾶς, μὴ δὲν ἦτο πεπεισμένος ὅτι οἱ 12 ἐπαρκῶς ἐγνώριζον αὐτήν; Καὶ ὁμῶς τὴν ἀναφέρει.

Ἐκ τῆς λέξεως παρὰ ταῖς Πρόξειςιν Ἀκελδαμὰ ἐξάγει ὁ Α. συμπέρασμα,

ὅτι ὁ Πέτρος ἐλάλησεν ἐλληνιστί. Τοιαῦτα συμπεράσματα εἶναι βεβιασμένα. Τὸ χωρίον ἐκεῖνο οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι ὁ Πέτρος ἐπεδείκνυε τοῖς Ἰουδαίοις, διὰ τῆς ὀνομασίας, ἣν αὐτὸς ὁ λαὸς τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ διαλέκτῳ ἀπέδωκε τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὁμολογοῦσι πῇν μισιφονίαν τοῦ Ι. Χ. «Σεῖς οἱ ἴδιοι, λέγει οὕτως εἰπεῖν ὁ Π., μαρτυρεῖτε διὰ τῆς ὀνομασίας Ἀκελδαμὰ τὸν ἄδικον φόνον τοῦ Ἰησοῦ». Τὴν λέξιν Ἀκελδαμὰ συμφώνως πρὸς τὸν σκεπὸν αὐτοῦ ὁ Πέτρος ἐπρέπε κ' ἀναφέρειν, εἴτε ἐλληνιστί, εἴτε ἀραμαϊστὶ, εἴτε κινεζιστί ἐλάλει τοῖς ἀκροαταῖς τοῦ· ὁ δὲ Λουκᾶς, ὁ γράφων ἐλληνιστί, ἐλληνιστί ἀνέφερε καὶ τὰς λέξεις τοῦ Πέτρου, ἐξηγῶν τὰ Ἀκελδαμὰ = χωρίον αἱματος. Ἐὰν ὁ Λουκᾶς ἔγραφε π. χ. λατινιστί θὰ ἔλεγε, «Aceldama, sive ager sanguinis» τὴν δὲ λέξιν Ἀκελδαμὰ, ἥτοι ἠναγκασμένοι, ὅπως δὴ ποτε γράφων, νὰ ἀναφέρῃ, διότι αὐτὴ αὕτη ἡ λέξις περιεῖχε τὴν ἔννοιαν τῶν λόγων τοῦ Πέτρου. Καὶ τέλος πάντων, ἐὰν ὁ Πέτρος τότε ἐλάλησεν ἐλληνιστί, δὲν νοοῦμεν ποίαν ἀποδεικτικὴν δύναμιν δύναται νὰ ἔχη τοῦτο, ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἰησοῦ.

Βεβιασμένος εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ κ. Παπάζης συνδυάζει τὰς ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἐπιγραφάς, ὅπως εὖρη τὴν τάξιν καθ' ἣν αὐταὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ εἶχον, ἔτι δὲ μᾶλλον βεβιασμένα τὰ ἐκ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς κατατάξεως συμπεράσματα περὶ τῆς μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπικρατήσεως τῆς ἐλληνικῆς ἐν Παλαιστίνῃ· οἱ εὐαγγελισταὶ οὐδὲν ποιῶντες εἶχον κατὰ νοῦν ἀφηγούμενοι τὰ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν· φοβούμεθα δὲ μὴ ἡ μέθοδος αὕτη ὑπερακοντίζει τὴν κριτικὴν, καταντῶσα ὑπερκριτικὴ.

Ὁ κ. Λαμπρύλλος λέγει ὅτι ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας μακρόχρονον ὅτι πάντες οἱ 70 Ἀπόστολοι ἐκτὸς τριῶν ἢ τεσσάρων ἔφερον ὀνόματα ἐλληνικά, ὃ ἐστὶ (συνπέρασμα κατὰ τὸν κ. Λ.) ἀνήκον εἰς γονεῖς γινώσκοντας τὴν διάλεκτον τῶν ἐλληνιστῶν. Εἰς ταῦτα παρατηροῦμεν, α') Περὶ τῶν ὀνομάτων ἐκείνων δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὴν πλήρη ἐκείνην βεβαιότητα, ἣν θὰ εἶχομεν ἂν ἀνεφέροντο ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν ἢ συγχρόνων ἱστορικῶν, οὐχὶ δὲ μεταγενεστέρων ἢ ἐκ παραδόσεως· β') καὶ ἀνεμφισβητήτων μενόντων ὄλων τῶν ἐλληνικῶν ἐκείνων ὀνομάτων, μὴ λησμονῶμεν ὅτι τότε ἦτο συρμός, ἕνεκα τῆς διαδόσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ, νὰ ὀνομάζωνται οἱ ἄνθρωποι ὀνόμασιν ἐλληνικοῖς — ὅπως συρμός ἦτο καὶ οἱ ῥωμαῖοι τὴν καταγωγὴν νὰ προσλαμβάνωσιν ὀνόματα ἐλληνικά — ὅπως τέλος ἦτο συρμός καὶ ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως νὰ ὀνομάζωνται οἱ προὔχοντες τῶν μεταρρυθμιστῶν Μεγάλλων, Οἰκολαμπάδιος κλ. Μὴ σήμερον Ἕλληνες, ὀνομαζόμενοι ἰταλικοῖς ἢ γερμανικοῖς ὀνόμασιν, ὑποτίθεται ὅτι ἀνήκουσι γονεῦσι συναλιζομένοις τοῖς ἐσπερίοις καὶ γινώσκουσι τὴν διάλεκτον αὐτῶν; — μὴ οἱ ἐσπεριοὶ λαμβάνοντες ὀνόματα ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ Πανθέου, ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τέκνα γονέων, ἐλθόντων μέχρι τοῦ ἡμετέρου Ὀλύμπου ἢ Παρνασσοῦ; Ἡ χρῆσις τῶν ἐλληνικῶν ὀνομάτων ἀποδεικνύει τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἐλληνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ· οὐδὲν πλέον· τὸ νὰ

θέλη τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐντεῦθεν, ὅτι οἱ καλοῦμενοι οὕτως ἐγίνωσκον καὶ τὴν ἐλληνικὴν, ἢ ὅτι ἀνῆκον γονεῦσιν ἐλληνίζουσιν, εἶναι ὑπερβολὴ συμπεράσματος.

Ὁ κ. Παπάζης κατὰ τὴν μετὰ τὴν περὶ Ι. Χ. μαρτυρίαν τὴν νόθον παρὰ Ἰωσήπου (ἀρχ. 5. 2) περικοπὴν προστίθῃ δὲ, προλαμβάνων τὴν ἐνστάσιν, ὅτι «κακῶς ὑπολαμβάνουσιν τινες τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἰωσήπου ὑποβλημαῖον». Ἡμεῖς δὲ παρρησιοῦμεν τῷ κ. Π. ὅτι, οὐδεὶς σήμερον σπουδαιολογῶν ἐπιστήμων, ἀποδέχεται γνήσιον αὐτό· οὐδεὶς ὁ μὴ ἀναγνωρίζων χεῖρα χριστιανικὴν ἐν ταῖς ἐκφράσεσιν «εἶγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρὴ» καὶ «ἦν παρὰ δόξαν ἔργων ποιητής». Πῶς ἦτο δυνατόν ὁ Ἰώσηπος, ὁ Ἰουδαῖος καὶ ἐπὶ τῷ αὐστηρῷ αὐτοῦ ἰουδαϊσμῷ γνωστός, νὰ ὀνομάσῃ τὸν Ἰησοῦν Θεόν; (διότι ἡ φράσις οὐδὲν ἄλλο σημαίνει.

Παράδοξον εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς συμπέρασμα τοῦ κ. Π. Ὁ Ἰησοῦς χρῆσιν συχνὴν ἐποιεῖτο τῆς φράσεως «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς». «Τοῦτο τρανῶς, λέγει, καταδεικνύει, ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκριβῶς ἐκείνας εἶχεν ἀναγνώσει τὰς Γραφάς, ἃς καὶ ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνεγίνωσκεν. Ἐκ τούτων ἔπεται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶχε γνῶσιν τῆς γλώσσης, καθ' ἣν ἡ Π. Δ. ἦτο συντεταγμένη, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι ἐγίνωσκε καλῶς τὴν τε ἀνέγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν τῆς τότε ἐν χρήτει γλώσσης.» Ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐγίνωσκε καὶ ἐλάλει τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν ἀραμαϊκὴν, εἵπομεν ἄνωτέρω. Ὁμολογοῦμεν ὅμως ὅτι τὸν συνειρμὸν τῶν ἄνωτέρω καὶ τῶν μέχρι τέλους τῆς περιόδου (σελ. 372) συλλογισμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν· πολὺ ὀλιγώτερον τὴν ἀλλεπάλληλον σύγχυσιν τῶν γλωσσῶν, ἃς ἀναφέρει. Ἐρωτῶμεν τὸν κ. Παπάζην, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ μόνου τὴν ἐλληνικὴν μετάφρασιν τῶν Ο'. τῆς Π. Δ. ἐγίνωσκον, δὲν θὰ ἔλεγεν ἐπίσης ὁ Ι. Χ. «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς Γραφαῖς»; ἢ ἂν ὁ Ι. Χ. ἐλάλει πρὸς Ἀραβας καὶ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἀραβικὴν τῆς Π. Δ. μετάφρασιν, δὲν θὰ ἔλεγεν ἐπίσης οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς Γραφαῖς» θέλων νὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς λόγους τοῦ ἐπὶ τῆς Π. Δ.; Βεβαίως ναί· διότι ὁ Ι. Χ. δὲν θὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν μετάφρασιν τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ τοὺς λόγους μόνον αὐτῶν — εἴτε ἀραμαϊστὶ, εἴτε ἐλληνιστὶ τὰς ἀνεγίνωσκεν ὁ λαὸς καὶ ὁ Ἰησοῦς, ἔμενον πάντοτε αἱ αὐταὶ Γραφαί· μὴ ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι; Ἐκ τῆς φράσεως λοιπὸν τοῦ Ι. Χ. «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς» οὐδὲν ἀπολύτως συμπέρασμα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν περὶ τῆς γλώσσης τῶν Γραφῶν, εἰς ἃς ἀναφέρετο ὁ Ἰησοῦς διδάσκων.

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως τῶν ἀμνημονημάτων τοῦ κ. Α. καὶ τοῦ κ. Π. εἶναι, ὅτι ἀμφότεροι ποιοῦνται σύγχυσιν τόσον φοβερὰν τῶν γλωσσῶν ἐβραϊκῆς, ἀραμαϊκῆς, ἀσσυριακῆς, συροχαλδαϊκῆς, ἃς ὡς ταυτοσήμους ἐναλλάξ μεταχειρίζονται, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ ἐπανεφέρουν τὴν σύγχυσιν ἐκείνην τοῦ πύργου τῆς Βαβέλ· ἡ σύγχυσις μάλιστα προβαίνει μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ, ὥστε ὁ μὲν κ. Παπάζης ἐπινοεῖ καὶ νέον ὄρον νέας γλώσσης «ἐβραιοφοινικικῆς» ὁ δὲ κ. Λαμπρύλλος «ἐβραιοαραμαϊκῆς». Ἡ τοιαύτη σύγχυσις ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ εἴπω-

μν, ὅτι μαρτυρεῖ ἑλλειψιν ἀκριβῶν γνώσεων τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τῶν σημειτικῶν φυλῶν. Καὶ ἡ μὲν ἄγνοια αὕτη οὐδὲν ἔχει τὸ ἐπιλήψιμον· ἐπειλεν ὁμῶς νὰ ἀποτρέψῃ, νομίζομεν, συζήτησιν ἐπὶ θέματος, οὗ ἡ φύσις ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ συζητοῦντος γνῶσιν τῆς σημειτικῆς φιλολογίας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν προόδων ταύτης, αἵτινες ἀπὸ ὀλίγων χρόνων εἰσὶ τηλικαῦται, ὥστε ἀνέτρεψαν ἄρδην πεπαλαιωμένους ἰδέας καὶ ἐσφαλμένα συστήματα. Ἡ τῶν γλωσσῶν τούτων σύγχυσις ἔδωκεν ἡμῖν ἰδίως τὸ ἐνδόσιμον νὰ χαράξω-
 μὲν τὰς παρατηρήσεις ταύτας, καὶ νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα, ὡς οἶόν τε συντόμως, περὶ τῶν γλωσσῶν ἐκείνων· οὕτω δὲ θέλομεν διευκολύνει τὴν λύ-
 σιν τινῶν σχετικῶν ζητημάτων, τοῦ κ. Π. καὶ τοῦ κ. Α.

Αἱ σημειτικαὶ γλῶσσαι διαίρουνται εἰς τρεῖς μεγάλους κλάδους ἢ βραχίονας· α') ἐβραϊκόν, β') ἀραμαϊκόν, γ') ἀραβικόν. Παραλείποντες τὸν ἀραβικόν, θέλομεν εἶπῃ τινὰ περὶ τῶν ἄλλων δύο, μόνων σχέσιν ἐχόντων πρὸς τὸ κύριον ἡμῶν θέμα. Καὶ δὴ πρῶτον περὶ τοῦ Ἑβραϊκοῦ. Εἰς τὸν ἐβραϊκόν βρα-
 χίονα περιλαμβάνονται δύο διάλεκτοι ἡ κυρίως Ἑβραϊκὴ (Τεραχίτ) καὶ ἡ Φοινικικὴ (Χαναάν). Νοεῖται, ὅτι δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἐκθέσωμεν πλήρη ἱστορίαν τῆς ἐβραϊκῆς φιλολογίας· σημειοῦμεν μόνον, ὅτι ἡ Ἑβραϊκὴ οὐδέποτε οὐδαμοῦ τῆς Παλαιστίνης ἐλαλεῖτο κατὰ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς ἐγρά-
 φετο, ἀλλ' ἔσχε διαλέκτους πληρεῖς ἐπαρχιακῶν ιδιωτισμῶν περί τε τὰς λέ-
 ξεις καὶ τὴν προφοράν· πρὸς Βορρᾶν μάλιστα, παρὰ τὴν Συρίαν ἀπὸ τῶν χρό-
 νων ἥδη τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰσραὴλ ἐλαλεῖτο διάλεκτος λίαν ὁμοιάζουσα τῇ ἀραμαϊκῇ. Ἡ σαμαρειτικὴ διάλεκτος, διάλεκτος τῶν μερῶν ἐκείνων, ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν ἀραμαϊκόν κλάδον ἢ εἰς τὸν ἐβραϊκόν — ἐπὶ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Ι. Χ. ἐν τῇ βορείῳ Παλαιστίνῃ ἀπαντῶμεν διάλεκτον λίαν διαφέρουσαν τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ. Οὐ τοῦ παρόντος ἐνταῦθα, ὅπως πραγματευθῶμεν περὶ τῆς ἀκμῆς τῆς ἐβραϊκῆς. Γενικῶς τίθεται ὡς ἐποχὴ καθ' ἣν ἔπαυσεν ἡ Ἑ-
 βραϊκὴ νὰ ᾗται γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἡ τῆς βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας (5' αἰὼν π. Χ.) τοῦτο ὁμῶς ἐν μέρει μόνον ἀληθεύει, διότι ἡ ἐβραϊκὴ ἔμεινε πολὺ μετὰ ταῦτα γλῶσσα οὐ μόνον γραφομένη, ἀλλὰ καὶ γλῶσσα τῆς τῶν εὐγε-
 νῶν καὶ λογίων ἱσραηλιτῶν τάξεως· οὔτε ἦτο ἄλλως δυνατόν ἐξηκονταετῆς αἰχμαλωσία μέρους μόνον τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων νὰ ἐπιφέρῃ τηλικούτον ἀ-
 ποτέλεσμα, τὴν παντελῆ τῆς γλώσσης κατάπνιξιν. Αἰτία τῆς παρακμῆς τῆς Ἑβραϊκῆς ὑπῆρξε μᾶλλον ἡ τῆς ἀραμαϊκῆς καὶ Συριακῆς γλώσσης ἐπιρροὴ ἢ ἡ Βαβυλώνειος αἰχμαλωσία (J. Fürst Lehrgeb. d. aram. Idiome σελ. 11 κέ.) — ἄξιον δὲ σημειώσεως ὅτι ἡ παρακμὴ τῆς ἐβραϊκῆς συμπίπτει τῇ ἀκμῇ τῆς ἀραμαϊκῆς (ὡς ἡ παρακμὴ ταύτης τῇ ἀκμῇ τῆς ἀραβικῆς). Κατὰ πόσον ἡ ἀραμαϊκὴ ἀνεμίχθη κατ' ἀρχὰς τῇ ἐβραϊκῇ, κατὰ ποῖα ἔτη ἀπέβη ἐπι-
 κρατοῦσα κυρίως ἡ ἀραμαϊκὴ παρὰ τῷ Ἰσραὴλ εἶναι ζήτημα ὃχι εὐλυτον. αἱ τῶν γλωσσῶν ἄλλως μεταβολαὶ δὲν ἀριθμοῦνται διὰ τῶν ἐτῶν, ἐπέρχον-
 ται ἀνεπαίσθητως. Κατὰ τὴν γνώμην ὁμῶς τοῦ Fürst (ἐνθ. ἀνωτ. -πρόλ. καὶ

Gesenius, Geschichte d. hebr. Sprache, § 13) καὶ τοῦ Winer (Geschic. d. bibl. und Targum. Chald. σελ. 4 — καὶ Realwörterbuch, II. 501) ἡ τῶν Ἑβραίων γλῶσσα οὐδέποτε ὑπῆρξε καθαρὰ ἀραμαϊκῇ· μέχρι τῶν Μακκαβαίων ἡ ἑβραϊκὴ ἐγράφετο ὅπως οὖν καθαρὰ, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ, τῶν μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν γραφέντων· ἡ Α' βιβλὸς τῶν Μακκαβαίων, ἥς μόνῃ ἡ ἐλληνικὴ μετὰφρασις ἐσώθη, ἐγράφη ἀναμφιβόλως ἑβραϊστὶ περὶ τοῦ χρόνου τοῦ θανάτου τοῦ Ἰρκανοῦ (106 π. Χ.) Ἀλλως δὲ ἐπὶ τῶν Μακκαβαίων καὶ τινος χρόνου μετὰ ταῦτα ἡ ἑβραϊκὴ ἦν ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῶν νομισμάτων. Εἶναι ἀνεκτίρητον ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπανόδου ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας, ἐπὶ Κύρου, ἢ τῆς Παλαιστίνης, ὁμιλουμένη διέλεκτος ἦν διεφθαρμένη, ἤραμαίζε. Τὸ βιβλίον τοῦ Νεεμῖα μαρτυρεῖ τὴν παρακμὴν τῆς ἑβραϊκῆς παρὰ τῷ λαῷ· ἀφ' ἑτέρου ὁμως τὴν παρακμὴν ταύτην δὲν πρέπει νὰ ἐλτείνωμεν ὑπὲρ τὸ δέον καὶ τὸ ἀληθές. Ἐν ὀλίγοις, ἡ ἑβραϊκὴ καταντᾷ ἐπὶ Ι. Χ. γλῶσσα γραφομένη καὶ νοουμένη παρὰ τῶν λογίων, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ λαοῦ.

Ἦπορήσαμεν τῇ ἀληθείᾳ ἀναγνόντες ἐν τῇ διατριβῇ τοῦ κ. Παπάζη (σ. 372) ὅτι ἐπὶ Ι. Χ. ἴσχυεν (ἐν Παλαιστίνῃ) ἡ Ἀσσυριακὴ, ὡς γραφομένη γλῶσσα, ὁ κ. Π. παραπέμπει εἰς τὸ σύγγραμμά τοῦ Winer περὶ τούτου. Φοβούμεθα μὴ ὁ κ. Π. δὲν ἀνέγνωσε τὸν Winer, ὅστις ἄλλως ἔχει γράψει τόσα συγγράμματα ἀναγόμενα εἰς τὴν σηριτικὴν φιλολογίαν, ὥστε ἀρκετὰ ἀστεῖον εἶναι νὰ παραπέμπῃ τις ἀπλῶς εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Winer· τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τοῦ Schreib-Kunst, ὃν ἀναφέρει. Παρακαλοῦμεν δὲ τὸν κ. Π. νὰ μᾶς ἀναφέρῃ ἐν μόνῳ σύγγραμμα, γραφέν ἐν Παλαιστίνῃ ὑπὸ Ἰουδαίου ἐπὶ Ι. Χ. ἀσσυριαστῇ· ἂν δὲν εἶναι σύγγραμμά ἔστω καὶ *gr. lat. lat. lat.*, ὅπως μεταχειρισθῶμεν σημερινούς ὅρους. Ἡ ἀσσυριακὴ λίαν διαφέρει τῆς ἑβραϊκῆς καὶ ἀραμαϊκῆς, καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἔμειναν πάντοτε ξένοι ἀπέναντι αὐτῆς (ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαίρέσεων ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας). Ἡδὲ τοῦ Δευτερονομίου ὁ συγγραφεὺς (κ' 49) ἠπεῖλει ὅτι θὰ ἐπιφέρῃ ὁ Θεὸς τῷ Ἰσραὴλ ἔθνος, οὗ τὴν γλῶσσαν δὲν νοῆ· τὸ ἔθνος τοῦτο, ὅπερ εἶναι τὸ τῶν Ἀσσυρίων, περιφρονεῖ ὁ Ἡσαίας διὰ τὸν «φρυλισμὸν τῶν χειλέων καὶ τὴν γλῶσσαν τὴν ἑτέραν ἣν ἐλάλει (κ' 11)» καὶ ἐλεειναλογεῖ τὸν Ἰσραὴλ μέλλοντα νὰ ὑποταχθῇ ὑπὸ λαοῦ βαθυφώρου, οὗ τὴν γλῶσσαν δὲν ἐννοεῖ καὶ τὴν πεφυλισμένην καὶ ἀκατάληπτον διέλεκτον δὲν καταλαμβάνει (λγ' 19)· τὰ αὐτὰ θρηνεῖ καὶ ὁ Ἱερεμίας (ε' 15)· ὁ Θεὸς ἐπάγει, λέγει, τῷ Ἰσραὴλ, ἀνθρώπους, ὧν τὴν γλῶσσαν δὲν νοεῖ καὶ δὲν καταλαμβάνει τί λέγουσι. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἐλθόντων τῶν Ἀσσυρίων καὶ Ἑβραίων εἰς ἐπιμιξίαν ἐκάτεροι προσέλαβον εἰς τὴν ἰδίαν γλῶσσαν λέξεις καὶ φράσεις· καὶ διὰ τοῦτο ἡ μελέτη τῆς ἑβραϊκῆς ὀφείλει νὰ συνοδεύηται ὑπὸ τῆς μελέτης τῆς Ἀσσυριακῆς, ὧν λέξεις καὶ φράσεις ἐκατέρωθεν ἐρμηνεύονται, ἀλλ' οὐδεὶς οὐδὲ ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ Ἀσσυριακὴ ἦν ἐν χρήσει ἐν τῇ γραφῇ ἐν Παλαιστίνῃ ἐπὶ Ι. Χ. (ἐκτὸς ἂν συγχέῃ Συριακὴν μὲ Ἀσσυριακὴν).

Ὁ κ. Π. ἐν τῇ συγχύσει τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν φέρει εἰς τὸ μέσον καὶ τὸν ὄρον «ἐβραϊκο-φοινικὴν» γλῶσσα, ἥτις εἶναι λίαν ἀκατάλληλος, σχεδὸν ἵππεν χιμαιρικὴ· διότι ἐβραϊκο-φοινικὴ γλῶσσα σημαίνει τὸ αὐτὸ, ὡς εἰ λεγέ τις *ισπανο-ιταλική*! Οἱ Φοίνικες κατὰ τινὰς ἦσαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Χαναάν, εἶναι δὲ βεβαίως σημιτικῆς καταγωγῆς. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι οὔτε ἤθελον νὰ ἀκούσωσιν ὅτι ἔχουσι τὴν ἐλαχίστην συγγένειαν πρὸς τοὺς Χανααναίους. Οἱ Φοίνικες ὠμίλουν διάλεκτον σημιτικὴν, ἥτις εἶχεν μοιότητα πρὸς τὴν ἐβραϊκὴν· ἀλλ' ἡ διαφορὰ τῶν δύο λαῶν, ἡ μᾶλλον ἡ ἀντίθεσις τοῦ χαρακτῆρος, τοῦ θρησκευματος καὶ τῶν ἠθῶν κατέστησαν διαφορὰς τὰς δύο γλώσσας, καὶ τοὶ συγγενεῖς. Αἱ τῆς φοινικικῆς γλώσσης μελέται μέχρι τοῦ νῦν εἰσὶν ἐν νηπιώδει καταστάσει, τὰ φοινικικὰ ἄλλως σωζόμενα κείμενα εἰσὶν ὀλίγιστα· οὐχ ἥττον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ φοινικικὴ γλῶσσα ἔχει ἰδίους τύπους, τὰ δὲ σωζόμενα κείμενα περιέχουσιν οὐ μόνον ἐβραϊσμούς, ἀλλὰ καὶ ἀραμαϊσμούς καὶ ἀραβισμούς ἔτι. Πλείονα περὶ τῆς γλώσσης τῶν Φοινίκων ὅρα παρὰ Movers, *die Phonic*. Α'. 89 — καὶ Judas, *Étude demonstr. de la langue Phenicienne* I, 1. Ἡ φοινικικὴ γλῶσσα διηρεῖτο ἄλλως εἰς δύο διαλέκτους, ἀλλήλων πλεῖστον διαφερούσας, τὴν κυρίως ἀνατολικὴν φοινικικὴν, καὶ τὴν ἀφρικανικὴν (Καρχηδών). Ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τοῦ I. X. ἡ φοινικικὴ διακρίνετο τῆς ἐβραϊκῆς ὡς ἰδίᾳ γλῶσσα, ἐγράφετο ὁπωσοῦν καθαρὰ καὶ ὠμιλεῖτο ἂν οὐχὶ ἐν ταῖς πόλεσιν, ὅμως ἐν τοῖς χωρίοις. Μόλις δὲ τὸν ε' μ. X. αἰῶνα ἀφωμοιώθη τῇ ἀραμαϊκῇ (Κύριλλ. εἰς Ἡσ. τόμ. IV, σ. 293). Τὰ περισωθέντα γνωστὰ μνημεῖα τῆς φοινικικῆς εἰσὶ τόσον ἐλλιπέστατα καὶ ἐντεῦθεν καὶ αἱ περὶ αὐτῆς γνώσεις, ὥστε ὀλίγα ἀσφαλῆ περὶ αὐτῆς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν — πολὺ ὀλιγώτερα περὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ἐβραϊκὴν.

Ἐλθωμεν νῦν καὶ εἰς τὴν ἀραμαϊκὴν. Παρ' Ἑλλησι καὶ Ῥωμαίοις τὸ ὄνομα Ἀράμ ἦν ἄγνωστον· πρῶτος ὁ Στράβων ἀποδίδει τὸ ὄνομα τοῦτο τῇ Συρίᾳ (Α'. β'. 34—ΙΓ'. δ'. 6). Ἐπὶ τῶν Σελευκιδῶν ἐπεκράτει ἡ ὀνομασία Συρία· ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα Ἀράμ δὲν ἐξηλείφθη, Ἀραμίων κυρίως κληθέντων μετὰ Χριστὸν τῶν μὴ χριστιανισθέντων κατοίκων τῆς χώρας (Larson, *de Dialect. ling. Syr. Reliquis* σελ. 9 — Knobel, *d. Völkertafel d. Genesis* σελ. 229—230). Ἡ Ἀραμαϊκὴ ἀλλέως ἐμορφώθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς καὶ Ἰουδαίοις καὶ ἀλλέως παρὰ τοῖς Ἑθνικοῖς. Παρὰλείποντες τοὺς Ἑθνικοὺς λέγομεν μόνον ὅτι ἡ ἀραμαϊκὴ τῶν Ἰουδαίων περιλαμβάνει τὴν Χαλδαϊκὴν τῆς Γραφῆς, (τὴν Συροχαιδαϊκὴν ἀκαταλλήλως λεγομένην), τὴν Σαμαρειτικὴν καὶ τὴν διάλεκτον τῶν Ταργούμ. Ἡ τῶν χριστιανῶν ἀραμαϊκὴ εἶναι ἡ κυρίως Συριακὴ λεγομένη, ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατόπιν. Ἡ ὀνομασία Χαλδαῖοι ἐξ ἐσφαλμένων ὑπολογισμῶν συνήρθη τῇ τῶν Σύρων. Ὑπῆρξε φυλὴ τις πολιτικὴ, μᾶλλον στρατιωτικὴ καὶ ἀριστοκρατικὴ, παρὰ τὸν Τίγριν ἀποκατασταθεῖσα, ἥτις ὠνομάσθη Χαλδαῖοι· οἱ Χαλδαῖοι ὅμως

οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς τοὺς Ἀραμαίους, οὐδὲ ἀνήκουσι καθόλου τοῖς σημιτικοῖς λαοῖς· εἶναι μᾶλλον Ἄριοι. Συνέβη τότε ἀνάλογόν τι, ὅπως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀπεδόθησαν τὰ ὀνόματα φράγχοι, France, Βουργουνδοί, ὀνόματα γερμανικά, λαοὶ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι τοῖς γερμανοῖς. Συνέβη δὲ καὶ ἕτερον ἄτοπον, συνέχυσαν δῆλον ὅτι οἱ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν Ἑβραῖοι τὴν ἀραμαϊκὴν (Χαλδαϊκὴν) πρὸς τὴν κυρίως ἑβραϊκὴν ἐντεῦθεν ἔτι μᾶλλον δύσκολος ἀποβαίνει ὁ ὀρισμὸς τοῦ ἀρχικοῦ ἀμιγθοῦς τύπου τῆς ἀραμαϊκῆς γλώσσης. (Fürst. Lehrgebeud. d. aram. Idiom σελ. 3 κέ.). Ἐντεῦθεν ἡ σύγχυσις τῶν λέξεων ἀραμαϊκῆ, χαλδαϊκῆ, ἑβραϊκῆ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις· σήμερον, χάρις εἰς τὰς προόδους τῆς γλωσσολογίας, οὐδεμία σύγχυσις. Τῆς ἀρχαίας ἀραμαϊκῆς ὀλίγας εἰδήσεις ἔχομεν, καὶ ταύτας περισωθείσας ὑπὸ τῶν Ἑβραίων, οἵτινες, καὶ τοι ἐθεώρουν πάντοτε μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν Ἑβραϊκὴν ὡς γλῶσσαν τῶν λογίων, ἔγραφον οὐχ ἥττον ἔστιν ὅτε ἀραμαϊστί. Εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην εἰσὶ γεγραμμένοι περικοπὰί τινες τοῦ Ἑσδρα καὶ τοῦ Δανιήλ — καὶ αἱ λέξεις Ἡλί, Ἡλί κλ. τοῦ Εὐαγγελίου — ἐξ οὗ προκύπτει πιθανώτατα ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ συνήθη χρῆσιν ἐποιοῦντο τῶν ἀραμαϊκῶν μεταφράσεων τῆς Π. Δ., τῶν Ταργούμ ἄλλως καλουμένων. Εἰπὼν τινες ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη τῶν Ταργούμ ἦν ἡ ἐν χρήσει ἐπὶ Ι. Χ. ἐν Παλαιστίνῃ. Ὁ Fürst ὁμῶς (Lehrgebeud κλ. σλ. 5), ὁ Renan καὶ ἄλλοι νεώτεροι φέρουσι σπουδαίας ἀντιστάσεις. Τῶντι ἡ γλῶσσα τοῦ ταργούμ τοῦ Ὀγκέλου εἶναι ὁ καθαρώτερος τύπος τῆς ἀραμαϊκῆς· δύσκολον δὲ εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ τῆς Παλαιστίνης κάτοικοι ὠμίλουν γλῶσσαν τόσῳ καθαρεύουσιν ἑβραϊσμῶν. Ἐπίσης τὸ Ταργούμ τοῦ Ἰωνάθαν ἔχει γλῶσσαν σχετικῶς καθαρῆς· οὔτε ταύτην λοιπὸν δύναται νὰ ὠμίλει ὁ λαός. Ὅπως δὲ ποτε ἡ τότε ἐν Παλαιστίνῃ ὀμιλουμένη γλῶσσα, καὶ τοι ἐλέγετο ἑβραῖς ἀπεῖχε τῆς ἑβραϊκῆς, ὁμοίαζε δὲ λίαν τῇ ἀραμαϊκῇ. Τῆς ἀραμαϊκῆς δείγματα ἀπαντῶμεν πολλαχοῦ τῆς Κ. Δ. Αἱ λέξεις Βάρ, Βηθεσθὰ, Γαβθαθὰ, Ἐφθαθὰ, Γολγοθὰ, Ἀκελδαμὰ, Ταλιθὰ, Κοῦμι, σαβαχθανεὶ, ἄββα, εἰσὶν ἀραμαϊκαὶ εἶναι ὁμῶς δύσκολον καὶ μέχρι τοῦδε ἐπιδεικτικὸν συζητήσεως τὸ θέμα τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τῆς διαλέκτου τῆς Παλαιστίνης κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ι. Χ. Τὸ βεβαιότερον φαίνεται, ὅτι τότε οἱ παλαιστῖνοὶ ἐχρῶντο πλειοτέρῃς διαλέκτοις κατὰ τὸν μείζονα ἢ ἥττονα συνδυασμὸν τῆς ἑβραϊκῆς καὶ τῆς ἀραμαϊκῆς.

Κατὰ πόσον ἐπεκράτει ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Παλαιστίνῃ εἶναι ἐπίσης ζήτημα δυσδιάλυτον. Βεβαίως ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ ἦν μεγάλη, οὐχὶ ὁμῶς ὅσην τὴν θέλει ὁ κ. Λαμπρύλλος. Ὁ Ματθαῖος, κατὰ τὰ γενικῶς σχεδὸν τανῦν παραδεδεγμένα, ἔγραψεν ἀραμαϊστί τὰ Κυριακὰ λόγια. Αὐτὸ τὸ ὕφος τῆς Κ. Δ., ἰδίᾳ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, εἰναι κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν ἀραμαϊκόν, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει ὅτι οἱ συγγραφεῖς αὐτῆς ἐγίνωσκον καὶ τὴν ἀραμαϊκὴν. Ὁ Ἰώσηπος μαρτυρεῖ ὅτι οἱ τῇ

Ἑλληνικῇ ἐν Παλαιστίνῃ χρώμενοι ἦσαν ὀλίγιστοι· αὐτὸς ὁ ἴδιος Ἰώσηπος ἐν ἡδύνατο καλῶς νὰ προφέρῃ τὰ ἑλληνικά, ἕνεκα τῆς διαφόρου προφορᾶς τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης, «τὴν δὲ περὶ τὴν προφορὰν ἀκρίβειαν πάτριος κώλυσε συνήθεια». (Ἀρχ. Κ') Ὅταν λοιπὸν αὐτὸς ὁ Ἑλληνιστὴς Ἰώσηπος, ὁ ἑλληνιστὶ συγγράψας δὲν ἡδύνατο καλῶς νὰ προφέρῃ τὰ ἑλληνικά, δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὁποῖα θὰ ἦτο ἡ ἑλληνομάθεια τῶν λοιπῶν κοινῶν ὁμοφύλων του!

Ὁργανον ἀπαραίτητον πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ δὲν ἦτο ἑλληνικὴ ὡς λέγει ὁ κ. Λ. Τοῦτο μόνον δύναται νὰ ῥηθῇ περὶ τῆς ἐξελ-
κηνισθείσης Ἀνατολῆς· ἐν τῇ ἄνω Ἀνατολῇ ὅμως ὄργανον τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρξεν ἡ συριακὴ, ἥτις ἐπεκράτει ἐν ὅλῃ τῇ Περσίᾳ καὶ πάσῃ τῇ ἄνω Ἀσίᾳ. Καὶ περὶ τῶν λοιπῶν δὲ σημητικῶν γλωσσῶν δυνάμεθα νὰ εἰ-
πωμεν ὅτι δὲν ἐσβέσθησαν οὕτω ταχέως, ὅπως νομίζουσιν τινες ἀβασανίστως. Ἀληθὲς μὲν ὅτι διὰ τῶν Σελευκιδῶν εἶχε πρὸ πολλοῦ διαδοθῇ ἡ Ἑλληνικὴ ἐν Συρίᾳ· αἱ ἄλλαι ὅμως παρὰ τὸν Εὐφράτην χῶραι, πρὸ πάντων αἱ κῶμαι, εἶχον διατηρήσῃ τὴν συριακὴν. Ἐπίσης ἐν Δαμασκῷ, Παλμύρᾳ, Βερροίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐπεκράτει ἡ Ἀραμαϊκὴ (Am. Marcell. XIV, 8, 7), μόλις δὲ ἐπὶ τῆς μωαμεθανικῆς εἰσβολῆς ἐξέλιπεν ἡ συριακὴ ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων. Οἱ δὲ στίχοι τοῦ Ἰουβενάλη (Satyr. III, 62.)

Jampridem Syrus in Tiberim defluxit Orontes
et linguam et mores vexit,

μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Σύροι, καὶ εἰς τὴν Ἑσπερίαν ἀποδημοῦντες, συμμετήγαγον γλῶσσαν καὶ ἥθη.

Οὔτε ἡ Φοινίκη, οὔτε ἡ Παλαιστίνη κατεκλύσθησαν, οὕτως εἰπεῖν, ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ αὕτῃ ἡ Κύπρος ἔσχεν ἀκμάζοντα ἐν μέσῳ αὐτῆς τὸν σημιτισμὸν ἐπὶ πολλοὺς χρόνους. Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀντωνίνου Αὐτοκράτορος ἐχαράσσοντο νομίσματα μὲ φοινικικὰς ἐπιγραφάς. Ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Κύπρῳ ἡ Συριακὴ ἔμεινε γλῶσσα ἐν χρήσει μεγάλῃς τῶν κατοίκων τάξεως μέχρις αὐτοῦ τοῦ μεσαιῶνος. Προσεχῶς ἴσως δημοσιεύσομέν τινα περὶ τῶν συριστὶ γεγραμμένων λειτουργικῶν βιβλίων τῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Κύπρῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς χριστιανῶν. Ὁ Ἰουδαϊσμός ἐν Παλαιστίνῃ ἰδίως, οὐ μόνον δὲν ὑπεχώρησεν, ὡς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, ἀλλὰ τοῦναντίον μάλιστα μετὰ φανατισμοῦ ἀντέστη, οὕτως ὥστε ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ οὐδέποτε ὑπῆρξε λίαν μεγάλη· αἱ σημιτικαὶ διάλεκτοι ἔμειναν πάντοτε αἱ ἐν χρήσει αὐτῆς διάλεκτοι. Ἐξαιρέσιν μόνον τοῦ κανόνος τούτου ἀπετέλουν πόλεις ὀλίγαι, ὡς ἡ Καισάρεια, ἡ Σκυθόπολις, πόλεις κατὰ τὸ πλεῖστον κατωκημέναι ὑπὸ ξένων καὶ τινων ἑλληνιστῶν ἰουδαίων, οἵτινες ὅμως ἀνεθεματίζοντο ὑπὸ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Ραββίνων διὰ τὸν φιλελληνισμόν των (Ταλμουδ Ἱεροσολυμ. Σοτὰ 21, 2). Οἱ Ἀπόστολοι αὐτοὶ κατὰ πᾶσαν πιθάνοτητα, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων,

ἔμεναν ὅλως ξένοι πρὸς τὸν ἐλληνισμόν. (Ὅρα πλείονα περὶ τούτου τὸν *Lamī, de Eruditione Apostolor.*). Τὸ μῖσος τῶν παλαιστινῶν κατὰ τοῦ ἐλληνισμοῦ διήρκεσε μέχρι καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ, ἢ μᾶλλον τότε ἐκορυφώθη. (Ernesti d. *Jüdæor. Odio adv. liter. Græcas*). Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι οὐχὶ τὰ πάντα ἐνεβαπτίσθησαν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ· πολὺ ὀλιγώτερον τοῦτο συνέβη ἐν Παλαιστίνῃ. Ἐσφαλμένως λοιπὸν συμπεραίνουσί τινες ἐκ τῆς διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ὠμίλει ἐν Παλαιστίνῃ Ἑλληνιστί.

Περὶ δὲ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ προκειμένου, μὴ λησμονῶμεν καὶ τὰ ἑξῆς. Ὁ Ι. Χ. ἦν σχεδὸν Γαλιλαῖος—ὡς ἀνατραφεὶς ἐν Γαλιλαίᾳ. Ἡ Γαλιλαία εἶχε γλῶσσαν λίαν διαφέρουσαν ἐκείνης τῆς Ἱερουσαλήμ (Buxtorf, *Lexicou chald-talmud. et rabbin.* ἴδε λξ. Γαλὶλ. Lightfoot, *Horæ hebraic.* σλ. 131.—Fürst, *Lehrbuch ec.* σλ. 15—16.) Ὁ Πέτρος ἀνεγνωρίσθη ὡς Γαλιλαῖος ἐκ τῆς προφορας. Ὅσα δὲ ἀνωτέρω εἴπομεν συντελοῦσιν εἰς τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας περὶ τῶν πολυθρυλλήτων ἐκείνων λέξεων «Ἡλί, Ἡλί κ.λ». Αἱ ἐν Παλαιστίνῃ ἐπικρατοῦσαι ποικίλαι σημειτικαὶ διάλεκτοι καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν μεταφορᾶς τῆς λέξεως, ἐξηγοῦσι τὴν διαφορὰν τῆς γραφῆς παρὰ Ματθαίῳ καὶ Μάρκῳ (Ἡλί, καὶ Ἐλωῖ). Ματαιοπονεῖ ὁ κ. Λαμπρύλλος, θέλων ἐκ τῶν λέξεων αὐτοῦ τοῦ Εὐαγγελίου νὰ ἐξαγάγῃ, ποῖοι ἦσαν οἱ μὴ νοήσαντες τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ πρῶτον μὲν ἀμφιβάλλομεν ἂν τὸ «ἄρες ἴδωμεν κ.λ» σημαίνει παρανόησιν ἢ σκῶμμα καὶ περιγελῶν. Καὶ βεβαίῳ ὅμως ὄντος, ὅτι σημαίνει παρανόησιν, αὕτη πιθανῶς παραδεκτέα μόνον περὶ τῶν λέξεων Ἡλί, ἢ Ἐλωῖ—διότι ἡ ἑκφρασις «ἴδωμεν, εἰ ἔρχεται (Ἡλίας) σῶσων αὐτόν» σημαίνει, ὅτι δὲν διέφυγε τοὺς ἀκροατὰς ἡ ἔννοια τοῦ «λαμὰ σαβαχθανὶν», ὥτανε οὗτοι ἔλεγον ἀκραυγάζει ὅτι τὸν ἐγκατέλιπεν· ἃς περιμείνωμεν καὶ ἃς ἴδωμεν, ἂν ἔλθῃ νὰ τὸν σῶσῃ». Ἐὰν δὲ ἡ μετατροπὴ τοῦ Ἡλί εἰς Ἡλίαν δὲν εἶναι σκῶμμα—εὐκόλος εἶναι ἡ παρανόησις. Ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπῆρχον τότε, ἰδίᾳ χάριν τῆς ἐορτῆς, ἀκάθε καρυδιᾶς καρύδι· τὸ δὲ λεγόμενον, λαλοῦντες οὐ μόνον γλώσσας διαφόρους, ἀλλὰ καὶ διαλέκτους διαφόρους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης, ὡς ἄνω εἴπομεν. Ποικιλόγλωσσοι τοιοῦτοι φυσικώτατον νὰ παρευρέθησαν κατὰ τὴν σταύρωσιν. Τί πυχρόδοξον λοιπὸν, εἴτε ῥωμαῖοι στρατιῶται, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε ἀνήκοντες ταῖς σημειτικαῖς φυλαῖς νὰ παρήλλαξαν τὸν Ἡλί ἢ Ἐλωῖ μὲ τὸν Ἡλίαν, λέξεις ὁμοίως σχεδὸν ἡχούσας; Τὸ νὰ θέλῃ ὁ κ. Λ. νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συμπεράσματα περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Παλαιστίνης εἶναι λίαν βεβιασμένον.

Ἐν Παρισίοις, κατὰ μῆνα Αὐγούστου.

Δρ. ΣΠ. Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000048083

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ